

OPEN CIVITAS

Essays

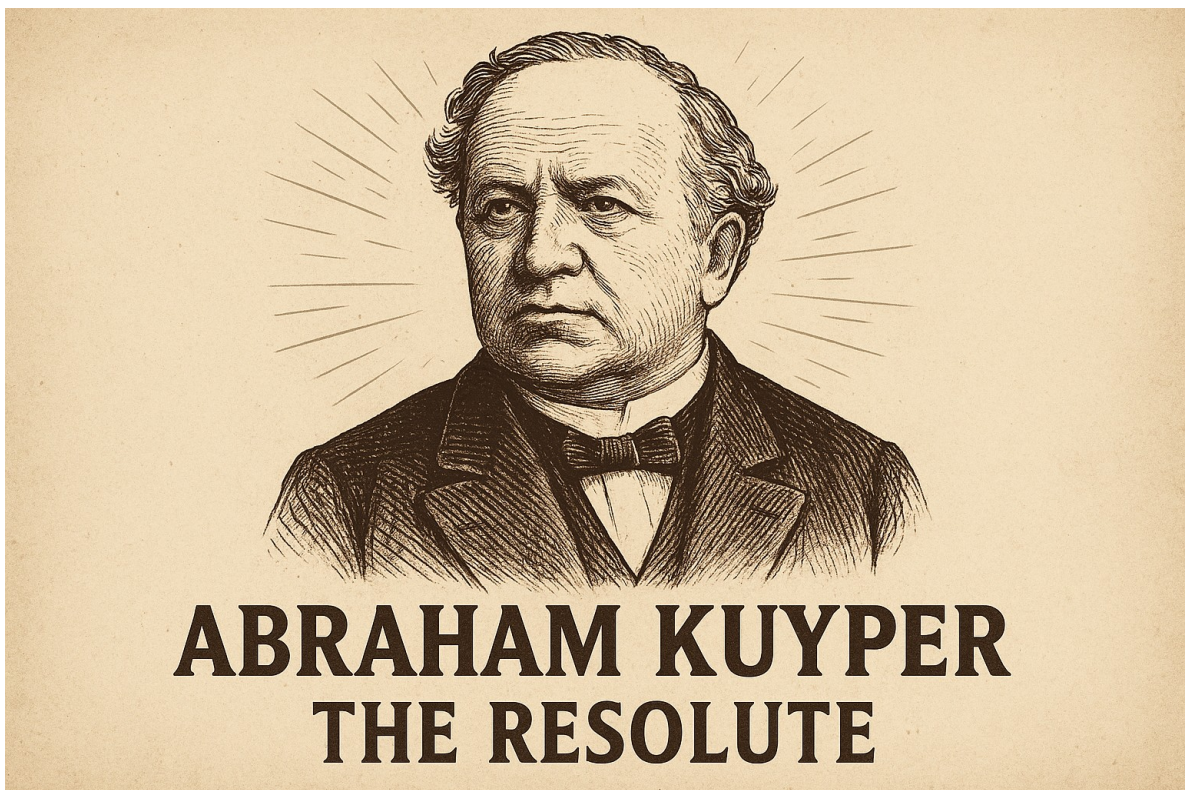
Soevereiniteit in eigen kring

Abraham Kuypers rede van 1880

Een kritische uitgave met de oorspronkelijke tekst, een hedendaagse vertaling en verklarende noten

Verzorgd, ingeleid en toegelicht door

Dick H. Ahles

Colofon

© 2025, 2026 Dick H. Ahles

Uitgever: Open Civitas

Reeks: Essays

Oorspronkelijke uitgave: september 2025

Datum van deze editie: 11 oktober 2026

Versie: def3

De oorspronkelijke rede van Abraham Kuyper dateert uit 1880. Het copyright betreft de inleiding, toelichting en hedendaagse bewerking van deze uitgave.

Over de auteur

Dick H. Ahles studeerde politicologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam, met bijzondere aandacht voor onderzoeksmethoden en statistiek. Als onafhankelijk auteur onderzoekt hij civiliseringsprocessen, politieke overtuigingen, institutionele macht en maatschappelijke verandering. Hij publiceert via Open Civitas en woont en werkt in Enkhuizen.

Inhoudsopgave

1 Voorwoord.....	4
2 Inleiding.....	5
3 Oorspronkelijke rede van 1880.....	8
3.1 Aanhef en welkom.....	8
3.2 Deel I Haar nationale beteekenis.....	9
3.3 Deel II Haar wetenschappelijk bedoelen.....	15
3.4 Deel III Haar karakter van Gereformeerd.....	19
3.5 Dankwoord.....	24
4 Rede in hedendaags Nederlands.....	28
4.1 Aanhef en welkom.....	28
4.2 Deel I Nationale betekenis.....	29
4.3 Deel II Wetenschappelijke bedoeling.....	35
4.4 Deel III Gereformeerd karakter.....	39
4.5 Dankwoord.....	44
5 Herkomst van het begrip soevereiniteit in eigen kring.....	49
6 Verantwoording.....	49
Literatuur.....	50
Noten.....	51

1 Voorwoord

De tekst die in deze uitgave gepresenteerd wordt, is in woordkeus en spelling identiek aan de eerste druk van de redevoering van Abraham Kuyper, waar dit essay over gaat, *Soevereiniteit in Eigen Kring*, uitgegeven door J.H. Kruyt te Amsterdam in 1880, in een oplage van 650 exemplaren.

Kuypers rede bevat beelden en polemieken van de negentiende eeuw. Voor de toehoorders waren zijn verwijzingen naar filosofen, politici, kerkelijke geschilpunten en maatschappelijke debatten direct herkenbaar. Voor ons, anderhalve eeuw later, is dat minder het geval. Daarom is aan deze uitgave een uitvoerig notenapparaat toegevoegd. Niet om de tekst te moderniseren dus, maar om u in staat te stellen om ‘te horen wat zijn toehoorders toen hoorden’.

Deze *kritische heruitgave* wil een brug slaan tussen verleden en heden. Kuyper heeft het over de functie van geloof in de samenleving, over de plaats van wetenschap in de samenleving en over het staatsgezag. Deze onderwerpen zijn historisch van belang, maar zijn ook vandaag de dag nog steeds actueel.

Abraham Kuyper was theoloog, predikant, journalist, hoofdredacteur, hoogleraar en politicus. En een begaafd redenaar. Rector magnificus van de Vrije Universiteit Amsterdam, lid van de Tweede Kamer en minister-president. Hij was onverzettelijk. Een geweldenaar.

Kuyper had veel invloed op de Nederlandse politiek. Dit wordt meestal onderschat. Wellicht is dit omdat men hem vaak ziet als ‘slechts’ de vertegenwoordiger van een niet zo grote, rechtlijnige, calvinistische stroming, die beschouwd werd als beginselvast en werd weggezet als bekrompen. Dit klopte weliswaar voor sommige gereformeerde huisgezinnen, ouderlingen en kerkgangers, maar uit zijn inaugurele rede blijkt dat Kuyper zelf absoluut niet van bekrompenheid kan worden beticht.

Kuypers visie op de verhouding tussen kerk en samenleving, zijn stevast gevoerde pleidooi voor de vrijheid van meningsuiting en voor de vrijheid van onderwijs en vrijheid van wetenschap, zijn opvattingen over enerzijds de noodzakelijke functie van de staat maar anderzijds het gevaar van een overheid die de vrijheid van burgers beknot en zich onrechtmatig bemoeit met kringen waarin zij niets te zoeken heeft, tonen een denker die verrassend modern aandoet. De naam ‘Vrije Universiteit’ koos hij omdat hij had besloten dat zijn universiteit vrij moest zijn van overheidsbemoeienis.

Kuyper benadrukte dat er *soevereiniteit in eigen kring* moet gelden: mensen en gemeenschappen (kringen) moeten vrij zijn om hun eigen geloof of politieke overtuiging te kiezen, zonder inmenging van de staat of van andere kringen. Voor Kuyper was die soevereiniteit onwrikbaar gefundeerd in *de soevereiniteit van God*. Maar ook lezers die dit religieuze fundament niet delen, zullen moeten erkennen dat de kern van zijn argumentatie, dat ieder individu van nature aanspraak maakt op soevereiniteit, nog steeds verrassend actueel en relevant is. En daarom beschouw ik Kuypers *Soevereiniteit in eigen Kring* als één van de belangrijkste redevoeringen uit de politieke geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden.

Dick H. Ahles

Enkhuizen, september 2025

2 Inleiding

De hier voorliggende redevoering *Souvereiniteit in eigen kring*, uitgesproken door Abraham Kuyper op 20 oktober 1880 in het koor van de Nieuwe Kerk te Amsterdam bij de inwijding van de Vrije Universiteit, vormt een uniek document in de Nederlandse politieke en intellectuele geschiedenis. Toen de rede werd uitgesproken, was het koor van de Nieuwe Kerk gevuld met allerlei vertegenwoordigers uit kerk, wetenschap, politiek, journalistiek en bestuur. De lange lijst van hooggeplaatste aanwezigen in de aanhef van de tekst en de uitgebreide dankbetuigingen tonen dat dit geen besloten academische ceremonie was, maar een publieke gebeurtenis van nationaal belang. De rede werd bovendien direct erna in druk verspreid, zodat de toehoorders haar onmiddellijk konden nalezen en verder verspreiden. Daarmee kreeg de tekst van de redevoering een groot publiek gewicht.

Deze kritische uitgave presenteert de tekst in de oorspronkelijke spelling, voorzien van een notenapparaat en deze inleidende bespreking, plus een eigentijdse versie van de tekst. Kuyper liet een immense hoeveelheid geschriften na, waarin zijn gedachten zich ontwikkelden en mogelijk ook nuanceerden. Maar wat er in dit essay over Kuypers beginsel wordt gezegd, is strikt gebaseerd op de inhoud van deze redevoering. Deze rede van 1880 moet dus worden gelezen als een momentopname, een helder en samenhangend overzicht van zijn visie op dat moment. Dat neemt niet weg dat de redevoering zelf van uitzonderlijk gewicht is.

In 1880 was Kuyper uitgegroeid tot de charismatische voorman van de *kleine luyden*, de gereformeerden die zich achtergesteld voelden tegenover de liberale elite. Als predikant in Beesd, later in Utrecht en vanaf 1870 in de Nieuwe Kerk in Amsterdam, had hij een grote schare volgelingen aan zich weten te binden. Maar Kuyper bleef niet op de kansel: hij werd journalist en daarna hoofdredacteur van dagblad *De Standaard*, hij was de oprichter en partijleider van de Anti-Revolutionaire Partij en later zelfs minister-president. Hij was de architect van de emancipatie van zijn gemeenschap en wilde deze een volwaardige plaats in de samenleving geven, met een netwerk van kerk, eigen scholen, een eigen krant, een eigen partij en een eigen universiteit. Met de plechtigheid van 20 oktober 1880 onderstreepte hij dat ideaal.

Wie de rede leest, merkt dat zij veel meer beoogt dan het openen van een universiteit. Kuyper grijpt de inauguratie aan om een alomvattend beginsel uiteen te zetten, namelijk dat elk levensgebied, elke kring — gezin, kerk, school, wetenschap, kunst, arbeid, staat — een eigen soevereiniteit bezit, en dat geen enkele kring zeggenschap heeft over een andere. De universiteit was dus eigenlijk slechts een voorbeeld; het ging hem om de structuur van de samenleving als geheel.

Kuypers uitgangspunt was, dat soevereiniteit uiteindelijk alleen aan God toekomt: “*God Drieënig moet ook Uw ziel als éénig absoluut Souverein proclameeren... Mits men er bij erkent, dat deze hooge Souverein zijn gezag overdroeg en overdraagt aan menselijke personen.*” (p.12-13). Ofwel: Geen enkele instantie, kerk of staat, kan zich absolute macht toeëigenen, want de soevereiniteit is aan de mensen overgedragen, niet aan de kerk of de staat. Mensen zijn dus niet tot onderwerping veroordeeld. Integendeel: ieder individu ontvangt van God zelf een eigen vrijheid, en Kuyper formuleert dat radicaal: “*...en een iegelijk vrij moet zijn door de voordeur uit te gaan, om op eigen beginsel een huis te bouwen.*” (p.16).

Kuypers antirevolutionaire houding (zijn veroordeling van de uitkomsten van de Franse Revolutie) is geen kwestie van vijandschap tegenover individuele vrijheid. Integendeel, hij verde-

digde juist, met kracht, de vrijheid van ieder mens en iedere gemeenschap om eigen kringen te vormen - zolang in deze kringen de vrijheid van de anderen wederkerig werd erkend en gerespecteerd. Hij was fel gekant tegen de absolute macht van de staat die door deze revolutie was voortgebracht, die in chaos en terreur ontaardde.

In zijn visie neemt de staat wel een bijzondere plaats in: de staat is zelf ook een kring, namelijk een kring met de opdracht om recht te handhaven en om de vrijheid en de soevereiniteit van de andere kringen te waarborgen. Want: *“Niet het leven te beklemmen noch de vrijheid te binden, maar vrije levensbeweging voor en in elk dier kringen mogelijk te maken, is het... ideaal.”* (p.19). De overheid is dus geen meester maar beschermer, scheidsrechter in plaats van heerser.

Wanneer de andere kringen de overheid toestaan om interne aangelegenheden van kerk, gezin, universiteit of andere verbanden te beheersen, wordt de kern van de vrijheid van kringen, en dus die van iedereen, aangetast. Dit klonk bijzonder scherp door in Kuypers beschouwingen over de wetenschap. Juist bij de stichting van een universiteit benadrukte hij dat de wetenschap een zelfstandige soevereiniteit bezit, onafhankelijk van kerk én staat: *“...dat nooit de Kerk van Christus haar overhoogheid aan de wetenschap mag opdringen... de wetenschap... de haar toekomende Souvereiniteit op eigen erf handhave en leve bij de gratie Gods.”* (p.32). Hier liet Kuiper er geen twijfel over bestaan: de Vrije Universiteit mocht geen kerkelijke instelling zijn, maar moest vrij zijn. Vrij van de staat én van de kerk. Hij vond niet dat er zoiets bestond als een “gereformeerde wiskunde”, maar wel was hij van mening dat elke wetenschapper — liberaal, katholiek, joods, socialistisch, gereformeerd — zijn verklaringen en onderzoeksvragen moest kiezen vanuit de diepere beginselen die hem drijven.

Wetenschap is nooit volledig neutraal, is altijd geworteld in beleden overtuigingen, en daarom, stelde hij, is het juist goed dat er verschillende wetenschappelijke kringen naast elkaar bestaan. Pluriformiteit schept een evenwicht. En in dat licht wees hij ook de gedachte af dat een gereformeerde universiteit door de staat zou moeten worden gefinancierd. Want dan zouden ook joden, rooms-katholieken of liberalen verplicht worden te betalen voor een wetenschapsbeoefening op een manier die niet de hunne was. Vrijheid moest tot in de uiterste consequentie worden doorgevoerd: een universiteit die werkelijk vrij is, is ook in haar financiering, vrij van de staat. En dus werd de Vrije Universiteit vanaf het begin door de eigen gereformeerde achterban bekostigd.

Waar Kuiper zijn publiek raakte met bijbelteksten, zoekt onze tijd symbolische kracht in het gedachtegoed van historische denkers die autoriteit vertegenwoordigen. In plaats van ‘Mozes bij de brandende braamstruik’ halen wij Spinoza aan, die vrijheid definieerde als: geleid worden door de rede. Waarbij Kuiper wel het voordeel had dat de inhoud van de bijbel, in tegenstelling tot de ideeën van de filosofen nu, breed werd gedeeld.

De inauguratierede was niet louter een theoretische verhandeling: Kuiper wist zijn beginselen ook in praktijk te brengen. In de decennia die volgden, kregen gereformeerden, naast katholieken, hervormden, socialisten en liberalen, eindelijk een volwaardige plaats in de Nederlandse samenleving. Het resultaat was een vreedzaam en stabiel bestel, dat later bekend zou worden als het verzuilde Nederland: een samenleving waarin onderscheiden gemeenschappen naast elkaar bestonden, elk op eigen grondslag, en waarin samenwerking was gebaseerd op wederzijds respect. Hierin ligt de blijvende betekenis van zijn rede, die dus niet alleen een gereformeerde verantwoording is, maar ook en vooral een algemeen schema van vrijheid en pluraliteit, bruik-

baar voor elke gemeenschap, van welke overtuiging dan ook. Zij laat zien dat een samenleving alleen beklijft wanneer men de soevereiniteit van de ander erkent en respecteert.

Vooraf in de huidige tijd wordt artikel 1 van de Grondwet, het verbod op discriminatie, beschouwd als het fundament van onze samenleving. Maar, hoe edel dit ook klinkt, het roept wel de vraag op: wie bepaalt wanneer er sprake is van discriminatie? De overheid? Of vrije mensen en gemeenschappen die elkaars soevereiniteit erkennen? In beide gevallen zal of iets onder discriminatie valt, mede worden bepaald door de heersende (politieke) opvattingen, waardoor er altijd meningsverschillen zullen ontstaan. De fundamentele keuze is, volgens Kuypers soevereiniteitsbeginsel, dat de beoordeling of iets al dan niet onder discriminatie valt, ligt bij individuen en gemeenschappen die elkaars opvattingen respecteren. Want hierin ligt de ware basis van het recht. En daarom verdient deze indrukwekkende rede, meer dan anderhalve eeuw na dato, nog steeds onze volledige aandacht.

3 Oorspronkelijke rede van 1880

Abraham Kuiper

Rede ter inwijding van de Vrije Universiteit, gehouden op 20 oktober 1880 in het koor van de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Eerste druk: Amsterdam, J. H. Kruyt, 1880.

De onderstaande tekst volgt de oorspronkelijke spelling. De nummering en beschrijvende tussenkoppen zijn toegevoegd voor deze uitgave.

3.1 Aanhef en welkom

EXCELLENTIE, MINISTER DES KONINGS.

EDELACHTBARE HEEREN BURGEMEESTER, WETHOUDERS EN SECRETARIS DEZER STAD.

HOOEGELEERDE HEEREN RECTOR MAGNIFICUS EN SECRETARIS DER STEDELIJKE UNIVERSITEIT.

HOOGEDELGESTRENGE HEEREN LEDEN DER STATEN-GENERAAL. HOOGEACHTE HEEREN EN BROEDERS, DIE ALS DIRECTEUREN EN CURATOREN DEZE SCHOOL BESTUREN, OF ALS STICHTERS, LEDEN EN DISTRICTS- OF WIJKHOOFDEN HELPT AAN HAAR BOUW.

HOOEGELEERDE HEEREN HOOGLEERAREN AAN AMSTERDAMS BEIDE UNIVERSITEITEN.

WELEDEL ZEERGELEERDE HEEREN DOCTOREN DER VERSCHILLENDE WETENSCHAPPEN.

WELEERWAARDE ZEERGELEERDE HEEREN BEDIENAARS VAN DEN WOORDE GODS.

HOOGEACHTE LEDEN BESTUURSLEDEN VAN VEREENIGINGEN, WIER DOEL MET HET ONZE SAMENVALT IN HET TE KEER GAAN VAN DE ONTKERSTENING DER NATIE.

WELEDELZEERGELEERDE HEEREN STUDENTEN VAN VERSCHILLENDE UNIVERSITEITEN.

ZEERGELEERDE HEEREN, DIE IN WEEK- OF DAGBLAD ORGANEN ZIET DER OPENBARE MEENING.

EN VOORTS GIJ ALLEN, DIE VAN WAT NAAM OF STAAT OOK HERWAARTS OPWAAMT, OM DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID TE VEREEREN.

ZEER GEACHTE TOEHOORDERS !

ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERESSEN !

Zij, in wier handen de hoogheid over deze Stichting rust, droegen mij de taak der eere op, om hun school voor hooger onderwijs in te wijden, door ze op het publieke levensterrein in te leiden bij overheid en volk. Ik bidde U, mij in onbekrompene mate daarbij het stilzwijgend profijt te gunnen van een welwillend oor en een inschikkelijk oordeel. Een bede, waarvan U zelve de ernst toe zal spreken, indien Ge overweegt, hoe mij niet het houden van eene inaugureele ambtsrede wacht, noch ook het uitspreken van een rectorale verhandeling, maar hoe ik, met afsnijding van die stiller schuilhoeken der wetenschappelijke onderzoeking, door den aard mijner taak word heengedrongen naar dat glibberig terrein van het publieke leven, waar netels aan alle heggen branden en doornen U wonden bij elken tred. Immers het valt niet te verbergen, en verbloemen wil geen onzer het, niet liefde voor afgetrokken wetenschap dreef ons als Maecenaten tot dit werk aan; maar wat uitdreef tot dit gewaagde, zoo niet onvermoedige pogen, was het diep ingeprinte plichtsbesef, dat, hetgeen we deden, gedaan moest worden, om Christus' wil; voor den naam des Heeren; in het hooger, heilig belang van ons volk en ons land. Zoo geheel onschuldig is ons optreden dus allermint; en we zijn er diep van overtuigd, dat de belangstel-

ling, die, door goed en kwaad gerucht heen, op alle manier deze Stichting reeds vooruit liep, eer ze optrad, en ze thans bij haar opening vergezelt mag, in niets aan onze personen geldt, maar uitsluitend voortspoot uit den indruk, dien het publiek ontving, dat Nederland hierbij een gebeurtenis toeschouwde, wier spoor allicht teekenen kon in de toekomst der historie. Indien we toch, naar hooger toetssteen gekeurd, ons bij den bestaanden toestand konden nederleggen, waartoe zouden we dit werk ondernomen hebben? Er ligt in ons ondernemen dus, hoe zacht ook uitgesproken, zeker protest tegen wat ons omringt, met een voorgeven, dat er iets beters te vinden ware; en reeds die overweging maakt beschroomd, maakt verlegen, al ware het slechts door den schijn van aanmatiging, die als schaduw achter haar aanlijdt. Dit kon ergeren, dit kon zeer doen; en ik haast mij daarom U te verzekeren, dat (hetzij we zien op de macht van wetenschap én invloed én goud, die tegen ons over staat; hetzij we met beschaming onze eigen geringheid en onmacht indenken) niet hooge inbeelding, maar slechts rustige ootmoed, zich uitspreekt in de verzekerdheid van ons woord. We bleven liever schuil; te zien dat anderen voorgingen, zou ons zooveel rustiger wezen. Maar nu dit niet kon; nu we moesten handelen; nu traden we dan ook op den voorgrond; voor der menschen afkeer of toegenegen wel ver van onverschillig; maar toch onze gedragslijn uitsluitend regelend naar wat o. i. geëischt wierd door het richtsnoer van de eere onzes Gods.

Gij wacht daarbij, dat ik van de in 's lands School U zegge, wat ze in Neêrlands tuin komt doen; waarom ze de muts der vrijheid op de speer zwaait; en wat ze zoo inspannen tuurt op het boek van Gereformeerde religie. Laat mij het antwoord op die drie vragen door het ééne denkbeeld van „Souvereiniteit in eigen kring” aanéén mogen schakelen, door op die Souvereiniteit in eigen kring U te wijzen, als het stempel dat onze Stichting draagt

in haar nationale beteekenis,

in haar wetenschappelijk bedoelen, en

in haar karakter van Gereformeerd.

3.2 Deel I Haar nationale beteekenis

In haar nationale beteekenis U onze Stichting voor te stellen, zou dan het eerste deel van mijn rede zijn. — Ook het leven ónzer natie, M. H.! doorworstelt in deze ontzaglijke eeuw een crisis; een crisis aan haar met alle meêrekenende natiën gemeen; een crisis doortrekkend in heel de wereld der denkende menschheid. Nu gaat het in elke crisis om een aangetast leven, waaraan door het ziekteproces, óf levensverjonging wordt geprofeteerd, óf ondergang word bedreigd in den dood. Zoo vraag ik dan, wat is hîer dit „aangetaste leven”? Om welk een inzet gaat het in déze crisis ook voor ónze natie? En wie herhaalt dan nog, wat men eertijds placht te antwoorden, als ging de kamp om vooruitgang of behoud; om éénzijdig of veelzijdig; om ideaal of werkelijkheid; of ook om arm of rijk? Het ontoereikende, het oneven-redige, het ondiepe van elk dier diagnosen trad daartoe in te helder licht. „Clerical” en „liberaal” is toen parool geworden, als gold het misbruik of zuivering van geestelijken invloed. Tot ook dit scherm minachtend om wierd gestooten; en uit het middelpunt naar al wijder kring het besef doordrong; eerst slechts door de hogere Zieners onzer eeuw gegrepen: t. w. dat het in de huidige crisis der volkeren om geen schakeering, om geen belang, om geen recht, maar om een levenden persoon gaat; om Hem die eens zwoer Koning te wezen; en om die Souvereine Koningspretentie op Golgotha zijn leven liet aan een kruis.

„De Nazarener onze heilige bezieler; bezielend ideaal; ideaal genie der vroomheid!” riep men lang nog op de gulste toonen; maar de historie wraakte dien lof als in weêrspraak met diens Nazareners eigen beweerden. Niets geringers dan Messias, Gezalfde, dus aller koningen Souverein te wezen, en „alle macht in hemel en op aarde” te bezitten, was de uitspraak van zijn kalm, en dies als glas zoo doorzichtig, godmenschelijk bewustzijn. Geloofsheld niet, „martelaar der eere”, maar Melek, rex, *Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων*¹, Koning der Joden, d. i. Souvereiniteitsdrager, stond als de misdadige aanmatiging, waarom hij sterven moest, op het schandbord aan den paal van het kruis. En om die Souvereiniteit; om het bestaan of niet bestaan van die macht in den uit Maria geborene; woelen heftig als in de drie eerste eeuwen ook nu weêr de geesten die denken, de machten die heerschen, de natiën die meêleven. Dat *Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων*² de reddende waarheid, waar alle volk een Amen op spreekt, óf... de principieele leugen, die door alle volk bestreden dient, ziedaar de Souvereiniteitsquaestie, gelijk ze, eens in het bloed van den Nazarener aan de orde gesteld, ook nu weêr een scheur trok door de wereld van heel ons geestelijk, van heel ons menschelijk, heel ons nationaal bestaan.

Wat is Souvereiniteit? Gaat ge niet meê, zoo ik ze omschrijf als: het gezag dat recht bezit, plicht heeft en macht oefent, om elken weêrstand tegen zijn wil te breken én te wreken? En spreekt dan ook in U het onuitroeibaar volksbesef niet, dat de oorspronkelijke, volstreckte Souvereiniteit in geen schepsel kan rusten, maar moet saâmvalLEN met de Majesteit Gods. God Drieënig moet ook Uw ziel als éénig absoluut Souverein proclameeren, indien Ge anders in Hem als Uitdenker en Schepper, als Insteller en Bestemmer aller dingen gelooft. Mits, en hier leg ik nadruk op, mits men er bij erkenne, dat deze hooge Souverein zijn gezag overdroeg en overdraagt aan menschelijke personen; zoodat ge feitelijk op aarde, in het zichtbare nooit rechtstreeks op God zelf stuit, maar het souverain gezag steeds voor u op ziet treden in een ambt van menschen.

En hierbij nu, bij dat leggen van Gods Souvereiniteit in een menschelijk ambt, ontstaat de uiterst belangrijke vraag: hoe het met die overdracht toegaat? Of namelijk die alomvattende Souvereiniteit Gods ongedeeld op éénen enkelen mensch wordt overgedragen; dan wel of, wie Souverein op aarde heet, de macht van afdwingen van gehoorzaamheid slechts in beperkten kring bezit; een kring, begrensd door andere kringen waarin één naast hem Souverein is; niet hij?

Op die vraag toch verschilt het antwoord, naar gelang ge in de Openbaringssfeer staat of er buiten.

Immers, „zoover doenlijk ongedeeld, maar dan ook alle kring doordringend!” heette vanouds het antwoord op die vraag bij hen in wier denkwereld geen plaats bestond voor een bijzondere openbaring.

„Zoover doenlijk”, want de Souvereiniteit Gods over wat boven is, valt buiten ’s menschen bereik, en over de natuur buiten ’s menschen macht, en over het lot buiten ’s menschen schikking. Maar voor het overige, dan ja, zonder „Souvereiniteit in eigen kring,” de Staatsmacht onbepaald gebiedend; beschikkend over de personen, over hun leven, over hun rechten, over hun consciëntie, tot zelfs over hun geloof. Veel goden was het toen, en diensvolgens, door het vis unita fortior³, de ééne onbeperkte Staat imposanter, majesteuzer dan de gedeelde godenmacht. En even daardoor de Staat, in den Caesar⁴ belichaamd, ten leste zélf God geworden. De god, „Staat” die geen andere „staten” naast zich kon dulden. Dus de hartstocht naar wereldheerschappij. Divus Augustus⁵! met als eeretitel het Caesarisme. Een diepzondige gedachte,

eerst achttien eeuwen later in Hegels⁶ stelsel, van den Staat als „den gegenwärtigen Gott,”⁷ ontleed ook voor het denkend bewustzijn.

Daarentegen, „niet zoover doenlijk, maar in volstrekten zin ongedeeld en ongebroken die Souvereiniteit overdragen!” laat Jehovah onder Israël uitroepen door de tolken der Messiaansche profetie. En die mensch-Messias trad op, met macht in den hemel; met macht over de natuur; met pretentie van macht over alle volk te hebben; en macht, in alle volk, óók over de conscientie, óók over het geloof; zelfs de moederband aan het kind moest wijken, waar Hij gehoorzaamheid afvroeg. Hier dus de volstreckte Souvereiniteit; gaande over álle zichtbare en onzichtbare dingen; over wat geestelijk en stoffelijk beide is; gelegd in handen van een mensch. Niet één der koninkrijken, maar het absolute Koninkrijk. „Om Koning te zijn, daartoe ben ik geboren en daartoe ben ik in de wereld gekomen.” „Alle macht in den hemel en op gansch de aarde is mijn.” „Eens wordt alle vijand mij onderworpen, en buigt voor mij zich alle kniel!” Zie daar de Souvereiniteit van den Messias, die de profeet eens aanzei; waarop de Nazarener aanspraak maakte; die hij, wonderen doende, in aanvang betoonde; die door zijn apostelen omschreven is, en die de gemeente van dien Christus, op hún gezag, belijdt, als ondeeld, maar nochtans overgedragen; of liever, overgenomen om wéér teruggegeven te worden. Want zóó niet zal ééns die volkomen harmonie doorbreken, of de Souvereiniteit gaat van Messias op God zelf terug, die dan *τὰ πάντα ἐν πᾶσι*⁸, d.i. „alles in allen” zal zijn.

Maar; en zie hier nu de heerlijke Vrijheidsgedachte! in die volstreckte Souvereiniteit van den onzondigen Messias ligt tegelijk de rechtstreekse ontkenning en betwisting van alle absolute Souvereiniteit op aarde in een zondigen mensch; en dat wel door de deeling van het leven in eigen kringen, elk met eigen Souvereiniteit voor zich.

Ons menschelek leven, met zijn stoffelijken voorgrond, die zichtbaar, en zijn geestelijken achtergrond, die onzichtbaar is, blijkt nog eenvoudig noch eenvormig te zijn, maar vormt een oneindig samengesteld organisme. Zóó saâmgesteld dat het enkele niet dan groepsgewijs bestaat en eerst in die groepen zich het geheel kan openbaren. Noem nu de deelen van dit ééne groote werktuig raderen, die door eigen veeren om een eigen spil gedreven worden, of sferen, elk vervuld met een eigen spannenden levensgeest — naam of beeld is onverschillig — mits Ge maar erkent dat er, zoo talloos als de sterrenbeelden aan het firmament, allelei kringen in het leven bestaan, wier omtrek, van uit een eigen beginsel als middelpunt, getrokken is met vasten straal; het apostolische *ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι*.⁹ Gelijk men spreekt van een „zedelijke wereld,” een „wetenschappelijke wereld,” een „handelswereld,” een „kunstwereld,” zoo spreekt men juister nog van „een kring” des zedelijken, „een kring” des huiselijken, „een kring” des maatschappelijken levens, elk met een eigen gebied, en omdat ze een eigen gebied vormen, met binnen den omtrek van dat gebied een eigen Souverein.

Zoo is er een gebied der natuur, waarin de Souverein op stof door kracht werkt naar vaste wet. Maar zoo ook een gebied des persoonlijkens, des huiselijken, des wetenschappelijken, des maatschappelijken en des kerkelijken levens, die aan een eigen levenswet gehoorzamen en alle staan onder eigen overhoogheid. Een gebied des denkens, waarop geen andere wet dan die der logica mág heerschen. Een gebied van de consciëntie, waarop niemand souverein te gebieden heeft dan de Heilige zelf. Een gebied eindelijk des geloofs, binnen welks omtrek alleen de persoon zelf Souverein is, die in het diepst zijns wezens door dat geloof zich wijdt.

Al deze kringen nu grijpen met de tanden hunner radaren in elkaar, en juist door dat „op elkaâr werken” en „in elkaâr schuiven” van deze kringen ontstaat het rijke, veelzijdige, veelvor-

mige menschenleven; maar ontstaat óók, in dat leven, het gevaar dat de ééne kring den naastliggenden inbuige; aldus een rad horten doe; tand na tand stuk wringe; en dusdoende den gang store van het geheel. En vandaar dus de bestaansreden voor het optreden in het Staatsgezag van nog een afzonderlijken gezagskring, die voor het leven dezer velerlei kringen, in zoover ze uitreden naar het zichtbare, goede op elkaârwerking heeft mogelijk te maken en ze heeft te houden binnen de palen van het recht; en die evenzoo, overmits het persoonlijk leven door de groep, waarin men leeft, gedrukt kan worden, den eenling heeft te beschutten tegen overheersching van zijn kring. Een Souverein, die, naar de Schrift het zoo kernachtig uitdrukt, „het land door recht staande houdt”, overmits het zonder recht zich zelf vernielt en valt. Hoog steekt dus deze Staatssouvereiniteit, als de macht die den enkelen beschermt en de onderlinge rechtsverhouding der zichtbare levenskringen bepaalt, door recht tot bevelen en door recht tot dwangoefening, boven deze alle uit; maar binnen elk dier kringen geldt ze niet; dáár heerscht een ander gezag, dat, buiten haar om, uit God nederdaalt, en door haar niet verleend wordt, maar erkend. En zelfs voor de rechtsbepaling van de onderlinge verhouding dezer kringen mag deze Staatssouverein niet eigen wil of keus ten richtsnoer kiezen, maar is hij gebonden aan de keus van Hooger wil, gelijk die uit den aard en het bestaansdoel dezer kringen spreekt. Zóó als de raderen bestemd zijn te loopen, zóó moet hij ze doen loopen. Niet het leven te beklemmen noch de vrijheid te binden, maar vrije levensbeweging voor en in elk dier kringen mogelijk te maken, is het niet voor elk edeler Staatssouverein het hem wenkend ideaal?

Scherp staan dus beide credo's tegen elkaar over.

Wie leeft uit de Openbaringssfeer (en in die sfeer consequent leeft), belijdt vanzelf, dat alle Souvereiniteit in God rust en dus alleen uit Hem kan vloeien; dat die Souvereiniteit Gods in volstreken zin en ongedeeld op den mensch-Messias is gelegd; en dat, onder dezen tot Souverein gezalfden Menschzoon, daarom 's mensen vrijheid veilig is, omdat, met den Staat, óók elk ander levensgebied een uit Hem afgeleide hoogheid kent, d. i. Souvereiniteit bezit in eigen kring.

Zij daarentegen, die het bestaan van zulk een bijzondere openbaringssfeer niet speuren, en dus loochenen, staan er op, dat men de Souvereiniteitsquaestie absoluut van de geloofsquestie scheide; beweren dienvolgens dat er geen andere Souvereiniteit dan die van den Staat denkbaar is; ijveren er dies voor dat de hooge Souvereiniteitsidée steeds zuiverder in den oppermachtigsten Staat tot belichaaming kome; en kunnen dienovereenkomstig aan de overige levenskringen geen mildere vrijheid gunnen dan zóóveel recht, als de Staat hun laat uit onmacht, of uit zijn volmacht verleent.

Credo's over de Souvereiniteit noemde ik deze uitspraken; levensovertuigingen; geen stelsels. Omdat de kloove die ze scheidt niet in een ánders schikken der gedachten, maar in een erkennen of ontkennen van levensfeiten ligt. Voor ons, die uit de Openbaring leven, leeft die Messias, werkt die Christus, en zit hij als Souverein veel wezenlijker op den troon der kracht Gods, dan Gij daar nederzit op de zerken van dit koorgraf. Terwijl omgekeerd, wie dit niet belijdt, het wel moet bestrijden, als een hinderlijk zelfbedrog, dat in den weg staat aan 's volks ontwikkeling; heilloos dogma; droombeeld zonder zin! Lijnrecht tegen elkaâr indruischende confessiën alzoo, die door onmanlijke halfheid wel keer op keer zijn weggeschoven achter een breede reeks van hybridische stelsels; gemengd uit meer van het een en min van het ander, of ook uit evenveel van elk; maar die, als de principiële credo's, waaraan toch ook deze vaalheden heur grondtint ontleenden, bij ernstiger tijdsgewicht, altijd weêr in toorne door dit beginsel loos spel heenbraken, om met open vizier nogmaals kamp te bieden en kamp te vragen, als de

twee eenige reusachtige tegenstellingen, die het leven in den wortel doen splijten, en dies waard zijn dat men, er anderen leven om beroerend, er eigen leven voor waagt.

De „Souvereiniteit in eigen kring” zich tegen de „Staatssouvereiniteit” verdedigend, ziedaar dan ook het kort beloop van ’s werlds historie; reeds de Messiaansche Souvereiniteit was uitgeroepen. Want het Koningskind van Bethlehem dekte de „souvereiniteit in eigen kring” wel met zijn schild, maar schiep ze niet. Ze bestond van ouds. Ze lag in de ordening der schepping; in het bestek van ons menschelijk leven; ze was er eer er Staatssouvereiniteit ontstond. Maar eenmaal opgekomen, heeft die Staatssouvereiniteit in den eigen Souvereiniteit der levenskringen haar bestendige belagerster vermoed, en heeft men binnen in die kringen zelf, door schending van eigen levenswet, d. i. door de zonde, zijn kracht tot weêrstand verzwakt. Zoo biedt dan de historie der oudheid ons onder alle volk het smadelijk schouwspel, hoe na volhardende, soms heldenmoedige worsteling, de vrijheid in eigen kring wegsterft en de Staatsmacht, in Caesarisme overgaande, veld wint. Socrates¹⁰, die den gifbeker drinkt, Brutus¹¹, die Caesar den dolk in het hart stoot, de Galilæers¹², wier bloed Pilatus¹³ met hun offerande mengt, het zijn de wild heroïeke stuiptrekkingen van een vrij organisch leven, dat ten leste onder de ijzeren hand van dat Caesarisme neêrstort. Er is als de oudheid ten einde spoedt geen vrijheid meer; er zijn geen volkeren; er zijn geen kringen meer. Het was al één kring, één wereldrijk onder éenen souverainen Staatswil geworden. En slechts in den roes eener ontmannende weelde dronk de in smaad verzonken menschheid zich de krenking van dien smaad uit het hart.

Hij, die toen door bovenaardsche, door geloofskracht, in „eenerlei” binnen dien ijzeren band, weêr een eigen vrijen kring en in dien kring vrij Souvereiniteit, inschiep, was Jezus de Nazarener. God in het hart, met God één, zelf God, weêrstond hij den Caesar; verbrak de ijzeren deuren; en poneerde de geloofssouvereiniteit, als diepste spil waar alle Souvereiniteit in eigen kring op rust. Dat er, behalve de zaligheid der uitverkorenen, ook een σωτηρία τοῦ κόσμου¹⁴, een vrijmaking der wereld, een wereld van vrijheden, in zijn „Volbracht” school, begreep Farizeër noch discipel. Maar Jezus doorzag het. Vandaar het Βασιλεὺς¹⁵ op zijn kruis. Als Souverein is hij opgetreden. Met den indrongenden „Overste der wereld” heeft hij om de hoogheid óver die wereld, als haar Souverein, gekampt. En nauwelijks vormen zijn volgelingen een eigen kring, of neen, ook zij komen met de Staatssouvereiniteit in botsing. Ze bezwijken. Hun bloed vloeit. Maar het souverain geloofsbeginzel van Jezus is ook met hún bloed niet uit te delgen. Deus Christus of Divus Augustus!¹⁶ wordt het *Shibbôleth*¹⁷ dat ’s werlds lot beslist. En de Christus wint, en Caesar tuimelt, en de vrijgemaakte natiën treden weêr elk met eigen koningen, en op het gebied dier koningen met eigen kringen, en in die kringen met eigen vrijheden op. En toen begon dat leven met eere pas, in ridderee zich zelf kronend, om in al rijker organisme van gilde en orde en vrije gemeenschap ál de energie en ál de glorie te toonen, die Souvereiniteit van eigen kring in zich besluit.

In ons lieve vaderland sterker nog dan elders. Haast scheen het wel of het land, in eigen polderkringen ingedeeld, kloeker nog dan één, de Souvereiniteit in eigen kring tegen de Staatssouvereiniteit kon verdedigen. Dat heeft Filips¹⁸ ondervonden, toen de zangers van het Souterlied¹⁹ en de biddèrs der hagepreken²⁰ ook op hun beurt, huns ondanks, met de Staatssouvereiniteit in botsing geraakten. Ondervonden ook in de eeuw, die daarna kwam, de Stuart²¹ en Bourbon²², M.H.! toen de onsterfelijke zeeheld, op wiens praalgraf we hier staren, toen onze heerlijke De Ruyter²³, het weêr opkomend royalisme van de Karels en Lodewijken²⁴ weêrstond in alle zeeën en brak op elke kust. „Ik schipper naast God schipper van mijn schip!²⁵” was het onuitdelgbaar vrijheidsbesef dat, met hem, heel de phalanx²⁶ onzer zeehelden bezielde, en in zeemansterm im-

mers op alle wateren de koninklijke pretentie droeg van wat in rechtsterm heet „in eigen kring Souverein!”

Doch helaas, eer nog een eeuw verliep, ontviel ook onze landzaat aan zich zelf; ook Holland zonk in zonde weg; en met onze republiek bezweek het laatste hechte bolwerk, dat der vrijheid op Europa's vasteland verbleef. Zoo wies die stroom van het royalisme. Het ving aan de landen te vertreden, de volkeren te trappen, de natiën te tergen, tot eindelijk in de lichtst ontvlambare onder die natiën het vuur der wrake uitbrak, alle hartstocht opstoof, en de principieele Revolutie het gekroonde hoofd den Souverein afsloeg, om het souvereine volk te kronen. Ontzettende gebeurtenis, die uit dorst naar vrijheid, maar ook uit haat tegen den Messias, geboren, de vrijheid nog slechts enger benauwen kwam! Want de Souverein van den éénen stembusdag stelde, door die stembus, zich morgen reeds willoos onder volstreckte curatele; van de Jacobijnenclub²⁷ eerst; toen van den Napoleontischen Caesar; welhaast van het schoonschijnendst Staatsideaal; in Frankrijk inderhaast met wilden greep verwerkelijkst; straks door Duitschlands filosofengroep²⁸ als naar recht en „vernunftmässig²⁹” bepleit.

En zoo lag wederom de vrijheid neder in haar smaad, en dreigde ten tweede male ééne enkele Souvereiniteit aller andere souvereiniteiten op te slokken. En wat toen redde? Neen, niet de restauratiegeest van het Weener Congres³⁰. Niet de vorstenvergoëding van Haller³¹ en De Maistre³². Niet de historische school³³, die veeler in haar physiologische opvatting alle hooger beginsel smoorde. Zelfs niet het pseudo-constitutioneele stelsel met zijn „roi fainéant³⁴” en zijn tyranniseerende partijen. Maar wel de Messias, de Souverein aan de rechterhand Gods gezeten, die onder de volkeren, door den schoonsten Réveil³⁵ die ooit die volkeren wakker riep, weêr ongemerkt een geest uitzond van genâ, van gebed, van geloove. Want even daardoor ontstond vanzelf weêr een eigenkring, waarin een ander Souverein dan de aardsche macht werd aangebeden. Een kring waarin men tot op de ziel ging; barmhartigheid oeffende; en „als staatsliên niet, maar als Evangeliebelijders” de staten bezielde. Niet door het politieke raderwerk, maar door zedelijke kracht, werd aldus van binnen uit die ziel een hope der natiën geboren; en niet om te heerschen, maar door te dienen, werd aldus ook óns vaderland, het volksdeel, dat Messias huldigt, de pars Christiana³⁶, baars ondanks een nationale partij. Geen factie, d.i. een afgebroken groep; geen fractie, d.i. een afgebroken stuk; maar volkspartij, d.i. volksdeel, naar het in partes dilabi, „in deelen uiteenvallen”, van wat uit die deelen bestaat; om, mocht het zijn, door dat tijdelijk deelen weêr het geheel, weêr de heerlijke volkseenheid te bezielen voor hooger ideaal. Voor dien kring trok Bilderdijk³⁷ den omtrek, toen hij de Volkssoevereiniteit ontwortelde met de bijl van zijn lied; gaf Da Costa³⁸ den levenstoon aan door zijn hymne voor den Souverein Messias; en schreef ten leste Groen van Prinsterer het Staatsrechtelijk credo, door zijn sprekende formule van „Souvereiniteit in eigen kring.” En, krachtens dat uit God zelf neêrgedaald beginsel, is sinds nu deze dertig jaren op de knieën geworsteld, het afgedoolde nagelopen, met de „passion des âmes³⁹” geëvangeliiseerd. Voor dát beginsel is stichting na stichting, als woonstede der barmhartigheid, onze erve komen sieren. Voor dát beginsel is smaad geleden, rust verzaakt, goud op het altaar gedragen. Er is voor geijverd onder het volk; voor gesmeekt bij den troon; voor gepleit in de raadszaal. „Souvereiniteit in eigen kring, ónder Jezus' souvereine hoogheid!” hield, wat anders broederen deelde, deez' broederkring bijeen. Vandaar een rustelooze inspanning, die onze kleine kracht door oefening staalde; een roeien tegen den stroom op, dat onzen moed door prikkeling verhoogde; een pressa uberiori⁴⁰, waardoor de ingedrukte veer onveranderlijk terugsprong. En aldus een allengs in spontaniteit uit te groeien boven landgenooten, aan wier meerderheid op zoo menig ander gebied we met zelfbeschaming hulde doen.

Zoo strenden we om de ondeelbaarheid van het souverain gezag. Voor de Staten-Generaal als naast en bij; niet in noch onder; de Overheid staande. Zoo handhaafden we niet een afschriks-theorie, maar Godes souveraine wrake bij hen, die 's menschen bloed vergieten dorst. Zoo ging ons protest uit tegen het met dwang aan het lijf van onze kinderen komen met het beetterd lancet. Zoo profeteerden we van vrijmaking der Kerk. En zoo concentreerde zich ten leste geheel onze strijd in den strijd om de volksschool, toen in die school én de Souvereiniteit der consciëntie én de Souvereiniteit van den huislijken, én de Souvereiniteit van den paedagogischen, én de Souvereiniteit van den geestelijken kring, gelijkelijk werd bedreigd. En overmits nu een beginsel, zaad zaaiende naar zijn aard, niet kan rusten, eer het in wetenschappelijk geordenden samenhang ál zijn kiemen ontluiken deed; en een volksdeel, voor zulk een beginsel opkomend, niet mag aflaten, eer het uit den wortel des geloofs ook de vrucht der wetenschap wist te telen; en zulk een concentrische wetenschap niet anders is te kweken dan in een school van Universitairaan aanleg; — zoo moest het wel komen; met ijzeren consequentie, door innerlijken levensdrang komen; tot wat heden feit wierd; t.w. tot een van stapel loopen van dit wel klein en onzeewaardig scheepke, maar dat, onder de Souvereiniteit van Koning Jezus gecharterd, toch aan alle haven der wetenschap de vlag wil gaan toonen van „in eigen kring Souverein!”

3.3 Deel II Haar wetenschappelijk bedoelen

„Souvereiniteit in eigen kring” zou U voorts de signatuur zijn óók van ons wetenschappelijk bedoelen. — Ook dit vat ik practisch op. Geen afgetrokken schoolsche dorheden, maar beginselvastheid, diepte van inzicht, helderheid van oordeel, i.é.w. geheiligde denkkraft, als weêrstandsmacht tegen wat door overmacht de vrijheid beperken wil in en van ons menschelijk leven.

Vergeet niet, op de vrijheid met een wantrouwend oog neêr te zien, ligt in de neiging van elke Staatsmacht. De verschillende levenskringen kunnen den Staatskring niet missen, wat zoomin ruimte ruimte begrenzen kan, begrenst de ééne kring in het zichtbare den anderen, tenzij de Staat hun grens in rechten bepaalt. De Staat is dies de kring der kringen, die alleen onder alle extensief geheel ons menschelijk leven omsluit; en die derhalve in edeler zin (niet voor zichzelf, maar in aller kringen belang) op sterking van zijn arm bedacht, alsnu, met dien gestreken arm, elk streven dier kringen naar uitzetting en dus naar ruimer erf weêrstaant en poogt te breken. Ook nu weêr. Merk slechts op de teekenen der tijden. Of heeft niet nog Mommsen⁴¹ zelfs, onder het kloeke beeld dat hij van Caesar maalde, het terugkeeren naar de imperialistische lijn, eens door dien Caesar getrokken, aangeduid als richtsnoer voor de staatsmanswijsheid onzer eeuw? Is Duitschlands kanselier⁴² u dan een vrijheidslievende gestalte? Was het soms de man, die bij Sedan⁴³ zoo onuitsprekelijk diep door dien kanselier vernederd werd? Vrijheidslievend of dwingziek, wat is de indruk op u door den volkstribuun⁴⁴ gemaakt, die in Frankrijks hoofdstad dien man van Sedan thans aan volksinvloed heeft vervangen?

En dat moest zoo, als tucht- en geneesmiddel beî voor de laffe en ontmande natiën, die door de atrophie van heur zedelijke veerkracht, dit inbuigen van heur vrijheid mogelijk maakten. De Staat is nu eenmaal de oppermachtige op aarde. Er is geen aardsche macht boven den Staat, die den Souverein tot het doen van recht kan dwingen, en, hetzij dus uit onedele heerschzucht, hetzij uit edele zorg voor het algemeen belang, er van nature toe komen, om den ijzeren band zoo vast om de duigen te drijven, alsw de krimp dier dingen slechts even gedooft. Zoo hangt het ten slotte dus van die levenskringen zelven af, of ze in vrijheid bloeien of onder Staatsdwang zuchten zullen. Bezitten ze zedelijke spankracht, dan zijn ze niet in te duwen, dan laten ze zich niet

inkrommen; terwijl serviliteit, als ze in de slavenboei gewrongen wordt, zelfs het recht mist tot klacht. Maar hier juist schuilt het zeer; de vrijheid wordt minstens even sterk binnen in elken kring door de zonde, als op de grens van dien kring door de Staats-macht bedreigd. Als men om duigen den band wil drijven, steekt men immers vuur in den duigenrump aan, en meer nog dan de hamerslag doet dat vuur van binnen ze krimpen. En zoo ook is het met onze vrijheden. Er smeult, er walmt in de kern van élken levenskring een gloed van hartstocht, waar de spranken der zonde uit opspringen, en die onheilige brand, dat onzalige vuur ondermijnt de zedelijke levenskracht, verzwakt in elken kring het spanvermogen, en doet in 't eind de hardste duigen buigen. Bij elken welgelukten aanslag op de vrijheid kan dus de Staat nooit dan medeplichtige zijn, hoofdschuldig blijft de plichtvergeten burger zelf, die, in zonde en zinnelust zijn zedelijke spierkracht verslappend, de kracht tot eigen initiatief verloor. Onder een volk dat, gezond in zijn nationale kern, nog gezond in zijn kringen leeft, kan geen Staat de palen van het recht verzetten, of dat volk ver zet er zich door zedelijken weêrstand, met Gods hulpe, tegen in. Eerst als de tucht week en de weelde insloep en de zonde schaamte-loosheid wierd, kon de theorie buigen wat verslapt, een Napoleon⁴⁵ intrappen wat vermolmd was. En indien dan ook, meê door den druk, niet telkens weêr uit God in die ontzield levenskringen veerkracht indaalde, om, naar het woord der jongste wijsbegeerte⁴⁶, uit atomen dynamiden te maken, zou reeds lang de laatste eigen kring doorbroken zijn en van de vrijheid ons niets resten dan het „sic transit⁴⁷” op haar graf.

Onder de verweermiddelen nu, die God aan edeler volkeren schonk, om hun vrijheden te handhaven, is óók de wetenschap; staat meê de wetenschap vooraan. De man van Tarsen⁴⁸ was onder de tolken des Heiligen Geestes de wetenschappelijk gevormde, en immers niet uit den peinzenden Johannes⁴⁹, noch uit den practischen Jacobus⁵⁰, maar uit den Paulinischen geestes-schat⁵¹ greep Luther⁵² de vrijheid der Hervorming. Wel weet ik, dat ook zij de vrijheid verraden kon en meer dan eens verraden heeft, maar dit was ondanks, niet krachtens haar heilige missie. In haar echte gestalte genomen, zond God ze ons als een engel des lichts. Want wat den waanzinnige, wat den idioot, wat den dronkaard zijn menschelijk aanzien rooft, is dat niet juist het ontbreken van helder bewustzijn ? En tot helder bewustzijn nu te komen, niet van zichzelf alleen, maar ook van wat buiten ons zelf bestaat, is dát niet de wetenschap? Het Gode nádenken van wat Hij vóór en óver en in ons heeft gedacht? Het zijns- en levensbewustzijn niet van een enkel persoon, maar van de alle eeuwen omvattende menschheid! Hetgeen is, in te kunnen denken, en het aldus in ons bewustzijn gespiegeld te kunnen saâmvatten in onze rede, is een eerbeschikking van God over ons menschelijk wezen. Wijsheid te bezitten, is in ons wezen een goddelijke trek. Ja, zóó verstrekt zelfs de macht van wijsheid en van wetenschap, dat der dingen loop meest gaat, niet naar de werkelijkheid is, maar naar de mensch zich die werkelijkheid voorstelt. Wat zegt men dat begrippen onverschillig zijn? Die begrippen vormen de publieke meening; die meening het rechtsbesef; en naar dat besef is, ontdoet of stolt de stroom van het geestelijk leven. Vandaar dat wie invloed voor zijn beginselen beoogt, niet kan blijven zweven in het gevoel; niets vordert met verbeelding; zelfs met zijn belijden slechts halver wege komt; en dán eerst klem op het publiek verkrijgt, als hij tot macht óók in de denkwêreld geraakte, hem drang die hem inwendig dreef, den „Deus in nobis⁵³”, óók wist over te leiden uit wat hij beseft, naar wat hij weet.

Mits, en daar houd ik streng aan vast, mits ook die wetenschap „Souverein in eigen kring” blijve, en noch onder Staatsvoogdij noch onder kerkelijke curatele verbastere van haar aard.

Ook de wetenschap vormt een eigen levenskring, waarin de waarheid Souverein is, en onder geen omstandigheden schending of verkrachting van haar levenswet mag geduld. Dat te doen zou niet slechts de wetenschap onteeren, maar zonde voor God zijn. Ons bewustzijn is als een spiegel in ons, waarin beelden gekaatst worden uit drie werelden: uit de wereld om ons heen, uit de wereld van ons eigen wezen, en uit de onzichtbare wereld der geesten. En eisch der rede is het nu: 1°. elk dier werelden die beelden naar heur eigen aard te laten afspiegelen, of de αἴσθησις⁵⁴, d.i. waarneming én gewaarwording; 2°. het afgespiegelde met een zuiver oog op te vangen, of de νόησις⁵⁵, d.i. het bezien van die beelden tot we ze verstaan; en 3°. het aldus opgevangene harmonisch saâm te vatten, of de γνῶσις⁵⁶, d.i. dit geziene te doorzien in zijn samenhang, als noodzakelijk en schoon. Geen bespiegeling dus, maar afspiegeling in ons. Wetenschap die wijs maakt. Uit het leven voor het leven. Eindigende in aanbidding van den alleenwyzigen God!

Die Sovereiniteit der wetenschap in eigen kring heeft Spinoza gevat, en dies eert onze bewondering Spinoza's karakter even hoog als het den laffen Erasmus⁵⁷ naar zedelijken maatstaf laag stelt. Het orgaan en dus de gewaarwording was bij Spinoza onzuiver en dus moest zijn slotsom wel leugen wezen. Maar dat hij, ziende wat en zooals hij het zag, standvastig heeft geweigerd zich tot schending van de Sovereiniteit der wetenschap in eigen kring te lenen, dat laakt een goed-gereformeerde niet, maar stelt hij verre boven het aarzelend onvaste, waardoor meer dan één, die nimmer wat nooit Spinoza⁵⁸ kende, tot beginselloos vergelijk wierd verleid. Met hand en tand moet, mede daarom, vastgehouden, dat nooit de Kerk van Christus haar overhoogheid aan de wetenschap mag opdringen. Op het wezenlijk gevaar af, dat ze van de wetenschap schade lijde, moet de kerk veeleer zelve er op aandringen, dat de wetenschap, zonder ooit slavinne te worden, de haar toekomende Sovereiniteit op eigen erf handhave en leve bij de gratie Gods. Want wel dreigt hiermeê het satanisch gevaar, dat er zijn die in duivelen van hoogmoed ontaarden en de wetenschap tot aanmatiging van wat haars niet is verleiden. Maar voor eerst is een hooge toren spitse nu eenmaal nimmer te bestijgen zonder dat gevaar voor diepen val vlak er naast ligge; en ten andere geldt hier van de tyrannie der wetenschap wat ons zoo straks van de tyrannie van den Staat bleek: ze kan niet opkomen tenzij de kerk eerst geestelijk inzink; en óók, door weêr geestelijk op te waken, dringt de kerk vanzelf de wetenschap, die in Godes naam haar tuchtigen kwam, weêr binnen juister palen terug.

Niet geheel, maar toch bijna hetzelfde is te zeggen van den Staat. Niet geheel, want de Staat blijft ook voor den kring der wetenschap, zoodra die zich in scholen een zichtbaar organisme vormt, de ἐξουσία ἀρχιτεκτονική⁵⁹, die macht ontving om haar rechtsfeer te bepalen. Slechts ontbinde ook die Staatsmacht, eer ze, óver de grens ooit tot op het erf der wetenschap mocht door dringen, eerbiedig den schoenriem van haar voet en legde af een souvereiniteit, die haar op dat terrein niet zou voegen. Een wetenschap als Staatsdienaresse, gelijk de Ghibellijnen⁶⁰ die tegen de Welfen uitspeelden; Frankrijk's bureaucratie ter volksbeheersching misbruikte; en Duitsche reactie zich in Göttingen⁶¹ smaad te scheppen zocht; is de geprostitueerde zelfverlaging, die elke steêhoudende aan spraak op zedelijken invloed verbeurt. Maar ook al bezielt den Staat, gelijk in onze gezagskringen, edeler inborst, en ook al is, gelijk ten onzent, de wetenschap te fier, om van bukken te weten; toch zal het der wetenschap ook op onze erve ten zegen gedijen en strekken tot eer, indien ze, óók in haar universiteits-leven, weêr stoelen gaat op eigen wortel en, ingroeiend in een eigen leven, aldus de Staatsvoogdij ontwast. Zoo, vrij in het midden des volks, stonden eens de profetenscholen in Israëel en de scholen der Chokma⁶² te Jeruzalem. Zoo vrij traden eens de scholen der Chokma te Jeruzalem. Zo vrij traden eens de scholen der oudste

wijsgeeren in Griekenland en van hun nabootsers te Rome op. Zoo vrij vertoonden zich eens de scholen der eerste Christengeleerden. En even vrij de aloude Universiteiten van Bologna en Parijs. Niet als het vormen van een kader van Staat, om er voorts wetenschap in te gieten; maar wetenschap die in het leven optrad en in dat leven zich een vorm schiep. Het was in dien vrijen vorm dat meê de Universiteit aan de vrijmaking der Reformatie kon arbeiden, en niet voor in het laatst der vorige eeuw wist men dat vrije kader in een „tak van Staatsdienst” om te tooveren, toen de nieuwmodische Universiteit zich als orgaan liet vastschroeven aan den Staat.

Daartoe kwam het, niet uit persoonlijke willekeur, maar door den drang der gebeurtenissen; door de ontaarding der volkeren; en aan ongerijmdheid zou de eisch grenzen, dat thans opeens de Staat zijn hand uit de Universiteitswereld terugtrok. Er is thans te weinig zin voor wetenschap bij de menigte; te weinig mildheid bij de rijken der aarde; te weinig wilsovergifte in ge-gradueerde kringen, om het daarop te wagen. Voorhands moet de Staat wel blijven steunen; mits, en hier staan we op, mits het streven slechts in de richting naar vrijmaking ga, en „de Souvereiniteit in eigen kring” ook door de wetenschap weêr als haar ideaal worde gegrepen.

Is het dan onwetenschappelijk, dat in die betere richting thans door onze School een eerste schuchtere schrede worde gewaagd? Op de Rijksuniversiteit drukken in de weegschaal der billijkheden zoo tal van bezwaren. Geld, het kan niet genoeg herhaald, schept een macht voor wie het geeft en een macht over hen die het ontvangt. Vandaar dat de kunst (die van het lied uitgenomen) omdat ze goud behoeft, de volksvrijheid nooit duurzaam kon verheffen. Wie meet den invloed, dien door dat Staatsgeld een enkele benoeming als van Thorbecke⁶³, van Scholten⁶⁴ of van Opzoomer⁶⁵ op 's lands lot en den gang der wetenschappen geoefend heeft? Waar is de geestelijke maatstaf, die den Staat voor de hogere, meest beslissende wetenschappen bij zoo invloedrijke keuze leiden kan? Bovendien, den Jood en den Roomsche bij dwangbevel tot meebetaling te dwingen aan een godgeleerde faculteit, die feitelijk een Protestantsche is en moest worden, is er voor het rechtsbesef toch niet iets in dat niet bevredigt? En als dan de Rijkswet ons recht op eigen stichting erkent, en de Souverein van dit land, gelijk straks vernomen wierd, onze vrije, niet door deze bezwaren gedrukte, instelling in de rechtssfeer opnam, ligt er dan in een door het volk zelf gedragene Universitaire stichting niet voor wetenschap en volksleven een schoone profetie?

Immers hier is dan nu een groep, van die men „nachtschool”⁶⁶ schold voor nog geen dertig jaren, en die thans hun krachten uitputten voor een wetenschappelijk doel! De minst geachten uit het „niet-denkend” deel der natie, die van den ploeg en van den meelrog komen aanloopen, om de penningen saâm te brengen voor een te stichten Universiteit. Elders ijvert men voor vooruitgang van boven, men wil de wetenschap naar het volk toebrengen. Maar is hier niet nog iets meer, in een volksgroep die, opdat de wetenschap bloeie, zich bekrompt in haar genot? Is er voor het probleem om de wetenschap met het levensorganisme te dverbinden practischer oplossing? Moet er geen samengroeien met het volk en wáarschuwheid van wat dor en afgetrokken is, komen in mannen der wetenschap, die van dit volksgeloof leven? En behalve dat, is geven niet reeds op zichzelf een kracht; van geld afstand doen vormt het niet een zedelijk vermogen; en wie schat dan het zedelijk kapitaal, dat juist door deze kostbare Stichting aan ons volk ten goede komt? Over karaktersschaarste klagen wij meer, maar waardoor meer dan door zulk een vrij initiatief van wakkere burgers zullen karakters gevormd worden? En loopt dan elders het Universitaire rad o, zoo geleidelijk door de dwingmacht der ontvangeren en de grifheid der betaalmeesteren, ook dat benijden we niet; want, is het bij ons the struggle for life, juist in dien strijd vormt zich de kracht der heerlijkste toewijding. Er schuilt in het ons toebetrouwde geld

nog een andere, nog een hogere dan de weegbare metaalwaarde: er kleeft gebed, er kleeft liefde, er kleeft zweet van het aangezicht aan het óns toevloeiend goud.

3.4 Deel III Haar karakter van Gereformeerd

Zoo bleek ons dan, hoe „Souvereiniteit in eigen kring” het streven is waaruit onze Stichting werd geboren; zoo wierd dan onverholen uitgesproken, dat „Souvereiniteit in eigen kring”, ook ons als koninklijk beding voor alle wetenschap geldt, die zal bloeien; en heb ik alzoo nu nog slechts den ons bestreden eisch te bepleiten, dat men die „Souvereiniteit in eigen kring” óók aan ons beginsel gunne, ik bedoel aan ons beginsel van Gereformeerd. Bij het noemen van dien naam snijdt ik echter onvermijdelijk een telkens weêr gerezen misverstand af, en werp van ons elk vermoeden, als zou van onzen kant met „Gereformeerd” ooit iets anders of iets minder bedoeld zijn, dan het echte, zuivere Christendom. Gelijk de koopman van netto gewicht, de munter van fijn goud, de zilversmid van groote keur, de Schrift van onvervalschen nardus⁶⁷ spreekt en zeker blad aan het Spaarne zichzelf als „de oprechte”⁶⁸ betitelt, zoo zouden ook wij, wilden we den zonderlinge spelen van „netto” Christendom, van een „fijn” Christendom, van „onvervalscht” Christendom, van het „echte” Christendom, niet onjuist van een Christendom met „groote keur” kunnen spreken; maar, ons spenend aan zoo vreemde termen, spreken we liefst, naar taalgebruik en naar historie, eischen, van Gereformeerd; om daardoor én den namaak, én het vervalschte, én het min goed gegroeide scherp te onderscheiden van het Christendom dat is naar den Woorde Gods. Van enkel „Christelijk” te spreken zegt niets. Want dat kan óók nog „Roomsch” zijn. Ook „Remonstrantsch” wezen. Den „Christelijken naam” liet nog geen enkel moderne varen. Is het zelfs niet gezien, dat mannen, wier loochening van Gods bestaan hun een eere schijnt, in volle Staten-Generaal de valsche vlag van „Christelijk” uithingen aan den gevel eener onkerstende school? Er moet dus wel iets bij. Aan de spraakverwarring is tot geen minderen prijs te ontkomen. En overmits nu ook op geestelijk gebied de Souvereiniteit in eigen kring geldt, en dus niet het individu namen voor beginselen en voor die beginselen omschrijvingen heeft te maken, maar dit recht alleen toekomt aan het gezaghebbend orgaan, dat in dien kring drager van het historisch leven is, zoo; stond het niet aan óns een anderen naam te kiezen, noch kwam het óns toe, ons beginsel willekeurig te belijden; maar hadden we eenvoudig uit te komen met den „Gereformeerden naam,” dien we, als zonen der Nederlandsche Reformatie historisch droegen; en onder dien naam te begrijpen, niet wat óns gevoel, maar wat der kerke wettig oordeel was: weêrmoedig en zonder beding ons bekenkend tot de leerregels van Dordt⁶⁹. We verwerpen daarom onze Luthersche broederen niet. Lang op andere Christenen neer te zien, zou ons tot schuld zijn. Slechts zóó veel vragen we, dat men óns niet dwinge, wat fijner in ons oog is voor iets minder fijns uit te ruilen, en ons toesta aan den in puin gevallen Gereformeerden tempel weêr te bouwen naar onvervreemden Gereformeerden stijl.

Ook in deze rede streefde ik daarnaar en drong mitsdien, naar de Schrift het eischt en Calvijn er ons in voorging, de Souvereiniteit Gods op den voorgrond, omdat zij alleen het leven tot in den wortel prikkelt, en alle vress voet mensen, de vrees voor Satan zelf, overkomt. En mocht iemand vragen, of ook „Souvereiniteit in eigen kring” wel uit het hart der Schrift en uit den schat van het Gereformeerde leven gegrepen is, dien wil ik gebeden hebben, allereerst het organisch geloofsbeginzel der Schrift in zijn diepte te peilen; en voorts op het Hebronsche stammetendict⁷⁰ voor Davids kroning te letten; te merken op Elia’s wêerstand tegen Achabs dwingelandij⁷¹; op der discipelen weigering om voor de politievoordening van Jeruzalem⁷² te zwichten; en niet het minst de muntspreuk⁷³ van hetgeen Godes en des Keizers is te beluisteren van de lippen van hun Heer. En komt ge op het Gereformeerde leven, kent ge dan Calvijns „magistratus infe-

riores⁷⁴” niet? Ligt de Sovereiniteit in eigen kring dan niet aan geheel de presbyteriale kerkorde⁷⁵ ten grondslag? Neigden niet schier alle Gereformeerde landen naar confederatieve bestaanswijs⁷⁶? Zijn de burgervrijheden niet juist onder Gereformeerde natiën het veiligst ontloken? En valt er wêerspreken aan, dat de huisverde, de decentralisatie, en de autonomie ook voor de burgerlijke gemeente, zelfs nu nog het best zijn gewaarborgd op het erf der issus de Calvin?⁷⁷

Geheel in Gereformeerden geest is het dus, als we nu ook voor het ons eigen beginsel Sovereiniteit vragen in eigen we-tenschappelijken kring. Op verdrag van neutraliteit met de wetenschap die uit een ander beginsel leeft, aan een zélfdén Universitairén disch aan te zitten, mogen we niet. Want al ontken ik niet, dat er ook voor de niet-Christelijke overheid een vrezen van den hoogen God en van zijn recht bestaat, dat Calvijn zelfs bij heidensche tyrannen eerde, toch is zulk een godvruchtige grondtrek nog niets dan het fundament met hoogstens een stuk muur er op, maar zonder dak of vensters. Of wilt ge, in juister beeld nog, wat hebt ge, zoo vraag ik dan, aan een opgetrokken torengewaarte, maar waaraan de spits én dus klokkenspel én uurwerk ontbreken, kortom alles waaróm hij gebouwd werd, ontbreekt? Eer aannemelijk ware dan nog die andere voorslag, van ééne groote Rijksacademie, waaraan de overheid niets dan gehoorzalen met catheders en voorts musea en laboratoria zou leveren, met recht voor elk geleerde om er op te treden en recht voor elken kring om er geleerden te plaatsen. Een wetenschappelijk Centraalstation, waar alle lijnen in zouden saâmloopen, maar elk met heur eigen richting en heur eigen beheer. Maar toch ook zoo nog zou het koninklijke recht van elk beginsel op „Sovereiniteit in eigen kring” van beider zij geschonden worden. Of leert ook de historie niet, dat de wetenschap in elken levenskring met een eigen beginsel een gansch andere gestalte verkreeg? Er is immers een Grieksche, er is een Arabische, er is een Scholastieke wetenschap⁷⁸ geweest, die óns wel niet toespreekt, maar in den eigen kring niettemin doorleefd en doorgedacht is door reusachtige denkers, in wier schaduw geen onzer te plaatsen viel. Evenzoo ná de middeleeuwen vertoont de wetenschap een licht onderscheidbaar gelaat aan Roomsche en aan niet-Roomsche Universiteiten. De reeks van wijsgeeren, die met en na Kant⁷⁹ optraden, vormden, naar gelang ze in het subject of in het object rustten, scholen van wetenschap, die elkaâr onderling uitsloten. Den monist en atomist⁸⁰ hoe huwt ge ze saâm? Ja, zoo dwingend en overheerschend is de kracht van een beginsel, dat Hegels denkkraft, naar aller erkenntenis, én op godgeleerd én op juridisch én op physisch, ja, op élk terrein, een geheel eigen stelsel wist voort te brengen, zoodat strafrecht in Hegels⁸¹ en burgerlijk recht in Herbarts school⁸² te leeren noodwendig alle rechtsbesef verwacht.

En blijkt deze onmogelijkheid om saâm te weven aan eenzelfde kleed reeds bij verschil van denkbeginsel, hoeveel sterker treedt dan bij een levensbeginsel de noodwendigheidheid van eigen Sovereiniteit niet in het licht? Gelijk Fichtes⁸³ voorbeeld toonde, blijft voor zover slechts denkbeginsel in het spel is, een weêropzoeken van het eerst verworpene nog steeds mogelijk. Maar met een levensbeginsel kan dat niet. Dat wortelt in feiten. Of sterker nog gelijk het Christelijk beginsel in een levenden persoon. In een persoon wiens optreden het poneeren van een crisis in het midden der wereld, in het middelpunt der wereldhistorie, in het centrum ook van ’s werelds denken was. Want ondervraag nu dien levenden persoon, dien Christus, ondervraag zijn met autoriteit bekleede tolken slechts, en wat verneemt ge? Verklaart die Rabbi van Nazareth⁸⁴, dat zijn wetenschap zich huwt aan die der aardse wijzen? Zeggen zijn apostelen u, dat doorstudeeren te Jeruzalem of te Athene u allengs en vanzelf tot zijn hooger weten brengen zal? Maar immers, vlak omgekeerd, prent de Rabbi het u in, dat zijn schat van wijsheid voor de wijzen en verstandigen verborgen is en eer den kinderkens geopenbaard. En de wetenschappelijk

gevormde Paulus⁸⁵ trekt tusschen zijn vroeger aangeleerde wetenschap en het nu hem ingeplante levensbeginsel een klove zoo breed, zoo diep, zoo onoverschrijdbaar, dat hij over en weêr als dwaasheid en als wijsheid den gedachtenkring van het ééne met den levenskring van het andere beginsel bestrijdt.

Zullen wij dan voorgeven wél saâm te kunnen telen op eenzelfden wortel, wat naar de stellige uitspraak van Jezus' goddelijk zelfbewustzijn op geheel verschillenden wortel stoelt? We zullen er ons niet aan wagen, M. H.! maar, overwegende, dat met een beginsel iets begint, en dus uit een eigen beginsel iets eigens een aanvang neemt, zullen we voor óns beginsel en voor dat van onze bestrijders een eigen soevereiniteit handhaven, in geheel de sfeer van het denken. D.w.z., gelijk zij uit hún beginsel, naar de bij hún beginsel passende methode, een huis uit de wetenschappen optrekken, dat schittert ook al verlokt het ons niet, — zoo zullen ook wij uit óns beginsel, overeenkomstig de methode die bij óns beginsel voegt, een eigen, een stam laten opschieten, wiens tak en blad en bloesem uit het eigen mergsap zijn geteeld. Wij beweren nu eenmaal iets gewaar te worden, iets waar te nemen, wat men aan de overzij voor zelfbedrog verklaart. Het zij zoo, deswege voor dwazen te gelden is ons even noodzakelijk, als wij niet kunnen nalaten het den Spreukendichter⁸⁶ na te zeggen: „dat de godde-looze ook in onze dagen geen wetenschap verstaat.” Niet als zou hij onze mindere in kennis zijn. Licht is hij onze meerdere. Maar omdat hij zegt geen feit te zijn, wat voor ons als feit in Christus vast staat; en zoo ook verklaart, niet in zijn ziel gevonden te hebben, wat het bewustzijn in ónze ziel greep. Het geloof aan den Woorde Gods, objectief onfeilbaar in de Schrift en subjectief ons door den Heiligen Geest geboden, ziedaar dan wat de scheidingslijn trekt. Niet alsof andere weten op verstandszekerheid en het onze slechts op geloof zou rusten. Van geloof welk dan ook, gaat toch álle wetenschap uit. Ge steunt op God, ge gaat uit van uw ik, of houdt u vast aan uw ideaal. De mensch die niets gelooft, bestaat niet. Althans wie niets had, dat onmiddellijk voor hem vast stond, kón geen aanvang zelfs voor zijn denken vinden; en hoe zou de man, wiens denken elk uitgangspunt mist, ooit iets wetenschappelijk onderzoeken?

Bedoeld is dus wel metterdaad een zelf bouwen naast wat anderen bouwden, zonder iets anders gemeenschappelijk dan het erf aan de deur, het uitzicht door de vensteren, met een drukpers, die als postbode de gemeenschap der gedachten onderhoudt. Want wel erkennen ook wij, dat er gedachtenstrijd, over en weêr, mogelijk en noodzakelijk is, maar nooit anders dan over uitgangspunt en richting. Is toch eenmaal uitgangspunt en richting bepaald, mits ge recht uw lijn trekt, de teekening van uw lijn gegeven; en naarmate ge dan links staat of rechts u bevindt, doet alles zich anders aan u voor, en mist elk argument, dat men u tegenwerpt, voor u de kracht der overtuiging. Terecht drijft elk organisch denker ook den spot met het atomistische voorgeven, alsof elk opgroeiend persoon alle stelsels doordenken, alle belijdenissen doorzoeken moest, om voorts voor zich het beste te kiezen. Zoo iets kan niemand en doet niemand. Daar is tijd noch denkkraft beschikbaar voor. En dat hij zelf het deed of iemand het deed, kan alleen de nog onwijze van zichzelf wanen, of van anderen gelooven, wie zelf nog geen wetenschap verstaat. Dat dusgenoemd monsteren van álle stelsels voedt slechts oppervlakkigheid, verwoest het denken, bederft het karakter en maakt de hersens voor degelijker arbeid ongeschikt. Geloof mij, niet door stoep op stoep af in de gangen van alle huizen te neuzen, maar door een enkel hecht gebouwd pand tot in den nok te begluren, wint uw bouwkenis soliditeit.

„Vrij” in den zin van „los van haar beginsel” zal onze wetenschap dus niet zijn. Dat ware de vrijheid van den visch op het droge; van een bloemgewas uit zijn pot met aarde getrokken; of wilt ge van een Drentschen daglooner, losgemaakt uit zijn dorpsverband en plotseling neêrgezet

in „Fleetstreet” of op ’t „Strand.” Wel terdege streng en onverbiddelijk binden we ons in eigen huis dus aan een vasten leefregel, overtuigd dat onder vaste huisorde het best de kracht van elk huislijk leven tiert. Immers de mildste vrijheid, op wetenschappelijk erf, is alleen daarin gelegen, dat voor wie weg wil de deur zich opene; dat geen ander in úw huis den baas kome spelen; maar ook dat ieder ander even vrij kan bouwen, op het fundament van zijn beginsel, in den stijl van de hem eigene methode, met tot kroonlijst het door hem gevonden resultaat.

En vraagt ge ten slotte, of we die afzonderlijke wetenschappelijke ontwikkeling dan niet slechts voor de godgeleerdheid, maar voor álle faculteiten wenschen; ja, bedwingt ge zelfs een misschien moeilijk den glimlach om de lippen, indien men van „Christelijke medicijnen” en „Christelijke logica” spot, — hoor dan ook op die beden king ons antwoord.

Of wat meent ge dan, dat we, Gods openbaring, gelijk ze na déformatie weér gereformeerd werd, als uitgangspunt van ons streven beijdend, slechts als theologen daaruit putten zouden, maar om voorts én als artsen, én als juristen, én als philologen deze sprinkader weêr te versmadden? Maar is er in uw oog dan wetenschap, dien naam waard, in vakkennis door loketten gescheiden? Wat spreekt men van de medische faculteit. Niet een ziek zoogdier is het toch immers, maar een mensch, geschapen naar den beelde Gods, die de medische wetenschap hygiënisch wil zegenen. En oordeel zelf dan, of ge, naar gelang men in dien mensch al dan niet een zedelijk, naar ziel én lichaam voor hooger bestemd, aan Godes Woord gebonden wezen ziet, hem den naderenden dood niet zult verzwijgen of aanzeggen; het bedwelmen van de barende vrouw niet zult aanraden of ontraden; tot vaccinatie dwingen of ze in vrije keus laten zult; zelfbedwang of inwilliging den hartstochtelijken jongeling ten plicht zult stellen; met Malthus⁸⁷ de vruchtbaarheid der moeder vloeken of met de Schrift ze zegenen zult; of ge den zielesieke psychisch zult leiden of physisch verdoven⁸⁸; of ge, om niet meer te noemen, lijkverbranding⁸⁹ goedsprekt; vivisectie⁹⁰ onvoorwaardelijk toelaat; en het syphilitisch gif⁹¹ nog langer ten koste van gezagsonteering en onteering van de menschenwaarde door de verfoeilijkste aller keuringen wilt gestuit zien in de maatschappij. — Wat zal ik over de juridische faculteit spreken, alsof, naar gelang ge in den mensch een zich ontbolsterend natuurproduct of een doemschuldig zondaar; in het recht zelf een zich door functie ontwikkelend natuurorgaan of een uit God zelf neêrdalend, aan zijn Woord gebonden, kleinood; ziet, niet een ander doel zich het strafrecht, een ander richtsnoer het recht der volkeren koos. Als, reeds buiten de wetenschap om, de Christelijke consciëntie én tegen de heerschende staathuishoudkunde, én tegen de in zwang zijnde handelscostumen, én tegen het roofdierachtige der sociale verhoudingen in verzet komt; als in uw burgerrechtelijk leven al ons Christenvolk op het terugkeeren naar decentralisatie door de „Sovereiniteit in eigen kring” dringt, en in ons staatsrecht, zelfs drie vóór één⁹², afzonderlijke Christelijke beginselen zijn opgetreden; weet ge dan nog één kathedraal in der juristen faculteit te noemen, die door de tegenstelling der beginselen niet wordt gedeerd? — Ik stem toe, indien onze natuurkundige faculteit zich stipt bepaalde tot meten en tot wegen, de wigge van het beginsel zou althans in haar deurpaneel niet zijn in te drijven. Maar wie doet dat? Welk natuurkundige opereert zonder hypothesen? Wie is er, die als mensch en niet als meter zijn wetenschap beoefenend, wat hij ziet, niet beziet door subjectieve glazen; en wat hij niet meer van den cirkel zien kan, niet bijstippelt naar altijd subjectieve meening? Wie den prijs u voorrekent van het bedrukte papier en het aantal druppels inkt, dat door de pers verdrukt wierd, weet die soms uw boek dat ge uitgaaf, uw vlugschrift, uw zangbundel in hooger zin te schatten? Gaat in wat strengen vloszij en een elle stramiens soms de waarde van het keurigst borduurwerk op? Of liever nog, ligt niet gansch de schepping als één verrukkend schilderstuk voor aller natuurkundi-

gen oogen, en is met het goud van de lijst, die er om, en de ellen doeks die er onder, en de ponden verf, die er aan zitten, dan heusch de pracht van dat kunststuk gewaardeerd! — Wat zal ik U nog van de faculteit der letteren spreken? Natuurlijk, „leeren lezen” van woorden en „verbui-gen” van woorden heeft met vóór of tegen Messias niets van doen. Maar als ik, verder komend, U Hellas kunstpaleis ontsluit of Romes machtswereld binnentreed, scheelt het dan niet, of ik den geest dier volkeren terugroep, om den geest van den Christus weêr uit te bannen, dan wel dien onder den geest van Christus stel, naar menschenlijke en naar goddelijke schatting? Wordt de studie der Semitische talen geen andere, naar gelang ik in Israël het volk der absolute openbaring, of hoogstens een volk met genialiteit voor het vrome zie? Blijft de wijsbegeerte één, als ze met het „ideale zijn” nog najaagt, of met ons in den Christus het, „vleeschgeworden” ideaal belijdt? Zal soms de wereldgeschiedenis tot eenzelfde slotsom komen, onverschillig of ze het kruis met Socrates’ gifbeker vereenzelvigt ofwel in het oog vat als het middelpunt áller historie? En om niet meer te noemen, zal de geschiedenis des vaderlands soms in eenzelfde vuur het jongelingshart ontsteken, om het even of Fruin⁹³ ze of Nuyens⁹⁴, dan wel Groen van Prinsterer⁹⁵, och, leefde hij nog! Zee in haar heroïeke schoonheid ontvouwt?

En hoe zou het anders, M. H.? De mensch in zijn tegenstelling van gevallen zondaar of zich ontplooiend natuurwezen, keert als het „subject dat denkt”, of als het „object dat tot denken noopt”, immers in elke faculteit, in elke wetenschap en bij elken onderzoeker weder. Och, geen enkel stuk van onze denkwereld is hermetisch te scheiden van de andere deelen; en geen duimbreed is er op heel ’t erf van ons menschenlijk leven, waarvan de Christus, die áller Souverein is, niet roept: „Mijn!”

Die roepstem nu verklaren ook wij vernomen te hebben, en alleen op die roepstem ons tot dit, voor onzen arm veel te grootsche, werk te hebben opgemaakt. We hadden de tragische machteloosheid van broederen hooren klagen, die, omdat hun wetenschap niet op hun beginsel paste, met al hun wetenschap weerloos staande, hun beginsel niet bepleiten konden met een aan de eere van dat beginsel geëvenredigde kracht. We hadden de verzuchting van ons Christenvolk beluisterd, dat in de beschaming zijner zelfvernederings, weêr het bidden aanleerde om hoofden die het aanvoeren, om herders die het weiden, om profeten die het bezielen konden. We beseften: zoo mag de eere van den Christus niet vertreden liggen blijven onder schimp en onder smaad. Zoo waarlijk we hem met de liefde onzer zielen mindden, moest in zijn naam weêr gebouwd! En toen baatte het niet, of we al op onze kleene kracht zagen, of op de overmacht van den tegenstand, of op het ongerijmde van zoo stout ondernemen. Het vuur bleef ons in de beenderen gloeien. Er was een Machtiger dan wij, die ons dreef en aanprikkelde. We konden niet rusten blijven. Onzes ondanks moesten we voort. Zelfs dat een deel onzer eigen broederen, vooralsnog elken eigen bouw ontradend, aan een blijven inwonen bij het Humanisme⁹⁶ voorkeur schonk, was ons wel zeer pijnlijke oorzaak van stille beschaming, maar bracht dien drang van binnen slechts tot te sterker aandrijving; nu immers, bij het aarzelen zelfs van zulke mannen, de toekomst van ons levensbeginsel nog te ernstiger bleek bedreigd.

En zoo trad dan onze kleine School het leven in, met den Uni-versiteitsnaam zelve tot blozen toe verlegen; aan geld arm; zeer sober bedeed met wetenschappelijke kracht en aan der menschen gunst eer ge spaard dan verzadigd. En wat dan nu haar loop, hoe lang haar leven zal zijn? o, De duizend vragen die met haar toekomst saâmhangen, ze kunnen zich niet sterker in Uw twijfelend denken verdringen, dan ze gestormd hebben in dit hart! Slechts door het telkens weêr zien op ons heilig beginsel, hief na elken golfslag die over ons heen sloeg, het moede hoofd zich weêr even moedig uit de wateren op. Indien toch uit den Machtige Jacobs deze zaak niet

ware, hoe zou ze tot stand kunnen houden? Want ik overdrijf niet, het is tegen al wat groot heet, het is tegen een wereld van geleerden, het is tegen heel een eeuw, een eeuw van zoo ontzaglijke bekoring, ingaan en oproeien, wat we met de stichting dezer School bestaan. En daarom zie vrij, zoo laag uw zelfbesef meent dit te moeten doen, neder op onze personen, op onze kracht en op onze wetenschappelijke beduidenis. „God alles en alle mensch niets te achten,” is het Calvinistisch credo, dat u daar volle recht op schenkt. Dit ééne slechts bid ik u, ook al waart ge onze felste wederpartijder, onthoud aan de geestdrift die ons bezielt den tol van uw eerbied niet. Want immers, die belijdenis, waar wij weêr het stof van wegvaagden, was eens de zielskreet van een vertrapte natie; die Schrift, voor wier gezag wij buigen, heeft als onfeilbaar Godsgestuige eens de bedroefden getroost in uw eigen geslachten; de in Christus wiens naam we in deze Stichting eeren, is hij niet de Bezieler, de Verkorene, de Aangebedene uwer eigen vaderen geweest? Stel dus al, dat, naar reeds in de studeercel geschreven en in de hoogovens⁹⁷ nagezongen wierd, stel dat naar uw eigen credo, het dan wezenlijk met de Schrift uit en het Christendom een onoverwonnen standpunt ware, ook dan nog vraag ik: Is dan toch dat Christendom ook in uw oog, historisch, niet een te imposant, een te majesteus, een te heilig verschijnsel geweest, om smadelijk in een te zinken en om te vallen zonder eer? Of is er dan geen Noblesse oblige⁹⁸ meer? En mocht een banier⁹⁹, als we van Golgotha meêdroegen, dan ooit in 's vijands handen vallen, zoolang niet het uiterste was beproefd, nog één pijl onverschoten bleef, en er nog een lijfgarde hoe klein ook van dien door Golgotha gekroonde op deze erve leeft?

Op die vraag, en hiermeê besluit ik, M. H.! op die vraag heeft een: „Bij God, dat nooit!” in onze ziel weêrklonken. Uit dat: „Nooit” is deze Stichting geboren. En op dat „Nooit,” als eed van trouw aan hooger beginsel, vraag ik een echo, mocht het een Amen zijn, aan elk vaderlandsch hart!

3.5 Dankwoord

Nog rest mij, eer met dank aan God deze plechtigheid gesloten wordt, een eigen woord tot elk der kringen in deze aula vereenigd.

Zoo zij het mij dan vergund in de eerste plaats mij tot U te wenden, Excellentie, Minister van den Koning, met beleefden dank voor de eere Uwer hooge tegenwoordigheid, en met bescheiden aanbeveling van de Stichting die geopend werd in de goede gratie van de Overheid dezes lands. In '76 schreef onze geëerbiedigde Koning in zijn wet het reeds in '48 erkende, recht van zijn volk, op vrijheid ook voor hooger onderwijs. Moge het Z. M., moge het Uwe Excellentie voldoening schenken, dat reeds vier jaren later de wet niet overtollig bleek en het volk die vrijheid gebruikt. En verklaarde de Minister des Konings, die destijds de wet verdedigde, op 11 Maart 1876: Indien Amsterdam voor haar stedelijke Universiteit het promoveerrecht cum effectu civili¹⁰⁰ verkrijgt, „dan zal zich de quaestie moeten voordoen, dat ook anderen gelijke rechten eischen, en zal men redelijkerwijze hetzelfde recht hun moeten toestaan;” — zij het mij dan vergund mijn hulde aan U met de bede te besluiten, dat, indien we eens onze sporen verdienen mochten, nooit mindere billijkheid, dan in die woorden zich uitte, moge voorzitten bij de Raadsleden der Kroon.

Edelachtbare Heeren Burgemeester, Wethouders en Secretaris dezer stad, ook U zij mijn eerbiedige hulde geboden. In het bijzonder U, Hoofd dezer stad! Als Burgemeester een gewezen hoogleeraar te begroeten is toch een te zeldzaam voorrecht voor den inwijder eener hogere school, om niet het stoutste te durven hopen. Naast de niet onduur gekochte oudere, die Pallas Athene¹⁰¹ aan Uw Voorganger¹⁰² schonk, thans zonder prijs en zonder geld¹⁰³ een jongere dochter

bij Minerva te winnen, kan het hart van den Burgervader, zooals we U zoo gaarne noemen, niet dan welkom zijn voor Uw geliefd Amsterdam. Ons historisch Amsterdam was, meenden we, de vanzelf aangewezen stad voor zoo historische stichting. Onthoude Amsterdams dagelijksch bestuur ons dan ook verder de genegenheid niet, die het ons dusver reeds, ook door herwaarts op te komen, zoo verrassend heeft betoond.

Hooggeleerde Heer, Rector Magnificus en Secretaris van de Universiteit dezer stad! Rangstrijd was van oudsher in de *respublica litterarum*¹⁰⁴, ik zeg niet in de faculteiten, maar toch onder de scholen, zeldzaam gekend; hoe zou ik anders als Rector dezer kleine, jongere school tot U als doorluchtig regent der oudere opzien! Ge weet het, ook in Uw Senaat weêrklonk voor jaren reeds het roepen om een „Vrije Universiteit.” Zou onze Moll¹⁰⁵ ooit gegist hebben, dat ze eens naast de Stedelijke Universiteit, in datzelfde Amsterdam, op den door óns gekozen grondslag zou verrijzen? En verrijzen immers zonder naijver te wekken? Och, daar zijn we te klein voor. Te meer waar Uw bedoelen meer lokaal is, het onze meer voor heel het vaderland strekt. Handhave de eer der klassiek geformden dan steeds onder ons de gewenschte verstandhouding, en blijve, ook bij het leven uit verschillend beginsel, ons de liefde voor waarheidszin, de liefde voor de wetenschap gemeen.

Van de Overheid en Overheidscorporatiën wend ik mij in de tweede plaats tot de tolken van het maatschappelijk leven, in Kamer, Vereeniging en Pers.

Hoogedelgestrengde Heeren, leden der Staten-Generaal, een vrucht meê van Uw onverdroten arbeid is de School die thans gesticht werd. Kloek voor onze volksvrijheden op te komen, hebt Gij, op het stuk vooral van onderwijs, nimmer verzaakt. Eer rusteloos klonk Uw manlijk woord ook voor de vrijheid der Academiën. Uw volkstribunaat¹⁰⁶, bracht, steunend op het tribunaat van den Zone Gods¹⁰⁷, een keer, nu reeds merkbaar, in ons staatkundig, in ons maatschappelijk leven. Dies dankt onze Stichting U. Dies schreef ons volk Uw namen met het bloed zijns harten. Vindt hier dan, in het midden Uws volks gezeten, in de dankbare hulde die aller oog toebrenge, voor zooveel trouw, voor zooveel toewijding, een immers ook U niet onverschillig loon!

Heeren Bestuursleden van Christelijke Vereenigingen, Hoog geachte Broederen! Als met U één in het bedoelen, om de ontkerstening der natie tegen te gaan, heeft onze Stichting U op haar geboortefeest genoodigd. De beleefdheid, meer nog het liefde betoog van Uw opkomen wordt zeer hoog door ons gewaardeerd. Niet elk onzer heeft een zelfden blik op den strijd, en bij ons heeft een zelfde kruisbanier is toch aller krijgseed aan Messias gezworen. Ons lieve vaderland, ons volk, en in dat volk den Christus Conso-lator¹⁰⁸, elk op eigen wijs, in nederigheid en in liefde te dienen, zij onze eerestrijd voor zijn Naam!

Geachte Heeren, Vertegenwoordigers der Journalistik. Een macht rust in Uw handen, door onze oude Academiën niet gekend, doch waar de jongere Universiteit van meet af meê wil rekenen. Ik verlaat dan ook mijn traditiën niet, zoo ik, als Groen van Prinsterers¹⁰⁹ leerling, ook de pers als macht in de natie eer. Brak Groen het eerst den sleur door zelf in Uw rijen plaats te nemen, zou ik het mij dan niet tot een eere rekenen, als Uwer één met U in het gelid te zijn getreden! Zo, als Rector van deze School, maar ook als oude wapenbroeder, vraag ik voor de jonggeboren Stichting het eeresaluut van Uw woord!

En kom ik dan, in enger kring mij terugtrekkend, ten slotte tot U, die meer persoonlijk aan deze Stichting verbonden zijt, vergunt mij U dan allereerst den dank van het broederhart te bieden, Hooggeachte Heeren en Broeders, Directeuren dezer School! Ook voor wetenschap, voor wetenschap die Christus eerde, te leven, te ijveren, te offeren, was van oudsher de eer van den Amsterdamschen koopmansstand. Dien stand, nu in bond met broederen uit heel het land als

gewestelijke Directeuren en gewestelijke Secretarissen, in het regiment van zulk een School te zien, troost, bezielt, verheft het niet? Moge Godes gunst en 's volks toeschietelijkheid U de zware taak die Gij op Uw schouderen naamt lichter maken, en worde het mij geschonken, U zóó, als leeraar en als rector, te dienen, dat Uw vertrouwen niet beschaamd worde, noch ooit Uw keuze U berouw'.

Met diezelfde bede kom ik tot U, Heeren Curatoren, Hooggeachte Broederen. Diep gevoel ik, wat er voor U in stak, als mannen van wetenschap en wetenschappelijke leiding eener School te aanvaarden, wier stichtingsbrief uit Dordrecht¹¹⁰ kwam. Maar dat Gij dit aandorst, en dien smaad U gevallen liet, is dan ook meer dan een doctorsbul, is een adelbrief van moed en van zedelijke toewijding, waarvoor ik U dank, deze School U eert, en ons volk U liefheeft. Het vinden van voor U bruikbare mannen, zij door hooger genade U vrucht van het gebed!

Vrucht van het gebed, zij dat ook ál onze wetenschap, Hoog geachte Ambtgenooten, veeleer geliefde Broederen, met wie het mij dan vergund zal zijn, den eersten steen voor dezen bouw te leggen. Meest op ónzen arbeid zal het aankomen; want om de vrucht van dien arbeid werd deze akker geploegd. o, Schrikt Ge niet soms met mij terug, bij het indenken van de ontzaglijk moeilijke taak die we aanvaard hebben? En toch ge wilt niet terug, niet waar? Want ook Gij kent den drang, de aandrift van een hooger moeten. Bovendien, in één ding mogen we roemen immers: gevaar voor rangstrijd, die pest der faculteiten, is onder ons voorgoed afgesneden, doordien aller subjectief bedoelen zich gevangen gaf in de majesteit van het objectieve, het historische, het met macht bekleede, het of ficieel gesproken woord.

U, Hooggeachte Heeren en Broeders, die uit het Buitenland herwaarts kwaamt, breng ik in naam van heel onze Stichting voorzoo verrassende broedertrouw dank. Uit Schotland, uit Duitschland, tot zelfs uit Amerika teekenen van sympathie te ontvangen, ziet, ook dat deed ons aan Dordrecht denken, waar eens alle Gereformeerde natie tegenwoordig was! Zoomin als de wetenschap, kent het Gereformeerd belijden nationale grenzen. Zij U het welkom dan in ons midden toegeroepen en neemt huiswaarts voor Uw broederen mede den gelukwensch, den vrede-groet, de heilbeê van deez' kring!

Weleerwaarde Zeergeleerde Heeren, Bedienaren des Woords, Hooggeachte Broederen, ook U hier in zoo breede rijen te mogen zien neerzitten, verhoogt in niet geringe mate de vreugde van den feestdag. Ge weet we zijn van geen kerk noch voor een kerk. Het wetenschappelijk leven vormt ons een kring met eigen Souvereiniteit en dies zelfstandig leven. Niet aan ons, maar aan den Koning der kerk staat de beslissing, wat er uit Zijn gezuiverde en weêr te zuiveren kerken in deze landen worden zal. In het gebod ziende, zijn we in de uitkomst blind. Maar, ook zoo eeren we toch hoog Uw stand, verwikt ons Uw cordaat belijden, stellen we zeer hoogen prijs op Uwe publieke genegenheid. Want immers Ge zijt óók theologen, óók leidslieden der schare, óók priesters die voor het volk bidt. Dient ook ons dan als godgeleerden met Uw steun; als volksleiders met Uw aanbeveling, als priesterlijke voorbidders met het gebed ook voor deze Stichting in het huis onzes Gods.

En zie ik dan ten slotte op U, die als Stichters, als Leden, als Begunstigers, als Districtshoofden of Stedelijke Wijkheeren voor onze Stichting Uw goud, Uw tijd, Uw inspanning woudt ten offer brengen, geliefde Broeders in onzen Heere Jezus Christus, naar menschenlijke wijs gesproken ligt in Uw hand ons bestaan; de teerkost dien we op den weg zullen vinden; meer nog de mogelijkheid van onzen groei. Want dit weet Gij, op verre na zijn we er nog niet. Het getal hoogleeraren moet nog minstens verdriedubbeld. Verdriedubbelen nog moet zich dus óók de sprankracht van Uw liefde en toewijding, — of, ... wat deze school naar haar bestek, moet wor-

den, wordt ze nooit. En toch, dat ze volbouwd zal worden, ja, dat durven we hopen, hoe stout U ook die hope schijn'. Om wat we reeds aanschouwen. Om de kostelijke trouw, waarmede reeds zoo menig broeder ons verraste. Niet het minst om het enthousiasme voor deze heilige zaak, dat ik soms zag schitteren in het vrouwenoog. En dan... om nóg iets! Ook omdat Ge als medestichter in Uw midden hebt den man, voor wie mijn laatste woord zij, Groens boezemvriend, — U bedoel ik edele Elout¹¹¹, eerbiedwaardig grijsaard, met Uw doordringend, altijd vriendelijk oog. Wat stuk historie is niet de spanne Uwer levensjaren! Wat reeks van Vorsten hebt Gij niet gediend! Wat stormen zijn er over Uw, nu moede, hoofd niet heengegaan! En dat Ge dan hier nog bij wildet zijn; Uw gave ons nog aanbracht, en een woord van vaderlijken zegen voor ons jongeren sprak, hoe zoudt Ge er het hart van dit volk méé gestolen hebben, indien het niet reeds, eer aan deze Stichting ooit gedacht wierd, God voor Uw bezit had gedankt. Maar laat mij dit U althans openlijk mogen zeggen, hoe ons Gereformeerde volk dit broederlijk afdalen van de grooten der aarde tot den eenvoudigen burger waardeert; U zeggen hoe ons historisch volk zich verkleefd voelt aan dien historischen persoon, die, gelijk Gij, twee reeds ten grave gedaalde geslachten voor ons oproepen; U zeggen bovenal hoe ons volk, dat bij dien Bijbel groot wierd en bij den Bijbel sterven wil, in die ootmoedige belijdenistrouw aan het Heilig Schriftwoord bij een man van Uw positie, van Uw levenswijsheid, van Uw jaren, met lof voor zijn Verbondsgod geniet. En was aller dingen aanvang U steeds in het gebed en aller dingen uitgang in dankzegging, dan draagt ook Uw ziel mijn bede immers, als de stille uitgang van mijn woord ook nu in lofverheffing voor den Almachtige gaat.

Om U te danken, o, Onze Vader die in de hemelen zijt, Sprinkader van alle waarheid, Fontein aller waarachtige kennis en aller wijsheid Bron! Van U afzwervend vindt Uw schepsel niet dan donkerheid, niet dan matheid, niet dan gebondenheid der ziele. Maar nabij U; ons badend in Uw leven; dan omstroomt ons het licht; doortintelt kracht ons de aderen; en ontplooit zich in zalige verrukking de vrijheid des geloofs. Aanbiddelijke, eeuwige Majesteit, zie dan in gunste ook op deze Stichting neder. Zij uit U haar goud, haar kracht, ál haar wijsheid. Zwere ze nooit bij een minder, nooit bij een ander, dan Uw heilig Woord. En Gij die ons de nieren proeft, o Rechter ook van onze natie en Oordelaar ook van de scholen der wetenschap, breek zelf de muren dezer Stichting af, en delg ze uit van voor Uw aangezicht, indien ze ooit iets anders bedoelen, ooit iets anders willen zou, dan te roemen in die soevereine, die vrijmachtige genade, die er is in het kruis van den Zoon Uwer teederste liefde!

Heere, Heere God! laat in Uw Naam alléén, in Uw Naam ál onze hulpe staan! Amen.

En hiermee verklaar ik deze plechtigheid voor geëindigd en de Vrije Universiteit geopend te zijn!

Ik heb gezegd.

4 Rede in hedendaags Nederlands

Hedendaagse bewerking, vertaald en verzorgd door Dick H. Ahles met hulp van ChatGPT. De verklarende noten komen overeen met de noten bij de oorspronkelijke rede.

4.1 Aanhef en welkom

EXCELLENTIE, MINISTER VAN DE KONING.

EDELACHTBARE HEREN BURGEMEESTER, WETHOUDERS EN SECRETARIS VAN DEZE STAD.

HOOGGELEERDE HEREN RECTOR MAGNIFICUS EN SECRETARIS VAN DE STEDELIJKE UNIVERSITEIT.

HOOGGEDELGESTRENGE HEREN LEDEN VAN DE STATEN-GENERAAL.

HOOGGEACHTE HEREN EN BROEDERS, DIE ALS DIRECTEUREN EN CURATOREN DEZE SCHOOL BESTUREN, OF ALS STICHTERS, LEDEN EN WIJKHOOFDEN HEBBEN BIJGEDRAGEN AAN HAAR OPRICHTING.

HOOGGELEERDE HEREN HOOGLERAREN AAN BEIDE AMSTERDAMSE UNIVERSITEITEN.

WELEDELZEERGELEERDE HEREN DOCTOREN VAN DE VERSCHILLENDE WETENSCHAPPEN.

WELEERWAARDE ZEERGELEERDE HEREN DIENAREN VAN HET WOORD GODS.

HOOGGEACHTE BESTUURSLEDEN VAN VERENIGINGEN, WELK DOEL MET HET ONZE SAMENVALT IN HET TEGENGAAN VAN DE ONTKERSTENING VAN DE NATIE.

WELEDELZEERGELEERDE HEREN STUDENTEN VAN VERSCHILLENDE UNIVERSITEITEN.

ZEERGELEERDE HEREN, DIE IN WEEK- OF DAGBLADEN DE STEM VAN DE PUBLIEKE OPINIE VERTOLKEN.

EN VOORTS U ALLEN, VAN WELKE NAAM OF STAND OOK, DIE HIERHEEN BENT GEKOMEN OM MET UW AANWEZIGHEID DEZE PLECHTIGHEID TE VEREREN.

ZEER GEACHTE TOEHOORDERS!

ZEER GEWENSTE TOEHOORDERESSEN!

Degenen die het gezag in handen hebben van de stichting, hebben mij de eervolle taak opgedragen deze school voor hoger onderwijs in te wijden, door haar te introduceren in het publieke leven bij overheid en de bevolking. Ik bid u mij daarvoor in ruime mate het stille voordeel van een welwillend oor en een inschikkelijk oordeel te gunnen.

Dat is geen overbodig verzoek. Want bedenk dat ik hier niet sta om een gewone inaugurele ambtsrede te houden, noch een academische verhandeling te presenteren. Nee, de aard van mijn opdracht dwingt mij weg uit de rustige schuilhoeken van wetenschappelijk onderzoek en plaatst mij op het gladde terrein van het publieke leven, waar distels langs alle hagen branden en dorens je bij iedere stap verwonden.

Want laten we het niet verbloemen: het was niet de liefde voor zuiver wetenschappelijk werk die ons als beschermheren tot dit initiatief dreef. Wat ons heeft voortgestuwd tot deze gewaagde onderneming, was het diepgewortelde besef van plicht dat wat wij deden, móest worden gedaan, om Christus' wil, in de Naam van de Heer, en in het hogere, heilige belang van ons volk en ons land. Ons optreden is dus allerm minst onschuldig. En we zijn ons er diep van bewust dat de belangstelling die deze stichting al vóór haar opening opriep, en die haar nu bij de opening begeleidt, in niet aan onze personen is gericht, maar voortkomt uit de indruk die het publiek

kreeg dat Nederland hier getuige is van een gebeurtenis die zijn stempel kan drukken op de loop van de geschiedenis. Immers: als we ons naar hogere maatstaven aan de bestaande situatie hadden kunnen neerleggen, waarom zouden we dit werk dan zijn begonnen? In ons optreden ligt dus, hoe zacht ook uitgesproken, een protest tegen de huidige toestand, met de pretentie dat er iets beters te vinden moet zijn. En alleen al die gedachte maakt ons bescheiden, ja verlegen, al was het maar om de schijn van aanmatiging die er onvermijdelijk aan kleeft. Dat zou kunnen ergeren, dat zou pijn kunnen doen. Daarom haast ik mij u te verzekeren: of we nu letten op de macht van wetenschap, invloed en geld die tegenover ons staat, of we ons eigen tekort en onze geringe kracht onder ogen zien – niet hoogmoed spreekt hier, maar een kalme nederigheid, gedragen door de zekerheid van ons woord Wij zouden liever aan de zijlijn zijn gebleven; te zien dat anderen dit werk zouden doen, zou ons veel rustiger hebben gestemd. Maar nu dat niet kon, en wij moesten handelen, zijn wij naar voren getreden – niet onverschillig voor instemming of afkeer van mensen, maar uitsluitend geleid door wat volgens ons werd geëist door de eer van onze God.

U verwacht daarbij dat ik u namens deze School zeg wat zij in Nederland komt doen; waarom zij de muts der vrijheid op de speer heft; en waarom zij zo vast haar blik richt op het boek van de gereformeerde religie. Laat mij de antwoorden op die drie vragen samenbinden met één centraal denkbeeld: ‘Soevereiniteit in eigen kring’. Dat is het stempel dat onze Stichting draagt:

- in haar nationale betekenis,
- in haar wetenschappelijke bedoeling, en
- in haar karakter van Gereformeerd zijn.

4.2 Deel I Nationale betekenis

Het eerste deel van mijn rede stellen we u onze Stichting voor in haar nationale betekenis. Ook het leven van ónze natie, dames en heren, doorstaat in deze indrukwekkende eeuw een crisis; een crisis die zij gemeen heeft met alle andere naties; een crisis die door de hele wereld van het denkende mensdom trekt. In elke crisis gaat het om een aangetast leven, dat door het ziekteproces óf verjonging te zien geeft, óf dreigt te sterven. Dus stel ik de vraag: wat is hier dat aangetaste leven? Wat staat er in déze crisis op het spel voor onze natie? En wie herhaalt nu nog wat men vroeger placht te antwoorden, alsof de strijd zou gaan om vooruitgang of behoud; om eenzijdigheid of veelzijdigheid; om ideaal of werkelijkheid; of ook om arm of rijk? Het ontoereikende, het scheve en het oppervlakkige van al die diagnoses is te duidelijk aan het licht getreden. Toen is het parool geworden: “clericaal” tegenover “liberaal”, alsof het ging om misbruik of zuivering van kerkelijke invloed. Maar ook dat masker is al snel terzijde geschoven. En vanuit het middelpunt breidde zich steeds verder het besef uit — eerst gegrepen door de grotere zieners van onze eeuw — dat het in de huidige crisis van de volkeren niet gaat om een nuance, niet om een belang, niet om een recht, maar om een levende persoon: om Hem die eens zwoer Koning te zijn, en die om die soevereine aanspraak op Golgotha zijn leven liet aan een kruis.

Lange tijd riep men nog uit: “De Nazarener, onze heilige bezieler, bezielend ideaal, geniaal voorbeeld van vroomheid!” Maar de geschiedenis heeft dat loflied ontmaskerd als in strijd met wat de Nazarener zelf beweerde. Niets minder dan Messias te zijn, de Gezalfde, dus soeverein boven alle koningen en bezit van “alle macht in hemel en op aarde” — dát was de heldere en godmenselijke overtuiging die Hij zonder aarzeling uitsprak. Niet geloofsheld, niet “martelaar

voor de eer”, maar Koning der Joden, drager van soevereiniteit (Melek, Rex, Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων)¹ dát stond als zogenaamd misdadige aanmatiging boven zijn hoofd aan het kruis. En om die soevereiniteit, om het bestaan of niet-bestaan van die macht in de uit Maria geboren, strijden ook nu weer, net als in de eerste drie eeuwen, met de denkers, machthebbers en volkeren die deelhebben aan de tijdgeest. Of die Koning der Joden (Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων)² de reddende waarheid is, waar alle volken hun Amen aan geven, óf de principiële leugen die door alle volken bestreden moet worden — dát is de soevereiniteitskwestie. Een kwestie die, eenmaal aan de orde gesteld in het bloed van de Nazarener, ook nu opnieuw een diepe scheur trekt door de wereld van ons geestelijk, menselijk en nationaal bestaan. Wat is soevereiniteit? Gaat u met mij mee als ik het omschrijf als: het gezag dat het recht bezit, de plicht heeft en de macht uitoefent om elke tegenstand tegen zijn wil te breken en te straffen? En klinkt in u dan niet ook dat onuit-roeibare volksbesef dat de oorspronkelijke, absolute soevereiniteit nooit in een schepsel kan rusten, maar noodzakelijk samenvalt met de majesteit van God? De Drie-enige God moet ook door uw ziel als enige absolute Soeverein worden uitgeroepen, als u tenminste in Hem gelooft als Ontwerper en Schepper, als Insteller en Bestemmer van alle dingen. Mits — en dit benadruk ik — mits men daarbij erkent dat deze hoogste Soeverein zijn gezag overdroeg en nog steeds overdraagt aan menselijke personen. Zodat we op aarde nooit rechtstreeks stuiten op God zelf, maar zijn soevereine gezag altijd bemiddelen zien optreden in een ambt van mensen.

En hierbij rijst de uiterst belangrijke vraag: hoe gaat die overdracht in zijn werk? Wordt Gods alomvattende soevereiniteit ongedeeld op één enkel mens gelegd? Of is het zo dat wie “soeverein” heet op aarde, slechts in een beperkte kring gehoorzaamheid kan af-dwingen — een kring die wordt begrensd door andere kringen, waarin naast hem ook een ander soeverein is, en niet hij alleen?

Het antwoord op die vraag verschilt, al naargelang men leeft binnen de sfeer van de Openbaring, of daarbuiten. “Zo veel mogelijk ongedeeld, maar dan ook doordringend in elke kring!” — zo luidde van oudsher het antwoord bij hen die in hun denkwijze geen plaats hadden voor een bijzondere openbaring.

“Zo veel mogelijk”, want Gods soevereiniteit over wat boven ons is, valt buiten het bereik van de mens; zijn macht over de natuur buiten het vermogen van de mens; zijn beschikking over het lot buiten menselijke beheersing. Maar voor het overige gold: ja, zonder “soe-vereiniteit in eigen kring” moet de staatsmacht onbeperkt heersen — beschikken over personen, over hun leven, hun rechten, hun geweten, zelfs over hun geloof. Toen er nog vele goden werden vereerd, was — volgens het adagium *vis unita fortior*³ (verenigde kracht is sterker) — die ene onbeperkte staat machtiger en majestueuzer dan een verdeelde goden-macht. En daardoor werd de staat, belichaamd in de Caesar, uiteindelijk zelf tot God verheven. De “god-Staat” die geen andere staten naast zich kon dulden. Vandaar de hartstocht naar wereldheerschappij. Divus Augustus!⁵ met als eretitel het caesarisme. Een diepzondige gedachte, die pas achttien eeuwen later door Hegel⁶ in zijn systeem werd geanalyseerd: de Staat als “de tegenwoordige God⁷”, ontleed ook voor het denkende bewustzijn.

Daar tegenover riep Jahweh onder Israël, via de tolken van de messiaanse profetie: “Niet zo veel mogelijk, maar in absolute zin ongedeeld en ongebroken die soevereiniteit overgedragen!” En zo trad de mens-Messias op: met macht in de hemel; met macht over de natuur; met de prentie macht te hebben over alle volkeren; en macht, binnen elk volk, ook over het geweten, ook over het geloof. Zelfs de moederband met het kind moest wijken waar Hij gehoorzaamheid vroeg. Hier dus de absolute soevereiniteit: gaande over alle zichtbare en onzichtbare dingen,

over wat geestelijk en stoffelijk is, gelegd in handen van één mens. Niet één van de koninkrijken, maar het absolute Koninkrijk. “Om Koning te zijn, daartoe ben Ik geboren en daartoe ben ik in de wereld gekomen.” — “Alle macht in de hemel en op de gehele aarde is aan Mij gegeven.” — “Eens zal elke vijand aan Mij onderworpen zijn en elke knie zich voor Mij buigen.” Ziedaar de soevereiniteit van de Messias, die door de profeten werd aangekondigd en waarop de Nazarener aanspraak maakte; die Hij door zijn wonderen begon te tonen; die door zijn apostelen werd omschreven; en die de gemeente van Christus, op hun gezag, belijdt als ondeelbaar maar toch overgedragen — of liever: overgenomen om later weer terug te geven. Want eens, als de volkomen harmonie hersteld is, zal die soevereiniteit terugkeren van de Messias naar God zelf, die dan “alles in allen.” (τὰ πάντα ἐν παντί⁸) zal zijn.”

Maar — en zie hier de heerlijke gedachte van vrijheid! — juist in die absolute soevereiniteit van de zondeloze Messias ligt tegelijk de ontkenning en de weerlegging van alle aanspraken op absolute soevereiniteit op aarde door een zondig mens. En dat juist doordat het leven is verdeeld in eigen kringen, elk met een eigen soevereiniteit.

Ons menselijk bestaan, met zijn zichtbare, stoffelijke voorgrond en zijn onzichtbare, geestelijke achtergrond, blijkt immers niet eenvoudig en eenduidig te zijn, maar een oneindig samengesteld organisme. Zo samengesteld, dat het individu niet op zichzelf bestaat, maar altijd in groepen, en dat het geheel zich pas kan openbaren in die groepen. Noem de delen van dit grote organisme radertjes die elk door een eigen veer om hun eigen as draaien, of sferen die elk gevuld zijn met hun eigen levensadem — het beeld maakt niet uit, zolang u maar erkent dat er, even talrijk als de sterrenbeelden aan de hemel, verschillende kringen in het leven bestaan. Elke kring heeft zijn omtrek getrokken vanuit een eigen beginsel als middelpunt, met een vaste straal. Het apostolische woord luidt immers “ieder in zijn eigen orde” (ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι⁹). Zoals men spreekt van een “morele wereld”, een “wetenschappelijke wereld”, een “handelswereld”, een “kunstwereld”, zo is het juister nog te spreken van een “kring” van het morele leven, een “kring” van het gezinsleven, een “kring” van het maatschappelijke leven. Elk heeft zijn eigen gebied, en juist omdat ze een eigen gebied vormen, heerst er binnen die omtrek een eigen soevereiniteit.

Zo is er een gebied van de natuur, waarin de soeverein over de stof werkt door kracht naar vaste wetten. Maar er is ook een gebied van het persoonlijke, van het huiselijke, van het wetenschappelijke, van het maatschappelijke en van het kerkelijke leven, die elk gehoorzamen aan hun eigen levenswet en allen staan onder hun eigen hoogste gezag. Een gebied van het denken, waar geen andere wet mag heersen dan die van de logica. Een gebied van het geweten, waar niemand anders soeverein mag gebieden dan de Heilige zelf. En tenslotte een gebied van het geloof, binnen welks grenzen alleen de persoon zelf soeverein is, die zich in het diepst van zijn wezen door dat geloof toewijdt.

Al deze kringen grijpen in elkaar als radertjes, en juist door dat samenwerken en in elkaar passen van deze kringen ontstaat het rijke, veelzijdige, veelvormige mensenleven. Maar tegelijk ontstaat ook het gevaar dat de ene kring de naastliggende naar binnen drukt, dat een rad hapert, tand na tand afbreekt, en zo het hele mechanisme verstoort. Daarom is er een reden dat er naast deze veelheid van kringen een aparte gezagskring optreedt in de staat: die ervoor moet zorgen dat deze kringen, zodra zij naar buiten treden, goed op elkaar inwerken en binnen de grenzen van het recht blijven; en die er bovendien voor waakt dat het individu niet wordt onderdrukt door de groep waarin hij leeft. Die soeverein is de overheid, die — zoals de Schrift het zo kernachtig zegt — “het land door recht staande houdt”, omdat een land zonder recht zichzelf vernie-

tigt en te gronde gaat. Hoog staat dus de staatssoevereiniteit, als de macht die het individu beschermt en de rechtsverhouding tussen de zichtbare levenskringen bepaalt, door recht te bevelen en door recht dwang uit te oefenen. Maar binnen elke kring zelf geldt zij niet: dáár heerst een ander gezag, dat niet van de staat afstamt, maar rechtstreeks uit God neerdaalt. Zelfs bij de rechtsbepaling van de onderlinge verhouding van deze kringen mag de staat zijn eigen wil of voorkeur niet als richtsnoer nemen, maar is hij gebonden aan de hogere wil, zoals die spreekt uit het wezen en het doel van deze kringen. Zoals de radertjes bedoeld zijn om te draaien, zo moet hij ze laten draaien. Niet het leven inperken of de vrijheid binden, maar vrije levensbeweging voor en in elk van die kringen mogelijk maken — dat is voor elke edele staatssoeverein het wenkende ideaal.

Scherp staan dus beide geloofsbelijdenissen tegenover elkaar.

Wie leeft uit de sfeer van de Openbaring (en daarin ook consequent leeft), belijdt vanzelf dat alle soevereiniteit in God rust en dus alleen uit Hem kan voortkomen; dat die goddelijke soevereiniteit in absolute en ondeelbare zin gelegd is op de mens-Messias; en dat daarom, onder deze tot Soeverein gezalfde Mensenzoon, de menselijke vrijheid veilig is, omdat — naast de staat — ook elk ander levensgebied een eigen, uit God afgeleid gezag bezit, dat wil zeggen: soevereiniteit in eigen kring.

Zij daarentegen, die het bestaan van zo'n bijzondere openbaringssfeer niet opmerken en daarom ontkennen, staan erop dat men de soevereiniteitsvraag absoluut scheidt van de geloofsvraag. Zij beweren dat er geen andere soevereiniteit denkbaar is dan die van de staat. Zij ijveren er dus voor dat het hoge soevereiniteitsidee steeds zuiverder tot belichaming komt in de almachtige staat. En dienovereenkomstig kunnen zij aan de overige levenskringen geen grotere vrijheid gunnen dan precies zoveel recht als de staat hun laat uit zwakte of hun uit zijn volmacht verleent.

Ik noem deze uitspraken “geloofsbelijdenissen” (credo's), levens-overtuigingen — geen systemen. Want de kloof die hen scheidt, ligt niet in een andere schikking van gedachten, maar in het erkennen of ontkennen van levensfeiten. Voor ons, die leven uit de Openbaring, is die Messias levend, werkt die Christus, en zit Hij als Soeverein werkelijk op de troon van Gods kracht — veel wezenlijker nog dan u daar zit op de grafzerken van dit kerkkoor. Omgekeerd, wie dit niet belijdt, moet het bestrijden als een hinderlijk zelfbedrog dat de ontwikkeling van het volk in de weg staat: een rampzalig dogma, een zinloos droombeeld. Het zijn dus rechtlijnig tegenover elkaar staande geloofsovertuigingen, die weliswaar door laffe halfheid telkens zijn weggeschoven achter een reeks van halfslachtige systemen — mengsels van meer of minder van het ene of het andere — maar die, zodra de tijd ernstiger werd, altijd weer met kracht door die oppervlakkige compromissen heenbraken. Dan traden ze opnieuw met open vizier tegenover elkaar, om nogmaals strijd te voeren en uit te dagen, als de enige twee grote tegenstellingen die het leven in zijn wortel splijten en die daarom waard zijn dat men er, zelfs met het beroeren van andermans leven, het eigen leven voor waagt.

De strijd om “soevereiniteit in eigen kring” tegenover de “staatssoevereiniteit”: dát is dan ook in een notendop de gang van de wereldgeschiedenis. Want de messiaanse soevereiniteit was al uitge-roepen. Het koningskind van Bethlehem heeft de “soevereiniteit in eigen kring” wel beschermd met zijn schild, maar Hij heeft haar niet geschapen. Zij bestond al van oudsher. Ze lag in de ordening van de schepping, in de structuur van ons menselijk leven; zij was er nog voordat er ooit staatssoevereiniteit ontstond. Maar eenmaal opgekomen, heeft die staatssoeve-

reiniteit in de eigen soevereiniteit van de levenskringen altijd haar gevaarlijkste tegenstander vermoed. En doordat binnen die kringen zelf, door overtreding van hun eigen levens-wet — dat wil zeggen: door de zonde — de kracht tot verzet verzwakte, kreeg de staatsmacht steeds meer kans. Zo biedt de geschiedenis van de oudheid ons het smadelijke schouwspel dat, na hardnekkige en soms heldhaftige strijd, de vrijheid in eigen kring telkens wegstierf, en de staatsmacht, uitmondend in het caesarisme, steeds meer terrein won. Socrates¹⁰, die de gifbeker dronk; Brutus¹¹, die Caesar de dolk in het hart stak; de Galileeërs¹², wier bloed Pilatus¹³ met hun offerande vermengde — het zijn de wanhopige stuiptrekkingen van een vrij organisch leven dat uiteindelijk onder de ijzeren vuist van dat caesarisme bezweek. Aan het einde van de oudheid was er geen vrijheid meer; er waren geen volken meer; er waren geen zelfstandige kringen meer. Alles was samengevloeid tot één kring, één wereldrijk, onder één soevereine staatswil. En slechts in de bedwelming van luxe en gemak trachtte de mensheid de vernedering van die slavernij te verdringen.

Hij echter, die toen door bovenaardse kracht en geloofskracht, binnen die ijzeren banden, weer een eigen vrije kring schiep, en daarin ware soevereiniteit herstelde — dat was Jezus de Nazarener. Met God in het hart, één met God, zelf God, weerstond Hij de Caesar; brak Hij de ijzeren deuren open, en vestigde Hij de geloofssoevereiniteit als diepste grondslag waarop alle soevereiniteit in eigen kring rust. Dat er, naast de zaligheid van de uitverkorenen, ook een redding van de wereld (σωτηρία τοῦ κόσμου¹⁴), een bevrijding van de wereld, een wereld van vrijheden verborgen lag in zijn “Het is volbracht”, dat begrepen noch de Farizeeën, noch zijn eigen discipelen. Maar Jezus doorzag het. Vandaar het opschrift koning (Βασιλεὺς¹⁵) op zijn kruis. Als Soeverein trad Hij op. Met de binnendringende “overste van deze wereld” streed Hij om het hoogste gezag over de wereld, als haar ware Soeverein. En nauwelijks hadden zijn volgelingen een eigen kring gevormd, of ook zij kwamen in botsing met de staatssoevereiniteit. Zij bezweken; hun bloed vloeiende. Maar het soevereine geloofsbeginnsel van Jezus liet zich ook door hun bloed niet uitroeien. Deus Christus of Divus Augustus! (Christus als Heer versus de keizer als goddelijke soeverein) dat werd het wachtwoord dat over het lot¹⁷ van de wereld besliste. En Christus overwon, Caesar viel. De vrijgemaakte naties traden weer op met hun eigen koningen, en binnen de gebieden van die koningen met hun eigen kringen, en binnen die kringen met hun eigen vrijheden. Toen begon dat vrije leven pas echt, zich in ridderschap kroonend, om in een steeds rijker organisme van gilden, orden en vrije gemeenschappen alle energie en alle glorie te tonen die de soevereiniteit in eigen kring in zich bergt.

In ons geliefde vaderland zelfs nog sterker dan elders. Het leek er haast op dat het land, verdeeld in zijn eigen polderkringen, des te krachtiger de soevereiniteit in eigen kring tegen de staatssoevereiniteit kon verdedigen. Dat heeft Filips¹⁸ ondervonden, toen de zangers van het psalter¹⁹ en de bidders van de hagepreken²⁰ ook op hun beurt, tegen wil en dank, met de staatssoevereiniteit in botsing kwamen. Dat hebben ook de Stuarts²¹ en de Bourbons²² in de volgende eeuw ervaren, dames en heren, toen de onsterfelijke zeeheld, op wiens praalgraf wij hier neerzien — onze glorieuze De Ruyter²³ — het opkomende konings-gezag van de Karels en Lodewijken²⁴ op alle zeeën weerstond en op elke kust brak. “Ik ben schipper naast God schipper van mijn schip!”²⁵ — Die onverzettelijke vrijheidszin bezielde hem én de hele vloot²⁶ van onze zeehelden. In zeemanstaal vertolkten zij op alle zeeën hetzelfde recht dat juristen later zouden aanduiden als: ‘soevereiniteit in eigen kring’

Maar helaas, nog voor een eeuw voorbij was, verloor ook onze landgenoot zichzelf. Ook Holland zonk weg in de zonde, en met onze republiek bezweek het laatste stevige bolwerk van

vrijheid dat op het vasteland van Europa nog overeind stond. Zo zwol de stroom van het royalistische gezag. Hij begon de landen te vertrappen, de volkeren te onderdrukken, de naties te tergen, totdat eindelijk, in het meest ontvlambare van die naties, het vuur van de wraak uitbrak, alle hartstochten deed ontvlammen, en de principiële Revolutie het gekroonde hoofd van de Soeverein afhakte, om het volk zelf als soeverein te kronen. Een ontzettende gebeurtenis, geboren uit dorst naar vrijheid, maar ook uit haat tegen de Messias, die de vrijheid uiteindelijk alleen maar nog benauwder maakte! Want de soeverein van die ene stembusdag plaatste zich door diezelfde stembus de volgende dag al onder curatele — eerst van de Jacobijnenclub²⁷, daarna van de Napoleontische Caesar, en weldra van het fraaiste staatsideaal, dat in Frankrijk haastig met wilde greep werd gerealiseerd, en spoedig door de Duitse filosofen²⁸ als redelijk en rationeel gerechtvaardigd (“vernunftmäßig²⁹”) werd bepleit.

Zo lag opnieuw de vrijheid neer in smaad, en dreigde voor de tweede keer één enkele soevereiniteit alle andere soevereiniteiten te verslinden. En wat bracht toen redding? Niet de restauratiegeest van het Congres van Wenen³⁰. Niet de vorstenverheerlijking van Haller³¹ en De Maistre³². Niet de historische school³³, die in haar fysiologische opvatting elk hoger beginsel smoorde. Zelfs niet het pseudo-constitutionele stelsel met zijn “roi fainéant³⁴” (luie koning) en zijn tiranniserende partijen. Nee, het was de Messias, de Soeverein die aan Gods rechter-hand is gezeten. Hij zond onder de volkeren, door de schoonste Réveil³⁵ die die volkeren ooit wakker riep, opnieuw ongemerkt een geest uit van genade, van gebed, van geloof. En daardoor ontstond er vanzelf weer een eigen kring, waarin een andere Soeverein dan de aardse macht werd aanbeden. Een kring waarin men tot in de ziel ging, barmhartigheid beoefende, en “niet als staatslieden, maar als belijders van het Evangelie” de staten bezielde. Niet door het politieke rader-werk, maar door morele kracht werd zo van binnenuit die ziel weer tot een hoop voor de naties. En niet door te heersen, maar door te dienen werd ook in ons vaderland, tegen wil en dank, het volksdeel dat de Messias hulde bracht — de pars Christiana³⁶ — een nationale partij.

Geen fractie, dat wil zeggen: een afgebroken groep. Geen fractie, dat wil zeggen: een afgesneden stuk. Maar een volkspartij, dat wil zeggen: een volksdeel, naar het Latijn in partes dilabi — “uiteenvallen in delen” — van wat uit die delen bestond. Om, mocht het zo zijn, door dat tijdelijke uiteenvallen het geheel weer te bezielen en de heerlijke volkseenheid weer te kronen met een hoger ideaal. Voor die kring trok Bilderdijk³⁷ de lijnen, toen hij de volkssoevereiniteit met de bijl van zijn lied ontwortelde. Da Costa³⁸ gaf er de toon van het leven aan, met zijn hymne voor de soevereine Messias. En uiteindelijk schreef Groen van Prinsterer het staatsrechtelijk credo, in zijn sprekende formule van “soevereiniteit in eigen kring.” En krachtens dat beginsel, dat uit God zelf is neergedaald, is er nu al dertig jaar gebeden en geworsteld, is men de afgedwaalden nagegaan, is er met de passion des âmes³⁹ (ijver voor de zielen) geëvangeliiseerd. Voor dát beginsel zijn instellingen na instellingen opgericht, als huizen van barmhartigheid die ons land sieren. Voor dát beginsel is smaad geleden, rust opgeofferd, goud op het altaar gebracht. Voor dát beginsel is er onder het volk geijverd, bij de troon gesmeekt, in de raadszaal gepleit. “Soevereiniteit in eigen kring, onder Jezus’ soevereine heerschappij!” — dat hield deze broederkring bijeen, toen andere broeders uit elkaar gingen. Daaruit kwam een rusteloze inspanning voort, die onze kleine kracht door oefening staalhard maakte; een roeien tegen de stroom in, dat onze moed door de weerstand alleen maar vergrootte; een *pressa uberiori*⁴⁰ (te zwaarder druk), waardoor de ingedrukte veer telkens onvermijdelijk terugveerde. En zo staken wij geleidelijk in spontaniteit boven onze landgenoten uit, ook al moesten we ons op veel andere terreinen vaak met schaamte aan hun meerderheid gewonnen geven.

Zo streden wij voor de ondeelbaarheid van het soevereine gezag. Voor de Staten-Generaal: als een orgaan dat ernaast staat en erbij hoort, maar niet erbinnen of eronder. Zo verdedigden wij niet een gruweltheorie, maar Gods soevereine wraak over hen die het bloed van mensen durfden te vergieten. Zo richtte ons protest zich tegen het met dwang aan onze kinderen opleggen van het vaccinatieprikje. Zo profeteerden wij over de bevrijding van de kerk. En zo concentreerde onze strijd zich uiteindelijk geheel in de strijd om de volksschool, toen in die school tegelijk de soevereiniteit van het geweten, de soevereiniteit van het gezin, de soevereiniteit van de opvoeding en de soevereiniteit van de geestelijke kring bedreigd werden. En omdat een beginsel, eenmaal gezaaid, pas tot rust komt als het ook al zijn vruchten heeft voortgebracht in een wetenschappelijk geordend geheel; en omdat een volksdeel dat opkomt voor zo'n beginsel pas kan ophouden wanneer het uit de wortel van zijn geloof ook de vrucht van de wetenschap heeft gekweekt; en omdat een dergelijke concentrische wetenschap niet anders kan worden gecultiveerd dan in een instelling van universitair karakter — daarom moest het wel zo ver komen, door de ijzeren consequentie van de innerlijke levensdrang, dat het vandaag werkelijkheid werd: het te water laten van dit weliswaar kleine en niet zeewaardige scheepje, maar toch een scheepje dat, gecharterd onder de soevereiniteit van Koning Jezus, in elke haven van de wetenschap de vlag wil laten wapperen van: “soverein in eigen kring!”

4.3 Deel II Wetenschappelijke bedoeling

“Soevereiniteit in eigen kring” zou vervolgens ook het kenmerk zijn van ons wetenschappelijk streven. Ook dit vat ik praktisch op. Geen dorre, schools-afgetrokken theorieën, maar standvastigheid in beginsel, diepte van inzicht, helderheid van oordeel, kortom: geheiligde denkkracht als tegenkracht tegenover alles wat door overmacht de vrijheid van ons menselijk leven wil beperken.

Vergeet niet: met wantrouwen naar de vrijheid kijken, dat is een neiging van elke staatsmacht. De verschillende levenskringen kunnen de kring van de staat niet missen; zoals de ruimte niet door ruimte kan worden begrensd, zo begrenst de staat als zichtbare kring de anderen, tenzij hij hun grenzen in rechten bepaalt.

De staat is daarom de kring der kringen, die als enige ons hele menselijk leven omvat. En juist omdat hij in edelste zin (niet voor zichzelf, maar voor het belang van alle kringen) zijn arm wil versterken, zal hij, met die versterkte arm, telkens proberen de drang van die kringen naar uitbreiding en dus naar ruimer erf tegen te houden en te breken.

Ook nu weer. Let maar op de tekenen van de tijd. Heeft Mommsen⁴¹ in zijn indrukwekkende portret van Caesar niet juist die imperialistische lijn aangewezen als model voor de staatsmanswijsheid van onze tijd? Is de kanselier van Duitsland⁴² voor u dan een gestalte die vrijheid liefheeft? Of de man die bij Sedan⁴³ zo diep vernederd werd door diezelfde kanselier? Is dat soms een bevrijder? Vrijheidslievend of autoritair — welk beeld blijft bij u hangen van de volkstribuun⁴⁴ die in Parijs die man van Sedan inmiddels in invloed heeft vervangen?

En zo moest het zijn, als tucht- én geneesmiddel tegelijk, voor de laffe en ontmande naties die, door de afsterving van hun morele veerkracht, het buigen van hun vrijheid zelf mogelijk hadden gemaakt. De staat is nu eenmaal de oppermachtige op aarde. Er is geen aardse macht boven de staat die de soeverein kan dwingen tot het doen van recht. En of het nu uit of het nu gedreven wordt door egoïstische heerszucht of door oprechte zorg voor het algemeen belang, steeds zal de staat van nature ertoe neigen de ijzeren band zo strak mogelijk rond de duigen te slaan, zolang de krimping van dat hout het maar toelaat. Het hangt dus uiteindelijk af van die

levenskringen zelf, of zij in vrijheid bloeien of onder staatsdwang zullen zuchten. Hebben zij morele veerkracht, dan zijn zij niet in te drukken, dan laten zij zich niet doen inkrimpen. Maar waar slaafsheid heerst, mist men zelfs het recht om te klagen als men in boeien wordt geslagen. Juist hier schuilt het gevaar: de vrijheid wordt minstens evenzeer bedreigd binnen in elke kring door de zonde, als aan de grens van die kring door de staatsmacht. Wie om een ton de banden wil slaan, kan er net zo goed vuur in steken: en meer nog dan de hamerslag van buiten doet dat vuur van binnen de duigen krimpen. Zo ook met onze vrijheden. In de kern van elke levenskring smeult en brandt een gloed van hartstocht, waaruit de vonken van de zonde opspringen. En dat onheilige vuur ondermijnt de morele levenskracht, verzwakt in elke kring de spanning en doet uiteindelijk zelfs de hardste duigen buigen. Bij elke aanval op de vrijheid kan de staat dus nooit meer dan medeplichtige zijn. De eigenlijke schuld ligt bij de burger zelf, die door zonde en genotzucht zijn morele spierkracht verslapt en daardoor de kracht tot eigen initiatief verloor. Onder een volk dat, gezond in zijn nationale kern, ook gezond leeft in zijn kringen, kan geen staat de grenzen van het recht verleggen zonder dat dat volk zich daartegen verzet met morele tegenkracht — met Gods hulp. Pas wanneer de discipline verslapt, de luxe binnensluipt en de zonde schaamteloos wordt, kan de theorie ombuigen wat al verzwakt is, en kan een Napoleon⁴⁵ vertrappen wat vermolmd is. En als er dan niet telkens opnieuw van God veerkracht wordt ingeblazen in die verzwakte levenskringen, om — naar het woord van de jongste filosofie⁴⁶ — uit atomen dynamiet te maken, zou al lang de laatste eigen kring doorbroken zijn en van de vrijheid niets meer overblijven dan het grafschrift: sic transit⁴⁷ (“zo gaat het voorbij”).

Onder de middelen die God hoogstaande volken gegeven heeft om hun vrijheden te handhaven, staat ook de wetenschap, ja zelfs vooraan. De man uit Tarsus⁴⁸ was onder de tolken van de Heilige Geest degene die wetenschappelijk gevormd was. En was het niet juist uit de geesteschat van Paulus, meer dan uit de peinzende Johannes⁴⁹ of de praktische Jakobus⁵⁰, dat Luther⁵² de vrijheid van de Reformatie greep? Ik weet wel dat ook de wetenschap de vrijheid kan verraden, en dat ze dit meer dan eens heeft gedaan. Maar dat gebeurde ondanks, niet dankzij haar heilige roeping. In haar ware gestalte zond God haar ons als een engel van licht. Want wat berooft de waanzinnige, de idioot of de dronkaard van zijn menselijk aanzien? Juist het ontbreken van helder bewustzijn. En tot helder bewustzijn komen — niet alleen van onszelf, maar ook van wat buiten ons bestaat — dát is de taak van de wetenschap. Wetenschap is: het nadenken met God over wat Hij vóór ons, óver ons en in ons gedacht heeft. Het is het bewustzijn van ons zijn en leven, niet alleen van een enkel individu, maar van de gehele mensheid door alle eeuwen heen. Het vermogen om te kunnen begrijpen wat er is, en het zo in ons bewustzijn samen te vatten in ons verstand — dat is een geschenk van God aan ons mens-zijn. Wijsheid bezitten is een goddelijke trek in ons. Ja, zo groot is zelfs de macht van wijsheid en wetenschap, dat de loop der dingen vaak niet gaat naar hoe de werkelijkheid is, maar naar hoe de mens zich die werkelijkheid voorstelt. Zegt men soms dat begrippen onverschillig zijn? Maar die begrippen vormen de publieke opinie; die publieke opinie vormt het rechtsgevoel; en naar dat rechtsgevoel stroomt en stolt het geestelijk leven. Daarom kan wie invloed wil voor zijn beginselen, zich niet tevreden stellen met gevoel, niets bereiken met verbeelding, en slechts halverwege komen met zijn geloofsbelijdenis. Pas wanneer hij ook macht krijgt in de denkwereld, wanneer hij de innerlijke drang van de “Deus in nobis⁵³” (God in ons) weet over te brengen van wat hij beseft naar wat hij weet, krijgt hij werkelijk greep op het publiek.

Mits — en dit houd ik met nadruk vast — mits ook die wetenschap “soeverein in eigen kring” blijft en noch onder voogdij van de staat, noch onder curatele van de kerk van haar aard wordt vervreemd.

Ook de wetenschap vormt een eigen levenskring, waarin de waarheid soeverein is en waarin onder geen beding de levenswet geschonden of verkracht mag worden. Doet men dat wel, dan onteert men niet alleen de wetenschap, maar zondigt men ook tegen God. Ons bewustzijn is als een spiegel in onszelf, waarin beelden worden weerkaatst uit drie werelden: de wereld om ons heen; onze innerlijke wereld, en de onzichtbare wereld van de geesten. En de eis van de rede is dan: 1. dat men die beelden laat weerkaatsen naar hun eigen aard — dat is de αἴσθησις⁵⁴ (aisthesis: waarneming en gewaarwording); 2. dat men die beelden met een zuiver oog opvangt — dat is de νόησις⁵⁵ (noesis: het verstaan en doorzien van wat men waarneemt); en 3. dat men dit alles harmonisch samenvat — dat is de γνῶσις⁵⁶ (gnosis: het doordringen in de samenhang van het geheel, als noodzakelijk en schoon). Geen bespiegeling dus, maar een weerspiegeling in ons. Wetenschap die wijs maakt. Uit het leven, vóór het leven. Eindigend in de aanbidding van de enige wijze God!

Die soevereiniteit van de wetenschap in eigen kring heeft Spinoza begrepen. Daarom eert men zijn karakter met bewondering, even hoog als men het laffe karakter van Erasmus⁵⁷ naar morele maatstaven laag stelt. Spinoza's⁵⁸ waarneming en dus ook zijn oordeel waren onzuiver, en daarom moest zijn conclusie wel onwaar zijn. Maar dat hij, ziende wat hij zag, standvastig weigerde de soevereiniteit van de wetenschap in eigen kring te schenden — dat prijst een goed gereformeerde, en hij waardeert het hoger dan het aarzelende en onzekere gedrag van meer dan één ander, die zonder ooit Spinoza te hebben gekend, zich tot beginselloze compromissen liet verleiden. Daarom moet met hand en tand worden vastgehouden dat nooit de Kerk van Christus haar opper-gezag aan de wetenschap mag opdringen. Zelfs als de kerk daar schade door zou lijden, moet zij er liever zelf op aandringen dat de wetenschap, zonder ooit een slavin te worden, haar haar toekomstige soevereiniteit op eigen erf bewaart en leeft “uit de genade Gods”. Want ja, daarbij dreigt wel het satanische gevaar dat sommigen in hoogmoed tot duivelen worden en de wetenschap verleiden tot aanmatiging van wat haar niet toekomt. Maar ten eerste is geen hoge torenspits te beklimmen zonder dat het gevaar van een diepe val ernaast ligt; ten tweede geldt hier hetzelfde als bij de tirannie van de staat: die kan pas opkomen als de kerk eerst geestelijk is ingezonken. En zodra de kerk geestelijk weer ontwaakt, dwingt zij de wetenschap die in Gods naam haar tucht kwam opleggen, vanzelf terug binnen haar juiste grenzen.

Niet helemaal hetzelfde, maar toch bijna, kan gezegd worden van de staat. Niet helemaal, want de staat blijft óók ten aanzien van de kring van de wetenschap, zodra die zich in universiteiten tot een zichtbaar organisme vormt, de ἐξουσία ἀρχιτεκτονική⁵⁹ — dat wil zeggen: de macht die bevoegd is om haar rechtspositie te bepalen. Maar zelfs dan geldt: voordat de staatsmacht het terrein van de wetenschap betreedt, moet zij met gepast respect haar schoenen uittrekken en erkennen dat hier een soevereiniteit geldt die haar niet toekomt. Een wetenschap die staatsdienares wordt, zoals de Ghibel-lijnen⁶⁰ haar tegen de Welfen uitspeelden, zoals de Franse bureaucratie haar misbruikte om het volk te besturen, of zoals de Duitse reactie haar in Göttingen⁶¹ tot smaad probeerde te maken — dat is een prostitutie, een zelfvernedering die iedere blijvende aanspraak op morele invloed onmogelijk maakt. Maar ook al wordt de staat geleid door hoogstaande motieven, zoals in onze gezagskringen, en ook al is De wetenschap in ons land is te trots om te buigen; toch zal ook bij ons de wetenschap alleen een zegen zijn en tot eer strekken wanneer zij, ook in haar universitaire leven, opnieuw geworteld raakt in eigen bodem, in

een eigen leven ingroeit en zich zo losmaakt van de voogdij van de staat. Zo stonden eens de profetenscholen in Israël en de scholen van de Chokma⁶² (wijsheid) in Jeruzalem: vrij in het midden van het volk. Zo traden eens ook de oudste scholen van Griekse filosofen en hun navolgers in Rome op: vrij. Zo verschenen de scholen van de eerste christelijke geleerden: vrij. En evenzo de oude universiteiten van Bologna en Parijs: vrij. Niet als een keurslijf van de staat waarin men de wetenschap giet, maar als wetenschap die in het leven zelf optreedt en zich daarin een eigen vorm schept. In die vrije vorm kon de universiteit destijds meewerken aan de bevrijding van de Reformatie. En pas in de laatste eeuw wist men dat vrije kader om te toveren tot een “tak van staatsdienst”, toen de moderne universiteit zich als orgaan liet vastschroeven aan de staat.

Dat dit zo gekomen is, lag niet aan persoonlijke willekeur, maar aan de drang van de gebeurtenissen; aan de geestelijke neergang van de volkeren. En ongerijmd zou het zijn om nu opeens van de staat te eisen dat hij zijn hand volledig terugtrekt uit de universitaire wereld. Want: er is tegenwoordig te weinig belangstelling voor wetenschap bij de massa; te weinig mildheid bij de rijken der aarde; te weinig bereidheid tot zelfopoffering in de geleerde kringen, om het bestaan van een universiteit daar volledig van afhankelijk te maken. Voorlopig moet de staat dus wel blijven steunen. Maar — en hier staan wij pal voor — dat steunen mag alleen plaatsvinden in de richting van vrijmaking, en de wetenschap moet haar ideaal opnieuw grijpen in: “soevereiniteit in eigen kring.”

Is het dan onwetenschappelijk dat er juist in die betere richting nu door onze school een eerste, nog schuchtere stap wordt gezet? Op de Rijksuniversiteit wegen in de balans van billijkheid immers tal van bezwaren mee: geld — het kan niet vaak genoeg herhaald worden — schept macht voor wie het geeft, en macht over wie het ontvangt. Vandaar dat de kunst (behalve de zangkunst), omdat zij steeds geld nodig had, de volksvrijheid nooit duurzaam heeft kunnen verheffen. Wie kan de invloed meten die door dat staatsgeld een enkele benoeming — bijvoorbeeld die van Thorbecke⁶³, Scholten⁶⁴ of Opzoomer⁶⁵ — heeft uitgeoefend op het lot van ons land en op de loop van de wetenschap? En waar is de geestelijke maatstaf die de staat bij zulke invloedrijke keuzes kan leiden voor de hogere, meest beslissende wetenschappen? Bovendien: om de Jood en de Rooms-katholiek te dwingen mee te betalen aan een theologische faculteit die feitelijk protestants is en moest zijn, is voor het rechtsgevoel toch onbevredigend. En nu het Rijksrecht ons erkent het recht te hebben op een eigen stichting, en nu de soeverein van dit land, zoals wij straks hoorden, onze vrije instelling — die aan al deze bezwaren niet lijdt — heeft opgenomen in de rechtsorde: ligt er dan niet in een door het volk zelf gedragen universitaire stichting een prachtige belofte voor wetenschap en maatschappelijk leven?

Want zie hier wat er gebeurt: een groep die men dertig jaar geleden nog honend “nachtschool⁶⁶” noemde, zet nu al haar krachten in voor een wetenschappelijk doel! De minst geachtten uit het “niet-denkende” deel van de natie, die van de ploeg en uit de molen komen aanlopen, brengen hun spaargeld bijeen om een universiteit te stichten. Elders ijvert men voor vooruitgang van bovenaf, men wil de wetenschap naar het volk toe brengen. Maar is er niet iets nog veel groters in een volksgroep die, omwille van de bloei van de wetenschap, zichzelf ontzegt in haar genietingen? Is er een praktischere oplossing voor het probleem om de wetenschap met het leven zelf te verbinden? Moeten juist uit mannen van de wetenschap die van dit volksgeloof leven, geen karaktereigenschappen groeien als waakzaamheid tegen wat dor en afgetrokken is, en nauwere samenhang met het volk? En bovendien: is geven op zichzelf al geen kracht? Wie geld afstaat, verwerft daarmee een moreel vermogen. En wie kan het moreel kapitaal schatten dat

juist door deze kostbare stichting ons volk ten goede komt? Wij klagen vaak over gebrek aan karakter, maar waardoor worden karakters meer gevormd dan door dit soort vrije initiatieven van wakker geworden burgers? En als elders het universitaire rad zo soepel draait door de macht van geldschieters en de gretigheid van ontvangers, dan benijden wij dat niet. Want als het bij ons een struggle for life (strijd om het bestaan) is, dan vormt zich juist in die strijd de kracht van de heerlijkste toewijding. In het geld dat ons wordt toevertrouwd schuilt nog een andere, hogere waarde dan de weegbare metaalwaarde: eraan kleeft gebed, liefde en het zweet van het aan-gezicht van hen die het ons geven.

4.4 Deel III Gereformeerd karakter

Zo is ons dus duidelijk geworden dat “soevereiniteit in eigen kring” het beginsel is waaruit onze Stichting geboren werd; zo is ook ronduit uitgesproken dat “soevereiniteit in eigen kring” voor ons het koninklijke uitgangspunt is voor alle wetenschap die tot bloei wil komen. En nu rest mij nog slechts de eis te bepleiten die ons zo vaak wordt bestreden: dat men die “soevereiniteit in eigen kring” óók ons beginsel gunt — ik bedoel: ons gereformeerde beginsel.

Bij het noemen van die naam moet ik onvermijdelijk een telkens weer terugkerend misverstand bestrijden, en elk vermoeden van ons afwerpen alsof wij met “gereformeerd” ooit iets anders of iets minder bedoelden dan het ware, zuivere christendom. Zoals de koopman spreekt van “netto” gewicht, de munter van “fijn” goud, de zilversmid van “grote keur”, de Schrift van “onvervalste” zalfolie (nardus⁶⁷), en een zeker blad aan het Spaarne zichzelf aanduidt als “de oprechte⁶⁸” — zo zouden ook wij, als wij dat vreemde spel mee wilden spelen, kunnen spreken van “netto christendom”, of “fijn christendom”, of “onvervalst christendom”, of van “het echte christendom”. Maar wij vermijden zulke vreemde termen. Wij spreken liever, overeenkomstig taalgebruik en historische eis, van “gereformeerd”: om daarmee zowel het namaak als het vervalste en het minder goed gegroeide scherp te onderscheiden van dat christendom dat is naar het Woord van God. Want alleen spreken van “christelijk” zegt niets. Dat kan immers ook rooms betekenen, of remonstrants. Geen enkele moderne stroming heeft de “christelijke naam” ooit laten varen. Is het zelfs niet voorgekomen dat mannen die de ontkenning van Gods bestaan als een eer zagen, in de volle Staten-Generaal toch de valse vlag van “christelijk” uithingen boven een school die feitelijk onkerkelijk was? Er moet dus altijd iets bij. Aan de spraakverwar- ring valt niet te ontkomen. En omdat ook op geestelijk terrein de soevereiniteit in eigen kring geldt, en dus niet het individu recht heeft om namen voor beginselen te verzinnen en die beginselen naar eigen goeddunken te omschrijven, maar dit alleen toekomt aan het gezaghebbende orgaan dat in die kring drager is van het historische leven — daarom stond het ons niet vrij om een andere naam te kiezen. Het kwam ons eenvoudig toe ons beginsel te belijden onder de gereformeerde naam die wij, als zonen van de Nederlandse Reformatie, historisch dragen. En onder die naam verstaan wij niet wat ons gevoel, maar wat het wettig oordeel van de kerk daaronder verstaat: zich zonder voorbehoud bekennend tot de leerregels van Dordrecht⁶⁹. Daarom verworpen wij onze Lutherse broeders niet. Integendeel, lang neerzien op andere christenen zou voor ons schuld betekenen. Wij vragen slechts dit: dat men ons niet dwingt om wat in ons oog fijner is, in te ruilen voor iets wat wij minder achten; en dat men ons toestaat de in puin gevallen gereformeerde tempel weer op te bouwen in onvervreemden gereformeerden stijl.

Ook in deze rede heb ik dat nagestreefd, en heb ik daarom, zoals de Schrift eist en Calvijn ons is voorgegaan, de soevereiniteit van God op de voorgrond geplaatst. Want alleen dat prikkelt het leven tot in zijn wortel en overwint alle vrees voor mensen, ja, zelfs de vrees voor Satan

zelf. En mocht iemand vragen of ook het beginsel van “soevereiniteit in eigen kring” werkelijk is geput uit het hart van de Schrift en uit de schat van het gereformeerde leven, dan verzoek ik hem allereerst het organische geloofsbeginsel van de Schrift in zijn diepte te peilen.

Laat hem letten op het stammetendict⁷⁰ van Hebron bij de kroning van David; op Elia's⁷¹ verzet tegen Achabs dwingelandij; op de weigering van de discipelen om te buigen voor de politievoorschriften⁷² van Jeruzalem; en niet het minst: op het woord van de Heiland zelf over wat aan God en wat aan de keizer toekomt⁷³. En als men kijkt naar het gereformeerde leven: kent men dan Calvijns leer van de *magistratus inferiores*⁷⁴ niet? Ligt de soevereiniteit in eigen kring dan niet ten grondslag aan de hele presbyteriale kerkregering⁷⁵? Neigden bijna alle gereformeerde landen niet naar een confederatieve staatsvorm⁷⁶? Zijn de burgerlijke vrijheden niet juist onder gereformeerde naties het veiligst opgebloeid? En valt het te ontkennen dat juist op het erf van de nazaten van Calvijn huisvrijheid⁷⁷, decentralisatie en autonomie ook voor de burgerlijke gemeente tot op vandaag het best gewaarborgd zijn gebleven?

Het is dus geheel in gereformeerde geest als wij nu ook voor ons eigen beginsel soevereiniteit vragen in de kring van de wetenschap. Een verdrag van neutraliteit sluiten met de wetenschap die uit een ander beginsel leeft, en samen aan één universitaire tafel plaatsnemen, dat mogen wij niet. Want al ontken ik niet dat er ook voor de niet-christelijke overheid een besef van eerbied voor de hoogste God en voor zijn recht bestaat — iets wat Calvijn zelfs bij heidense tirannen eerde — toch is zo'n godvrezende kenmerk nog niet meer dan een fundament, hooguit met een stuk muur erop, maar zonder dak of vensters. Of, in een ander beeld: wat hebt u aan een opgetrokken toren, als de spits ontbreekt en dus ook het klokkenspel en het uurwerk, kortom alles waarvoor hij gebouwd is? Eerder zou ik nog willen luisteren naar dat andere voorstel: één grote Rijksacademie, waarin de overheid niets anders levert dan gehoorzalen met katheders, plus musea en laboratoria, met recht voor elke geleerde om daar op te treden en recht voor elke levenskring om daar zijn geleerden te plaatsen. Een wetenschappelijk centraal station, waar alle lijnen samenkomen, maar elk met zijn eigen richting en eigen beheer. Maar zelfs dan zou het koninklijke recht van elk beginsel op “soevereiniteit in eigen kring” aan beide kanten worden geschonden. Leert de geschiedenis ons immers niet dat de wetenschap in elk domein met een eigen beginsel een geheel andere gestalte krijgt? Er is een Griekse wetenschap geweest, een Arabische wetenschap, een scholastieke wetenschap⁷⁸. Zij spreken ons misschien niet aan, maar in hun eigen kring waren zij wel degelijk doorleefd en doordacht door grootse denkers, in wier schaduw wij zelf nauwelijks kunnen staan. Evenzo vertoonde de wetenschap na de middeleeuwen een duidelijk ander gelaat aan rooms-katholieke en aan niet-roomse universiteiten. De reeks van wijsgeren die met en na Kant⁷⁹ optrad, vormde — al naar gelang zij zich oriënteerden op het subject of op het object — scholen van wetenschap die elkaar onderling uitsloten. Hoe zou men de monist en de atomist⁸⁰ ooit kunnen samenvoegen? Zo dwingend en overheersend is de kracht van een beginsel, dat Hegels denkkracht — naar aller erkenning — op elk terrein, of het nu theologie, recht of natuur-wetenschap was, een geheel eigen stelsel wist voort te brengen. Daar-door raakte het strafrecht⁸¹ in Hegels school en het burgerlijk recht in Herbarts⁸² school noodzakelijkerwijs zo ver uiteen dat elk rechtsbesef in verwarring kwam.

En als het al onmogelijk blijkt om uit verschillende denkrichtingen één geheel te weven, des te sterker komt bij een levensovertuiging de noodzaak van eigen soevereiniteit naar voren en terug te keren naar wat men eerst had verworpen. Maar met een levensovertuiging kan dat niet. Dat wortelt in feiten. Of, sterker nog: het christelijk beginsel wortelt in een levende persoon. Een figuur die door zijn optreden een crisis teweegbracht in het hart van de wereld: in de kern

van de ge-schiedenis én van het denken. Want vraagt men het deze levende persoon, Christus zelf, of zijn met gezag beklede getuigen — wat hoort men dan? Verklaart die rabbi van Nazareth⁸⁴ dat zijn wetenschap zich laat verenigen met die van de aardse wijzen? Zeggen zijn apostelen dat het voortstuderen in Jeruzalem of Athene u vanzelf tot hun hogere kennis zal brengen? Integendeel, Hij drukt het ons juist in: dat zijn schat van wijsheid voor de wijzen en verstandigen verborgen is, en dat zij eerder aan kinderen wordt geopenbaard. En Paulus⁸⁵, wetenschappelijk gevormd, trekt een kloof zo breed, zo diep, zo onoverbrugbaar tussen zijn vroegere wetenschap⁸⁶ en het hem ingeplante levensbeginsel, dat hij de ene denktraditie en de andere levensorde wederzijds bestempelt als dwaasheid en wijsheid.

Zullen wij dan doen alsof we samen kunnen bouwen op één en dezelfde fundament, terwijl het volgens de duidelijke uitspraak van Christus' goddelijk zelfbewustzijn gaat om totaal verschillende wortels? Wij zullen dat niet wagen, dames en heren. Want overwegend dat met een beginsel altijd iets nieuws begint, en dat uit een eigen beginsel iets eigens ontstaat, zullen wij voor óns beginsel én voor dat van onze tegenstanders een eigen soevereiniteit handhaven over het hele gebied van het denken. Dat wil zeggen: zoals zij uit hún beginsel, naar de methode die bij hún beginsel past, een huis van wetenschappen optrek-ken — schitterend misschien, ook al spreekt het ons niet aan — zo zullen ook wij uit óns beginsel, volgens de methode die bij óns beginsel past, een stam laten opschieten waarvan tak, blad en bloesem uit ons eigen mergsap zijn gegroeid. Wij menen iets waar te nemen, iets te ervaren, dat men aan de overkant verklaart voor zelfbedrog. Het zij zo. Het als dwaasheid gelden is voor ons even noodzakelijk als dat wij niet anders kunnen dan het Spreukenboek nazeggen: “De goddeloze verstaat ook in onze dagen geen wetenschap.” Niet dat hij minder kennis bezit dan wij — vaak is hij ons meerdere. Maar omdat hij ontkent dat iets feit is, terwijl het voor ons in Christus vaststaat als feit; omdat hij verklaart nooit in zijn ziel gevonden te hebben wat ons bewustzijn wel degelijk in onze ziel heeft gevat. Het geloof in het Woord van God, objectief onfeilbaar in de Schrift en subjectief ons ingegeven door de Heilige Geest — dáár ligt de scheidslijn. Niet alsof andere wetenschappen rusten op rationele zekerheid en de onze slechts op geloof. Want álle wetenschap, van welke soort ook, begint met geloof. U steunt op God, u vertrekt vanuit uzelf, of u houdt zich vast aan uw ideaal. Een mens die helemaal niets gelooft, bestaat niet. Wie immers niets had dat voor hem onmiddellijk vaststond, kon zelfs niet beginnen met denken. En hoe zou iemand, wiens denken elk uitgangspunt mist, ooit iets wetenschappelijk kunnen onderzoeken?

Wat wij dus bedoelen, is eenvoudig dit: naast wat anderen hebben opgebouwd, ook zelf bouwen. Zonder iets anders gemeenschappelijk te hebben dan de grond waarop wij staan, het uitzicht door de ramen en de drukpers die, als bode, het verkeer van gedachten onderhoudt. Want ja, ook wij erkennen dat er strijd van gedachten mogelijk en noodzakelijk is — maar nooit anders dan over uitgangspunt en richting. Is dat uitgangspunt en die richting eenmaal bepaald, en trekt men zijn lijn recht, dan is de loop van die lijn daarmee gegeven. En naarmate men zich links of rechts bevindt, toont alles zich anders. Elk argument dat de ander ons tegenwerpt, mist voor ons de kracht van overtuiging. Terecht drijft elke werkelijk organische denker de spot met de atomistische bewering dat ieder mens alle stelsels zou moeten doordenken, alle geloofsbelijdenissen zou moeten onderzoeken, om vervolgens zelf het beste eruit te kiezen. Zoiets kan niemand, en doet niemand. Er is noch tijd, noch denkkracht voor beschikbaar. En wie dan nog meent dat hijzelf of een ander dat wél heeft gedaan, die vergist zich of laat zich bedriegen — iemand die nog niet begrijpt wat wetenschap werkelijk is. Dat zogenoemde “monsteren van álle stelsels” voedt slechts oppervlakkigheid, verwoest het denken, bederft het karakter en maakt het

verstand ongeschikt voor degelijker arbeid. Geloof mij: niet door deur na deur langs alle huizen te gaan snuffelen, maar door één stevig gebouwd huis tot in de nok te doorzien, leert u werkelijk de kunst van het bouwen kennen.

“Vrij” in de zin van “los van haar beginsel” zal onze wetenschap dus niet zijn. Dat zou de vrijheid zijn van een vis op het droge, van een plant uit zijn pot getrokken, of — om dichter bij huis te spreken — van een Drentse dagloner die losgemaakt uit zijn dorpsverband plotseling wordt neergezet in ‘Fleet Street’ of op ‘The Strand’ in Londen. Nee, streng en onverbiddelijk binden wij ons in ons eigen huis aan een vaste leefregel, overtuigd dat juist onder een vaste huisorde de kracht van elk huiselijk leven het best gedijt. De ware vrijheid in de wetenschap ligt er alleen in dat voor wie weg wil, de deur openstaat; dat geen ander in uw huis de baas mag spelen; en dat ieder ander even vrij mag bouwen, op de grondslag van zijn eigen beginsel, in de stijl van zijn eigen methode, met als kroonlijst het resultaat dat hij zelf heeft gevonden.

En vraagt u tenslotte of wij die afzonderlijke wetenschappelijke ontwikkeling dan ook wensen voor alle faculteiten, en niet alleen voor de theologie — ja, misschien kunt u uw glimlach nauwelijks bedwingen als men spreekt van “christelijke medicijnen” of “christelijke logica” — hoor dan ons antwoord op die bedenking.

Of denkt u soms dat wij, door Gods openbaring zoals die na de Reformatie weer gereformeerd werd als uitgangspunt van ons streven te erkennen, alleen als theologen daaruit zouden putten, maar als artsen, juristen of filologen dit fundament zouden veronachtzamen? Maar is er in uw ogen dan werkelijk wetenschap denkbaar die die naam waard is, als ze opgesloten blijft in vakkennis die door loketten gescheiden wordt? Neem de medische faculteit. Het gaat daar toch niet om een ziek zoogdier, maar om een mens — geschapen naar Gods beeld — die de medische wetenschap heil en gezondheid moet brengen. En oordeelt u dan zelf: zult u, al naargelang men in die mens wel of niet een zedelijk wezen ziet, dat naar ziel én lichaam voor een hoger doel bestemd is en aan Gods Woord gebonden is, hem de naderende dood verzwijgen of juist aankondigen? Zult u de vrouw in barensnood bedwelmen of juist niet? Zult u vaccinatie met dwang opleggen of aan vrije keuze overlaten? Zult u de hartstochtelijke jongeman zelfbeheersing tot plicht stellen, of hem zijn begeerten laten volgen? Zult u met Malthus⁸⁷ de vruchtbaarheid van de moeder ver-vloeken, of met de Schrift haar juist zegenen? Zult u de zielzieke psychisch leiden⁸⁸ of slechts lichamelijk verdoven? Of, om niet meer te noemen: zult u lijkverbranding goedkeuren⁸⁹; vivisectie⁹⁰ onvoor-waardelijk toestaan; en het syfilitisch⁹¹ gif nog langer laten verspreiden in de maatschappij door de verfoeilijkste keuringen, die zowel het gezag als de menselijke waardigheid ontteren? En wat zal ik zeggen van de rechtenfaculteit? Alsof het geen verschil maakt of men de mens ziet als enkel een natuurproduct dat zich ontwikkelt, of als een zondaar die schuld draagt. Alsof het recht niets meer is dan een natuurverschijnsel dat zich door functies vormt, of juist een kostbare gave die van God komt en aan zijn Woord gebonden blijft. Is het dan niet zo dat in die verschillen een ander doel voor het strafrecht, en een ander richtsnoer voor het volkenrecht wordt gekozen? Als, nog vóór de wetenschap zich ermee bemoeit, het christelijk geweten al in verzet komt tegen de heer-sende staatshuishoudkunde, tegen de gangbare handelsgebruiken en tegen de roofzuchtige verhoudingen in de samenleving — ziet u dan niet hoe ook in het leven van burgers alle christenen pleiten voor terug-keer naar de-centralisatie door middel van de “soevereiniteit in eigen kring”? En in ons staatsrecht zijn er zelfs, drie voor één⁹², afzonderlijke christelijke beginselen opgetreden. Kunt u dan nog één leerstoel in de faculteit der rechten noemen die niet geraakt wordt door de tegenstelling van beginselen? — Ik erken: indien onze natuurkundige faculteit zich strikt zou beperken tot meten en

wegen, dan zou het beginsel daarin inderdaad nauwelijks ingang vinden. Maar wie doet dat? Welke natuurkundige werkt zonder hypothesen? Welke geleerde beoefent zijn wetenschap als mens, en niet slechts als meetinstrument, zonder dat hij door subjectieve brillenglazen kijkt bij wat hij ziet, en zonder dat hij — waar zijn blik het einde van de cirkel niet kan bereiken — de ontbrekende lijn bijtekent naar altijd subjectieve me-ning? Wie u de prijs berekent van het bedrukte papier en de hoeveelheid druppels inkt die de pers verbruikt, begrijpt hij werkelijk het boek dat u hebt uitgegeven, uw pamflet, uw bundel gezangen — in hogere zin? Bepaalt u de waarde van het fijnste borduurwerk aan de strengen vlasdraad en de ellen linnen waarop het is gezet? Of, beter nog: ligt de hele schepping niet als één verrukkelijk schilderij voor de ogen van de natuuronderzoeker, en denkt u werkelijk dat haar pracht afgemeten kan worden aan het goud van de lijst eromheen, de ellen doek erachter, en de ponden verf die erop zijn gelegd? En wat zou ik u nog zeggen over de faculteit der letteren? Natuurlijk, het leren lezen en verbuigen van woorden heeft met vóór of tegen de Messias niets te maken. Maar als ik u verder meeneem in het kunstpaleis van Hellas of binnenleid in de heerschappij van Rome, scheelt het dan niet of ik de geest van die volkeren oproep om de geest van Christus uit te bannen, of dat ik die juist onder de geest van Christus stel, naar menselijke en goddelijke waardering? Wordt de studie van de Semitische talen niet heel anders, al naargelang ik Israël zie als het volk van de absolute openbaring, of slechts als een volk met bijzondere aanleg voor vroomheid? Blijft de wijsbegeerte dezelfde, of zij nu achter het “ideale zijn” aanjaagt, of met ons in Christus het “vleesgeworden ideaal” belijdt? Zal de wereldgeschiedenis tot hetzelfde resultaat komen, of men nu het kruis vereenzelvigt met Socrates’ gifbeker, of het beschouwt als het middelpunt van alle historie? En, om niet meer te noemen, zal de vaderlandse geschiedenis het jonge hart met dezelfde gloed vervullen, of zij nu verteld wordt door Fruin⁹³ of door Nuyens⁹⁴, dan wel — ach, was hij nog in leven! — door Groen van Prinsterer⁹⁵, die haar in haar heroïsche schoonheid ontvouwt?

En hoe zou het anders kunnen, dames en heren? De mens verschijnt altijd in twee gedaanten: als gevallen zondaar of als zich ontplooiend natuurwezen. En hij keert telkens terug, in elke faculteit en in elke wetenschap, bij elke onderzoeker — hetzij als het denkende subject, hetzij als het object dat tot denken uitnodigt. Geen enkel deel van onze denkwereld is hermetisch te scheiden van de andere; Er is geen terrein van ons leven waar Christus, die de hoogste Soeverein is, niet zegt: ‘Dit is van Mij!’.

Die roepstem, zo verklaren wij, hebben ook wij vernomen. En alleen door die roepstem zijn wij opgestaan tot dit werk, dat voor onze kleine kracht veel te groot lijkt. Wij hadden de tragische machte-loosheid gehoord van broeders die, omdat hun wetenschap niet paste bij hun beginsel, met al hun geleerdheid weerloos stonden en hun beginsel niet konden verdedigen met een kracht die het beginsel waardig was. Wij hadden de verzuchting gehoord van onze christelijke gemeenschap, die in de pijn van haar vernedering opnieuw leerde bidden om leiders die voorgaan, om zorgdragers die dragen en beschermen, en om profeten die bezielen. Wij beseften: de eer van Christus mag niet vertrapt worden onder spot en smaad. Waarlijk, zo wij Hem liefhadden met de liefde van ons hart, moest er in zijn naam opnieuw worden gebouwd! En toen baatte het niet of wij zagen op onze kleine kracht, of op de overmacht van de tegenstand, of op de ongerijmdheid van zo gedurfd ondernemen. Het vuur bleef branden in onze beenderen. Er was een Machtiger dan wij die ons dreef en aanspoorde. Wij konden niet blijven rusten. Tegen onze zin moesten wij voort. Zelfs dat sommige van onze eigen broeders⁹⁶ voorlopig elk eigen initiatief ontraadden en liever bij het humanisme bleven aansluiten — wat voor ons een pijnlijke beschaming was — bracht die innerlijke drang alleen maar sterker tot uiting. Want

juist door het aarzelen van zulke mannen bleek des te duidelijker hoe ernstig de toekomst van onze levensovertuiging bedreigd werd.

En zo trad onze kleine school het leven in, verlegen om de naam van universiteit; arm aan geld; zeer sober bedeed met weten-schappelijke kracht; en wat menselijke gunst betreft: eerder gespaard dan verzadigd. En wat nu haar loop zal zijn, hoe lang haar leven duren zal? O, de duizend vragen die met haar toekomst samenhangen, ze kunnen zich niet sterker in uw twijfelend denken opdringen dan zij in mijn hart hebben gestormd! Slechts door telkens weer te zien op ons heilig beginsel hief na elke golfslag die ons overspoelde, het vermoeide hoofd zich weer moedig boven de wateren uit. Want indien dit niet uit de Machtige Jacobs was, hoe zou het stand kunnen houden? Ik overdrijf niet: dit is ingaan tegen alles wat “groot” heet, tegen een wereld van geleerden, tegen een hele eeuw — een eeuw van zulke ontzaglijke bekoring! En daarom, kijk gerust — hoe laag uw oordeel over ons ook is — neer op onze personen, op onze kracht, op onze wetenschappelijke betekenis. Het calvinistische credo, “God alles, en de mens niets ach-ten,” geeft u daartoe alle recht. Echter vraag ik u: ook al bent u onze felste tegenstander, onthoud aan de geestdrift die ons bezielt toch niet de gunst van uw eerbied. Want immers, die belijdenis waar wij opnieuw het stof van hebben weggevaagd, was eens de zielskreet van een vertrappt volk. Die Schrift, voor wier gezag wij buigen, heeft als onfeilbaar getuige van God eens uw eigen voorouders getroost in hun verdriet. En die Christus, in wiens naam wij deze stichting eren, was Hij niet de bezieler, de uitverkorene, de aangebedene van uw eigen vaders? Stel nu dat — zoals sommigen in hun studeerkamers hebben geschreven en in hun liederen hebben bezongen — stel dat volgens uw eigen credo het met de Schrift en het christendom werkelijk voorgoed gedaan zou zijn: ook dan nog vraag ik u: Is dat christendom, ook in uw ogen, historisch niet te groot, te indrukwekkend, te heilig geweest om smadelijk onder te gaan zonder eer? Is er dan geen noblesse oblige⁹⁸ meer? En zou een vaandel dat wij van Golgotha⁹⁹ hebben meegebracht, ooit in de handen van de vijand mogen vallen, Zolang niet het uiterste is beproefd, zolang er nog één pijl ongebruikt is gebleven, en er nog een lijfwacht — hoe klein ook — van Hem die op Golgotha is gekroond, op deze aarde leeft.

Op die vraag, dames en heren — en hiermee besluit ik — op die vraag heeft in onze ziel slechts één antwoord geklonken: “Bij God, dat nooit!” Uit dat “Nooit” is deze stichting geboren. En op dat “Nooit”, als eed van trouw aan een hoger beginsel, vraag ik een echo — mocht het zijn een Amen — van ieder vaderlandshart!

4.5 Dankwoord

Nog rest mij, voordat deze plechtigheid — met dank aan God — wordt gesloten, een afzonderlijk woord tot elk van de kringen die in deze aula verenigd zijn.

Laat het mij dan allereerst vergund zijn mij tot u te wenden, Excellentie, Minister van de Koning, met dank voor de eer van uw aanwezigheid, en met een bescheiden aanbeveling van de stichting die zojuist is geopend, in de welwillendheid van de overheid van dit land. In 1876 schreef onze Koning in zijn wet het, reeds in 1848 erkende, recht van zijn volk op vrijheid — ook voor het hoger onderwijs. Moge het Zijne Majesteit, en u, Excellentie, voldoening schenken dat reeds vier jaar later blijkt dat die wet niet overbodig is geweest en het volk die vrijheid daadwerkelijk benut. En heeft de Minister van de Koning die destijds de wet verdedigde, op 11 maart 1876 verklaard: als Amsterdam voor haar Stedelijke Universiteit het promotierecht met burgerlijke uitwerking (cum effectu civili¹⁰⁰) verwerft, “dan zal zich de kwestie moeten voordoen dat ook anderen gelijke rechten eisen, en zal men hun redelijkerwijs hetzelfde recht moe-

ten toestaan”; — laat het mij dan vergund zijn mijn hulde aan u te besluiten met de bede dat. En mocht het ooit zo zijn dat wij onze sporen verdienen, dan hoop ik dat dezelfde billijkheid die in die woorden doorklonk, ook de beraadslagingen van de Raad van de Kroon zal leiden.

Geachte heren burgemeester, wethouders en secretaris van deze stad, ook u betuig ik mijn eerbiedige hulde. In het bijzonder u, hoofd van deze stad! Een burgemeester te mogen begroeten die voorheen hoogleraar was, is voor de inleider van een hogere school een te zeldzaam voorrecht om niet de hoogste verwachtingen te durven koesteren. Naast de — niet goedkoop verworven — oudere dochter die Pallas Athene¹⁰¹ aan uw voorganger schonk¹⁰², thans, zonder prijs en zonder geld¹⁰³, een jongere dochter bij Minerva te winnen, kan het hart van de Burger-vader — zoals wij u zo graag noemen — niet anders dan welkom zijn voor uw geliefd Amsterdam. Ons historisch Amsterdam leek ons de vanzelf aangewezen stad voor een stichting van zó historische aard. Onthoudt het dagelijks bestuur van Amsterdam ons dan ook voortaan niet de genegenheid die het ons tot dusver reeds, ook door hierheen te komen, zo verrassend heeft be-toond.

Hooggeleerde heer, Rector Magnificus en Secretaris van de Universiteit van deze stad! Rangenstrijd was in gemeenschap der geleerden (res publica litterarum¹⁰⁴) komt historisch gezien zelden voor — ik zeg niet binnen de faculteiten, maar wel tussen de universiteiten; hoe zou ik anders, als rector van deze kleine, jonge school, niet opzien tot u, gerespecteerde bestuurder van de oudere! U weet het: ook in uw Senaat klonk jaren geleden al de roep om een “Vrije Universiteit”. Zou onze Moll¹⁰⁵ ooit hebben vermoed dat zij eens naast de Stedelijke Universiteit, in hetzelfde Amsterdam, op door óns gekozen grondslag zou verrijzen? En dan ook nog zonder nijd op te wekken? Och, daarvoor zijn wij te klein. Te meer waar uw doelstelling meer lokaal is en de onze het hele vaderland betreft. Handhave daarom, te midden van de eer van de klassiek gevormden, tussen ons de gewenste verstandhouding; en blijve — ook bij leven uit verschillend beginsel — ons toch gemeen de liefde voor waarheidszin en de liefde voor de wetenschap.

Van overheid en overheidslichamen wend ik mij in de tweede plaats tot de vertolkers van het maatschappelijke leven: in Parlement, Vereniging en Pers.

Geachte heren, leden van de Staten-Generaal, ook de school die vandaag is gesticht is vrucht van uw vele arbeid. Moedig bent u steeds opgekomen voor onze vrijheden en hebt u — vooral inzake het onderwijs — nooit verzaakt. Ruim vóór deze dag klonk uw krachtige stem ook voor de vrijheid van de academies. Uw volksvertegenwoordiging, steunend op het tribunaat¹⁰⁷ van de Zoon van God, bracht een wending — nu reeds merkbaar — in ons staatkundig en maatschappelijk leven. Daarom dankt onze stichting u. Daarom schreef ons volk uw namen met het bloed van zijn hart. Vind hier dan, zittend in het midden van uw volk, in de dankbare hulde die alle ogen u toebrengen, voor zoveel trouw en toewijding, een loon dat ook u niet onverschillig zal laten!

Heren bestuursleden van christelijke verenigingen, hooggeachte broeders! Eén met u in de bedoeling om de ontkerstening van de natie tegen te gaan, heeft onze stichting u op haar geboortefeest genodigd. De beleefdheid — en meer nog — het teken van liefdevolle betrokkenheid van uw komst waarderen wij zeer. Niet ieder van ons ziet de strijd door dezelfde bril, en al dragen wij niet allen één en het zelfde banier, toch hebben allen hun krijgseed aan de Messias gezworen. Ons geliefde vaderland, ons volk — en in dat volk Christus de Trooster¹⁰⁸ — ieder op eigen wijze, in nederigheid en in liefde te dienen: dát zij onze ere-strijd om zijn Naam!

Geachte heren, vertegenwoordigers van de journalistiek. In uw handen berust een macht die onze oude academies niet kenden, maar waarmee de jongere universiteit vanaf het begin wil rekenen. Ik verlaat mijn traditie niet wanneer ik — als leerling van Groen van Prinsterer¹⁰⁹ — ook de pers eer als een macht in de natie. Als Groen als eerste de sleur brak door zelf in uw rijen plaats te nemen, zou ik het dan niet tot een eer rekenen als één van u zich in ons gelid heeft gevoegd! Zo vraag ik, als rector van deze school maar ook als oude wapenbroeder, voor de pasgeboren stichting uw steun in woorden.

En kom ik dan, mij terugtrekkend in enger kring, ten slotte tot u die persoonlijker met deze stichting verbonden bent, vergunt mij u allereerst de dank van een broederhart te bieden, hooggeachte heren en broeders, directeuren van deze school! Ook voor de wetenschap — voor wetenschap die Christus eert — te leven, te ijveren en te offeren, is van oudsher de eer van de Amsterdamse koopmansstand. Die stand, nu in bond met broeders uit heel het land als gewestelijke directeuren en secretarissen, aan het roer te zien van zo'n school, is dat niet troostend, bezielend, verheffend? Moge Gods gunst en de steun van het volk u de zware taak die u op uw schouders hebt genomen verlichten; en moge het mij gegeven zijn u als docent en als rector zó te dienen, dat uw vertrouwen niet wordt beschaamd en uw keuze u nooit berouwt.

Met dezelfde bede richt ik mij tot u, heren curatoren, hooggeachte broeders. Ik besef ten diepste wat het voor u betekende om, als mannen van wetenschap en van wetenschappelijke leiding, een school te aanvaarden wier stichtingsbrief uit Dordrecht¹¹⁰ kwam. Maar dat u dit hebt aangedurfd en de spot op u hebt willen nemen, is meer waard dan een doctorsbul: het is een bewijs van moed en morele toewijding, waarvoor ik u dank, waardoor deze school u eert en ons volk u liefheeft. Moge het vinden van geschikte medewerkers u — door Gods genade — tot vrucht van uw gebed worden.

Vrucht van het gebed zij ook al onze wetenschap, hooggeachte ambtgenoten — liever nog: geliefde broeders — met wie het mij vergund zal zijn de eerste steen van dit gebouw te leggen. Meest zal het op ónze arbeid aankomen; want om de vrucht van die arbeid is dit veld geploegd. O, schrikt u niet soms met mij terug bij de gedachte aan de ontzaglijk moeilijke taak die wij hebben aanvaard? En toch: u wilt niet terug, nietwaar? Want ook u kent de drang, de aandrift van een hoger moeten. Bovendien: in één ding mogen we toch roemen — gevaar voor rangenstrijd, die pest der faculteiten, is onder ons voorgoed afgesneden, doordat ieders subjectieve bedoelen zich heeft gevangen gegeven aan de majesteit van het objectieve, het historische, het met gezag beklede, het officieel gesproken woord.

U, hooggeachte heren en broeders die uit het buitenland hierheen gekomen bent, breng ik namens onze hele stichting dank voor zo verrassende trouw. Uit Schotland, uit Duitsland, ja zelfs uit Amerika blijken van sympathie te ontvangen — ziet, ook dat deed ons denken aan Dordrecht, waar eens alle gereformeerde naties vertegenwoordigd waren! Evenmin als de wetenschap, kent het gereformeerde belijden nationale grenzen. Daarom zij u het welkom in ons midden toegeroepen, en neemt huiswaarts voor uw broeders mee onze gelukwens, onze vredesgroet en onze zegenbede uit deze kring!

Eerbiedwaardige, geleerde heren, dienaren van het Woord, hooggeachte broeders, ook u hier in zulke brede rijen te mogen zien, verhoogt in niet geringe mate de vreugde van deze feestdag. U weet: wij zijn van geen kerk en voor geen kerk. Het wetenschappelijk leven vormt een eigen kring met eigen soevereiniteit en dus een zelfstandig bestaan. Niet aan ons, maar aan de Koning der kerk staat de beslissing over wat er worden zal van zijn gezuiverde en weer te zuiveren ker-

ken in deze landen. In het gebod ziende, zijn wij blind voor de uitkomst. Maar ook zo eren wij uw stand hoog, verheugt ons uw kordate belijden, en stellen wij zeer hoge prijs op uw publieke genegenheid. Want immers: ook u bent theologen; ook u bent leidslieden van het volk; ook u bent priesters die voor het volk bidden. Dient daarom ook óns als godgeleerden met uw steun; als volksleiders met uw aanbeveling; als priesterlijke voorbidders met uw gebed — ook voor deze stichting — in het huis van onze God.

En zie ik dan ten slotte op u, die als stichters, leden, begunstigers, districtshoofden of stedelijke wijkheren voor onze stichting uw goud, uw tijd en uw inspanning ten offer hebt gebracht — geliefde broeders in onze Heere Jezus Christus — naar menselijk spreken ligt in uw hand ons bestaan; het voedsel dat wij onderweg zullen vinden; meer nog: de mogelijkheid van onze groei. Want u weet: we zijn er nog lang niet. Het aantal hoogleraren moet nog minstens verdriedvoudigen. En verdriedvoudigen moet zich dus óók de veerkracht van uw liefde en toewijding — of wat deze school volgens haar opzet moet worden, wordt zij nooit. En toch durven wij hopen dat zij voltooid zal worden — hoe stout die hoop u ook toeschijne. Om wat wij reeds zien. Om de kostelijke trouw waarmee menige broeder ons al verraste. Niet het minst om het enthousiasme voor deze heilige zaak dat ik soms zag schitteren in vrouwenogen. En dan... om nóg iets! Ook omdat u als medestichters in uw midden hebt de man aan wie mijn laatste woord is: Groens boezemvriend — u bedoel ik, edele Elout¹¹¹, eerbiedwaardige grijsaard, met uw door-dringende, altijd vriendelijke blik. Wat een stuk historie omvatten de jaren van uw leven! Welke reeks van vorsten hebt u niet gediend! Welke stormen zijn niet over uw — nu vermoeide — hoofd heengegaan! En dat u dan hier nog bij wilde zijn; uw gave nog hebt gebracht; en een woord van vaderlijke zegen tot ons jongeren hebt gesproken — hoe zoudt u daarmee niet het hart van dit volk hebben gewonnen, als het niet reeds, lang voordat ooit aan deze stichting werd gedacht, God voor uw persoon had gedankt. Laat mij dit u althans openlijk zeggen: hoezeer ons gereformeerde volk het broederlijk afdalen van de groten der aarde tot de eenvoudige burger waardeert; hoezeer ons historische volk zich verkleefd voelt aan zulk een historische persoonlijkheid, die — zoals u — twee reeds in het graf gedaalde geslachten voor ons oproept; en bovenal: hoezeer ons volk — dat groot werd bij die Bijbel en bij die Bijbel wil sterven — zich verblijdt in die nederige trouw aan het heilige Schriftwoord, bij een man van uw positie, van uw levenservaring en van uw jaren, als lof op zijn God. En was het begin van al uw zaken steeds in het gebed, en het einde in dankzegging, dan draagt ook uw ziel ongetwijfeld mijn bede — nu ook de stille afsluiting van mijn woord zich verheft in lofprijzing tot de Almachtige.

Om u te danken, o onze Vader die in de hemelen zijt, Bron van alle waarheid, Fontein van alle ware kennis en Oorsprong van alle wijsheid! Afwijkend van u vindt uw schepsel niets dan duisternis, niets dan matheid, niets dan gebondenheid van de ziel. Maar bij u, badend in uw leven, omstroomt ons het licht; tintelt kracht door onze aderen; en ontvouwt zich, in zalige verrukking, de vrijheid van het geloof. Aanbiddelijke, eeuwige Majesteit, zie dan ook in genade op deze stichting neer. Laat haar haar goud, haar kracht, al haar wijsheid uit u putten. Zweere zij nooit bij iets minders, nooit bij iets anders dan uw heilig Woord. En U, die ons diepste innerlijk kent — Rechter van ons volk en Oordelaar ook van de scholen van de wetenschap — breek zelf de muren van deze stichting af en wis haar uit van voor Uw aangezicht, als zij ooit iets anders zou bedoelen of nastreven dan te roemen in die soevereine, vrijmachtige genade die ligt in het kruis van de Zoon van Uw tederste liefde.

Heere, Heere God! Laat in uw Naam alleen, in uw Naam, al onze hulp zijn! Amen.

En hiermee verklaar ik deze plechtigheid gesloten, en de Vrije Universiteit geopend.

Ik heb gesproken.

5 Herkomst van het begrip soevereiniteit in eigen kring

In de 16e en 17e eeuw was *soevereiniteit* vooral verbonden met de absolute macht van vorsten of staten (denk aan Jean Bodin en Hugo de Groot). In de 18e en 19e eeuw ontstond een beweging die, onder invloed van christelijk-reformatorisch denken, naast staatssoevereiniteit ook andere gezagsbronnen van soevereiniteit erkende.

Het begrip soevereiniteit in eigen kring is onlosmakelijk verbonden met de persoon van Abraham Kuyper. Zijn rede gaf het begrip brede bekendheid en breidde het systematisch uit: kerk en staat hebben een eigen, door God gegeven gezagssfeer, die gerespecteerd dient te worden, maar dit geldt ook voor gezin, school, wetenschap, kunst en cultuur.

Toch is Kuyper niet de bedenker van de term soevereiniteit in eigen kring. Kuypers grote leermeester Guillaume Groen van Prinsterer gebruikte al uitdrukkingen als “soevereiniteit in eigen sfeer” om de zelfstandigheid van de kerk tegenover de staat te benadrukken. Kuyper breidde dit met soevereiniteit in eigen kring uit tot de gedachte dat de samenleving bestaat uit zelfstandige kringen, die niet zomaar onder staatsgezag kunnen worden gebracht. Hij paste het begrip dus niet alleen op de kerk toe, maar op het hele maatschappelijke leven, hij gaf de term een nieuwe reikwijdte: soevereiniteit in eigen kring werd hét centrale beginsel van de antirevolutionaire visie op staat en maatschappij.

Kortom: de geschiedenis laat zien dat het begrip *soevereiniteit in eigen kring* niet helemaal uit de lucht kwam vallen. Het was een doorontwikkeling van politieke theorievorming over soevereiniteit in de vroegmoderne tijd, via Groen van Prinsterers eerste toepassing, naar Kuypers alomvattende systematisering.

6 Verantwoording

De oorspronkelijke tekst van de redevoering, die in deze uitgave integraal wordt gepresenteerd, is in woordkeus en spelling identiek aan de eerste druk van de redevoering van Abraham Kuyper, uitgegeven door J.H. Kruyt te Amsterdam in 1880.

Daarnaast bevat deze uitgave een door mij bewerkte versie van een door ChatGPT naar hedendaags Nederlands omgezette ‘vertaling’.

Ik heb getracht om een vertaling van de tekst te maken die zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke tekst ligt, maar heb ervoor gekozen om de typisch negentiende-eeuwse woorden en zinsbouw waar nodig te wijzigen, omdat voor mij de leesbaarheid vóórgaat. Ik hoop namelijk dat mijn bewerking door de betere leesbaarheid zal zorgen voor hernieuwde aandacht voor Kuypers indrukwekkende, nog steeds actuele toespraak *Soevereiniteit in Eigen Kring*.

Omdat ik, in de vertaling, de originele tekst zo goed mogelijk heb gehandhaafd, kon ik de verklarende noten die ik aan de oorspronkelijke tekst had toegevoegd, ook, letterlijk, toevoegen aan de bewerkte tekst. Aan de oorspronkelijk gebruikte begrippen, citaten en personen is immers niets veranderd.

Literatuur

- Kuyper, Abraham (1880). *Souvereiniteit in eigen kring*. Rede ter inwijding van de Vrije Universiteit. Amsterdam: J. H. Kruyt.
- G. Groen van Prinsterer, *Nederlandsche Gedachten* ('s-Gravenhage, 1873).
- J.D. Dengerink, "Sphere Sovereignty in Groen and Kuyper," *Philosophia Reformata* 59/2 (2004), p. 137–151.
- Flipse, Ab, "VU tussen twee VU-ren. De identiteit van de Vrije Universiteit in de jaren zeventig", in: L.J. Dorsman & P.J. Knegtmans (red.), *Theologie, waarheidsliefde en religiekritiek. Over geloof en wetenschap aan de Nederlandse universiteiten sedert 1815* (Hilversum: Verloren, 2014), p. 83-102.
- Petri, Dennis P., en Frans Visscher (2015). "Revisiting Sphere Sovereignty to Interpret Restrictions on Religious Freedom." *Philosophia Reformata* 80(1), pp. 99–122. <https://doi.org/10.1163/23528230-08001007>.
- Harinck, George (2002). "A Historian's Comment on the Use of Abraham Kuyper's Idea of Sphere Sovereignty." *Journal of Markets & Morality* 5(1), pp. 277–284.
- Bacote, Vincent (2008). "Abraham Kuyper's Rhetorical Public Theology with Implications for Faith and Learning." *Christian Scholar's Review* 37(4), pp. 407–425.
- Heslam, Peter S., *Abraham Kuyper and Reformed Social Teaching*, in *Markets & Morality* (over sphere sovereignty & verzuiling).
- Berting, J., *Breuklijnen in de Nederlandse samenleving, over verzuiling, doctrine en maatschappelijke organisatie*.

Noten

De nummers in de oorspronkelijke rede en de hedendaagse vertaling verwijzen naar dezelfde verklarende noten.

- 1 **Melek** (Hebr.) = koning. **rex** (Lat.) = koning. **Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων** (Gr.) = “Koning der Joden” (vgl. Joh. 19:19, opschrift op Jezus’ kruis).
- 2 Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων (Basileus tōn Ioudaiōn) – “Koning der Joden”. Opschrift op Jezus’ kruis (Joh. 19:19).
- 3 vis unita fortior – “Eendracht maakt macht” (letterlijk: “eenheid is sterker”).
- 4 Julius Caesar (100–44 v.Chr.) - Romeins veldheer en staatsman, die de republiek omvormde richting autocratie. Voor Kuyper een voorbeeld van de concentratie van macht in de staat die de soevereiniteit van Kringen ondergraaft.
- 5 Divus Augustus – “De goddelijke Augustus”. Titel voor keizer Augustus, symbool van keizervergoddelijking.
- 6 Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831): Duits filosoof, grondlegger van het absolute idealisme
- 7 In zijn Rechtsphilosophie (1820/21) schrijft **Hegel** dat de Staat de werkelijkheid van de zedelijke Idee is: “der Staat ist die Wirklichkeit der sittlichen Idee.” Later formuleert hij nog scherper: “*Der Staat ist der göttliche Wille als gegenwärtiger Geist*” (de staat is de goddelijke wil zoals hij in het heden als geest gestalte krijgt). Kuyper parafraseert dit als “den gegenwärtigen Gott” (= de tegenwoordige God), en bedoelt daarmee dat Hegel de Staat feitelijk goddelijke status toekende. Voor Kuyper is dit een “diepzondige gedachte”, omdat het de soevereiniteit van God usurpeert en de staat vergoddelijkt.
- 8 τὰ πάντα ἐν πᾶσι (*ta panta en pasi*) – “alles in allen”. 1 Korintiërs 15:28.
- 9 ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι (hekastos en tō idiō tagmati) – “ieder in zijn eigen orde/rang”. 1 Korintiërs 15:23.
- 10 Socrates (469–399 v.Chr.) – Griekse filosoof uit Athene, veroordeeld wegens “goddeloosheid” en “het bederven van de jeugd”. Zijn weigering te vluchten en het drinken van de gifbeker (cicuta/henen) geldt als symbool van trouw aan waarheid en geweten tegenover staatsmacht.
- 11 Brutus (Marcus Junius Brutus, ca. 85–42 v.Chr.) – Romeins politicus, bekend als een van de samenzweerders die Julius Caesar in 44 v.Chr. vermoordden. In de Romeinse traditie een beladen figuur: tegelijk “vrijheidsheld” en verrader.
- 12 De Galilæërs (Lukas 13:1) – Volgens Lukas 13:1 liet Pilatus enkele Galilese opstandelingen doden en hun bloed vermengen met de offers die zij in de tempel brachten. Dit incident illustreert zowel de wreedheid van de Romeinse bezetting als de onder-drukking van religieuze vrijheid door staatsmacht.
- 13 Pontius Pilatus († ca. 39 n.Chr.) – Romeins prefect (gouverneur) van Judea van 26–36 n.Chr., onder keizer Tiberius. Bekend uit de evangeliën als degene die Jezus tot kruisiging veroordeelde.
- 14 σωτηρία τοῦ κόσμου (*sōtēria tou kosmou*) – “heil der wereld”. Johannes 4:42.
- 15 Βασιλεὺς (Basileus) – Grieks voor “koning” of “heerser”. In de context van het Nieuwe Testament vaak gebruikt in titels als Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων (“Koning der Joden”, Joh. 19:19), het opschrift dat boven Jezus’ kruis werd aangebracht. Bij Kuyper symbool voor de vraag aan wie soevereiniteit werkelijk toekomt: de keizer (Caesar) of Christus.
- 16 Deus Christus of Divus Augustus! – “God Christus of God Augustus!”. Keus tussen Christus als Heer of de vergoddelijkte keizer (vgl. Romeins keizercultus).
- 17 Shibboleth – Hebreeuws woord dat voorkomt in Rechters 12:5–6. In de strijd tussen de Gileadieten en de Efraïmieten moesten vluchtende Efraïmieten het woord shibboleth (“aar van graan” of “stroom”) uitspreken. Omdat zij het uitspraken als sibboleth, werden zij herkend en gedood. Sindsdien is Shibboleth een symbool voor een kenmerkend wachtwoord of toetssteen waarmee de eigen groep zich onderscheidt van buitenstaanders. Kuyper gebruikt het als beeld voor duidelijke onderscheiding tussen levenskringen en beginselen.
- 18 Filips – Bedoeld is Filips II (1527–1598), koning van Spanje en heer der Nederlanden. Zijn centralistische en absolutistische politiek bracht hem in conflict met de opkomende reformatische bewegingen in de Nederlanden, wat uiteindelijk leidde tot de Opstand (Tachtigjarige Oorlog, 1568–1648).

- 19 Zangers van het Souterlied – Verwijzing naar het Souterliedekens (1540), de eerste volledige berijming van de psalmen in het Nederlands (met de melodieën van populaire volksliedjes). Deze psalmen werden breed gezongen in huiselijke kring en in de vroege protestantse bewegingen en werden een symbool van geestelijke en culturele verzetstaal.
- 20 Bidders der hagepreken – De hagepreken waren openluchtpreken door calvinistische predikanten in de jaren 1560 in de Nederlanden, vaak gehouden buiten de stadsmuren omdat ze door de overheid verboden waren. Ze trokken duizenden toehoorders en waren een belangrijke uiting van religieus verzet tegen de rooms-katholieke en Spaanse staatsmacht.
- 21 Huis Stuart (Engeland, 1603–1714) - Britse koningsdynastie, symbool van koninklijk absolutisme en religieuze strijd (Anglicaans vs. Puriteins).
- 22 Huis Bourbon (Frankrijk, 16e–19e eeuw) - Franse koningsdynastie, bekend om absolutisme (bijv. Lodewijk XIV) en de conflicten met hervormingsbewegingen.
- 23 Michiel de Ruyter (1607–1676) - Nederlandse admiraal, symbool van de verdediging van vrijheid en onafhankelijkheid tegen buitenlandse overheersing.
- 24 Karels en Lodewijken – Verwijzing naar de opeenvolgende Franse koningen, vooral de absolutistische Lodewijk XIV (“L’État, c’est moi”). Kuyper plaatst hier de vrije Nederlandse zeevaarders tegenover de monarchale pretenties van de grote rijken.
- 25 „Ik schipper naast God schipper van mijn schip!” – Utdrukking van de Nederlandse zeemannsvrijheid en onafhankelijkheidszin in de 16e en 17e eeuw, vooral tijdens de strijd tegen Spanje. Het drukt de gedachte uit dat een kapitein, onder God, op zijn schip soeverein was en geen aardse vorst boven zich duldde.
- 26 Phalanx – Oorspronkelijk Grieks: een slagorde van zwaarbewapende infanterie (hoplieten) die in dichte gelederen streed. In de 19e eeuw ook gebruikt als metafoor voor een hechte, gedisciplineerde strijdmacht of groep. Kuyper gebruikt het hier beeldend voor de eensgezindheid en gezamenlijke geestkracht van de Nederlandse zeehelden.
- 27 Jacobijnenclub – Radicale politieke groepering tijdens de Franse Revolutie (1789–1794), genoemd naar het klooster van de dominicanen in de Rue Saint-Jacques in Parijs waar zij vergaderden. De Jacobijnen stonden bekend om hun centralistische en egalitaire idealen, maar ook om hun rol in de Terreur onder Robespierre. In Kuyper’s tijd gold de Jacobijnenclub als symbool van revolutionair radicalisme en de neiging om vrijheid om te buigen naar dwang en terreur.
- 28 “Duitschlands filosofengroep” – Verwijzing naar de grote Duitse idealistische filosofen van de late 18e en vroege 19e eeuw, zoals Immanuel Kant (1724–1804), Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), Friedrich Schelling (1775–1854) en Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831). Zij probeerden de beginselen van vrijheid en staat niet revolutionair maar rationeel (vernunftmässig) te funderen. Kuyper doelt hier vooral op Hegels staatsfilosofie, waarin de staat werd gezien als de belichaming van de zedelijke idee (“der Staat ist die Wirklichkeit der sittlichen Idee”).
- 29 vernunftmässig – “redelijk” of “volgens de rede”.
- 30 Congres van Wenen (1815) - Bijeenkomst van Europese mogendheden na de val van Napoleon, gericht op herstel van de oude monarchieën en machtsbalans.
- 31 Karl Ludwig von Haller (1768–1854) - Zwitsers conservatief denker, auteur van Restauration der Staatswissenschaften (1816), verdedigde herstel van traditionele monarchie.
- 32 Joseph de Maistre (1753–1821) - Savoyaardse filosoof en diplomaat, katholiek reactionair denker, verdedigde pauselijke en monarchale macht na de Franse Revolutie.
- 33 Historische school – Verwijst naar de 19e-eeuwse Duitse historische school in de rechtswetenschap, o.a. Friedrich Carl von Savigny. Zij verklaarde recht en instellingen vanuit een historisch-organische ontwikkeling, maar volgens Kuyper smoorde dit elk “hoog beginsel” van vrijheid.
- 34 roi fainéant – “nutteloze koning” (titel van zwakke Merovingische koningen).
- 35 Réveil – Internationale christelijke opwekkingsbeweging van de 19e eeuw, met centra in Genève, Parijs en ook in Nederland (Da Costa, Groen van Prinsterer). Kuyper zag dit als een werk van de Geest dat nieuw geloofsleven en maatschappelijke energie bracht.
- 36 Pars Christiana – Latijn: “het christelijke deel”. In de late oudheid en de middeleeuwen gebruikt om te verwijzen naar de gemeenschap van christenen als afzonderlijk deel van de samenleving, vaak tegenover de pars pa-

gana (het heidense deel). Kuyper gebruikt de term om te duiden op de georganiseerde christenheid die zich als eigen macht of factor binnen het geheel van de maatschappij manifesteerde.

- 37 Willem Bilderdijk (1756–1831) – Nederlands dichter, jurist en historicus. Bilderdijk geldt als een van de grootste dichters van zijn tijd, maar ook als invloedrijke denker en cultuurcriticus. Hij was fel monarchistisch en conservatief, en stond afwijzend tegenover de idealen van de Franse Revolutie. Als inspirator van de Réveil-beweging beïnvloedde hij Isaäk da Costa en Guillaume Groen van Prinsterer, die later weer directe bronnen van inspiratie waren voor Abraham Kuyper.
- 38 Isaäk da Costa (1798–1860) – Nederlands dichter, jurist en theoloog; leerling van Willem Bilderdijk. Eén van de belangrijkste figuren van het Réveil in Nederland, dat een orthodox-christelijke tegenstem bood in de tijd van liberale en rationalistische stromingen.
- 39 *passion des âmes* – “ijver voor de zielen”.
- 40 *pressa uberiori* – Latijnse uitdrukking, letterlijk: “in overvloediger maat” of “met rijker vruchtbaarheid”. Het woord *uber* betekent “borst” of “uier”, en figuurlijk “vruchtbaarheid” of “overvloed”. Kuyper gebruikt de formule om aan te duiden dat iets in een rijkere, vollere vorm werd voortgebracht of beleefd.
- 41 Theodor Mommsen (1817–1903) – Duits historicus, jurist en Nobelprijswinnaar (1902), bekend door zijn monumentale werk *Römische Geschichte*. In Kuypers rede genoemd vanwege zijn beschrijving van Julius Caesar als symbool van staatsmachtopwekking
- 42 Otto von Bismarck (1815–1898) – Duitse rijkskanselier, “ijzeren kanselier”, die Duitsland eenmaakte en bekend stond om zijn autoritaire staatsopvattingen. Voor Kuyper een moderne Caesar.
- 43 Sedan (1870) – Slag in de Frans-Duitse oorlog waarbij het Franse leger onder Napoleon III door de Pruisen vernietigend werd verslagen. Symboliseert de ondergang van liberale illusies.
- 44 Léon Gambetta (1838–1882) – Frans politicus, volksman en republikeins leider tijdens en na de nederlaag bij Sedan. Kuyper verwijst naar hem als de “volkstribuun” in Parijs.
- 45 Napoleon Bonaparte (1769–1821) – Franse generaal en keizer, voorbeeld van een “nieuwe Caesar” die vrijheid en revolutie omhoog naar dictatuur.
- 46 Jongste wijsbegeerte – Kuyper doelt hier op de moderne natuurfilosofie van de 19e eeuw, waarin vanuit de atomistische fysica werd gedacht. Vooral in de Duitse filosofie (Hegel, Schelling) en de toenmalige natuurwetenschap werd de werkelijkheid beschreven als opgebouwd uit atomen en krachten (Dynamiden, dynamische eenheden). Kuyper verwijst naar deze “jongste wijsbegeerte” om aan te sluiten bij eigentijdse begrippen: het idee dat leven en vrijheid telkens opnieuw “veerkracht” krijgen doordat God dode materie (atomen) bezielt tot dynamische eenheden.
- 47 *sic transit (gloria mundi)* – “zo gaat voorbij (de glorie van de wereld)”.
- 48 De man van Tarsen – Paulus, apostel, geboren in Tarsus (Klein-Azië), bekend om zijn theologisch doordachte brieven.
- 49 Johannes – Apostel Johannes, de “mystieke” evangelist, nadruk op liefde en contemplatie.
- 50 Jacobus – Apostel Jacobus, leider van de vroege kerk in Jeruzalem, bekend om nadruk op werken.
- 51 Paulinische geestesschat – Verwijzing naar Paulus’ leer van rechtvaardiging door geloof, later cruciaal voor de Reformatie.
- 52 Luther – Maarten Luther (1483–1546), Duitse kerkhervormer, die juist uit Paulus’ geschriften de vrijheid van de Reformatie putte.
- 53 “Deus in nobis” – Latijn: “God in ons”. Uitdrukking die verwijst naar het idee van de inwoning van God in de mens. In christelijke traditie vaak verbonden met de werking van de Heilige Geest die gelovigen innerlijk vernieuwt en bekrachtigt. Kuyper gebruikt de formule om aan te duiden dat ware vrijheid en kracht niet uit de mens zelf voortkomen, maar uit Gods aanwezigheid in de mens.
- 54 αἰσθησις (*aisthēsis*) – Betekenis: waarneming, zintuiglijk gewaarworden. Klassiek gebruik: bij Aristoteles en Plato de basis van kennis, het opnemen van indrukken via de zintuigen. Kuyper vertaalt zelf: “waarneming en gewaarwording”.
- 55 νόησις (*noēsis*) – Betekenis: inzicht, intellectuele aanschouwing. Bij Plato: de hoogste vorm van kennis (ideeën aanschouwen). Kuyper vertaalt zelf: “het bezien van die beelden tot we ze verstaan”.

- 56 γνῶσις (gnōsis)- Betekenis: kennis, doorgronding, het samenvatten van het waargenomene. Kuyper vertaalt zelf: “dit geziene te doorzien en te verstaan”.
- 57 **Erasmus, Desiderius (1466–1536)** – Humanist, christen en criticus van misstanden in de kerk, maar verweten te halfslachtig te zijn in de reformatiecrisis.
- 58 **Spinoza, Baruch (1632–1677)** – Nederlands filosoof, excommuniceerde jood, auteur van de Ethica. Voor gereformeerden lange tijd symbool van ongeloof, maar door Kuyper gewaardeerd om zijn consequente houding.
- 59 ἐξουσία ἀρχιτεκτονική (exousia architektonikē) – “overheerschend organiserend gezag”. Filosofische term uit Aristoteles, later door Kuyper toegepast op de rol van de staat.
- 60 Ghibellijnen - Politieke factie in middeleeuws Italië (12e–14e eeuw), die de keizerlijke macht steunde in haar strijd tegen de pauselijke macht. Tegenover hen stonden de Welfen, die partij kozen voor de paus. Voor Kuyper symbool van eenzijdige staatsmacht tegenover kerkelijke macht.
- 61 Göttingen - Verwijzing naar de Universiteit van Göttingen (gesticht 1734, in Duitsland), die in de 18e en 19e eeuw een centrum werd van moderne, vaak vrijzinnige theologie en historisch-kritische bijbelwetenschap. In Kuypers tijd stond “Göttingen” bijna synoniem voor die rationalistische, niet-confessionele richting.
- 62 Scholen der Chokma (chokma = wijsheid) - Hebreeuwse aanduiding uit het Oude Testament voor de wijsheidsliteratuur en haar tradities (Spreuken, Prediker, Job). Kuyper gebruikt het om te verwijzen naar “wijsheidsscholen” waarin praktische levenswijsheid en ethiek werden onderwezen, in contrast met profetische openbaring.
- 63 Thorbecke, Johan Rudolf (1798–1872) - Nederlands staatsman en hoogleraar, grondlegger van de liberale Grondwet van 1848. Symbool van modern staatsliberalisme.
- 64 Jan Hendrik Scholten (1811–1885) - Nederlands theoloog, hoogleraar te Leiden, voorstander van vrijzinnige theologie en moderne bijbelkritiek.
- 65 Cornelis Willem Opzoomer (1821–1892) - Nederlands filosoof en jurist, hoogleraar te Utrecht, vertegenwoordiger van het positivisme in Nederland. Het positivisme is de filosofische opvatting dat alleen de empirische wetenschappen geldige kennis opleveren.
- 66 Kuyper spreekt over zijn eigen gereformeerde achterban. Nog dertig jaar eerder werd dat volksdeel door de liberale en hervormde elite minachtend “nachtschool” genoemd — een scheldwoord. Het beeld was: eenvoudige mensen, arbeiders, boeren, die hooguit wat bijlessen in de avonduren kregen, zonder echte scholing of culturele waarde. “Nachtschool” stond symbool voor domheid, achterlijkheid en gebrek aan intellect. En nu, zegt Kuyper triomfantelijk, is juist die groep bezig een universiteit te stichten en hun krachten te geven voor de beoefening van wetenschap.
- 67 Nardus: kostbare parfumolie uit India (spikenard), in de Bijbel symbool van zuiverheid en toewijding (vgl. Hoogl. 1:12; Joh. 12:3). Kuyper gebruikt het beeld om de Schrift te typeren als onvermengd en kostbaar.
- 68 Met “**de oprechte**” doelt Kuyper op de Oprechte Haarlemsche Courant, het oudste Nederlandse dagblad (gesticht 1656, uitgegeven te Haarlem aan het Spaarne). De term “oprecht” betekende hier “authentiek” of “betrouwbaar” en werd gebruikt als zelfbenaming van het blad.
- 69 De Dordtse Leerregels zijn opgesteld door de Synode van Dordrecht (1618–1619), waar de gereformeerde kerken zich afzetten tegen de Remonstranten. Voor Kuyper vormden deze leerregels een bindende belijdenis, die hij beschouwde als de zuiverste uitdrukking van de gereformeerde traditie.
- 70 Hebronsche stammetendict voor Davids kroning. - Verwijzing naar 2 Samuël 5:1–3, waar de stammen van Israël David tot koning zalven in Hebron. Voor Kuyper bewijs dat politieke legitimiteit kan ontstaan vanuit een confederatie van stammen, niet enkel van bovenaf.
- 71 Elia’s weerstand tegen Achabs dwingelandij - Verwijzing naar 1 Koningen 17–21, waar de profeet Elia de goddeloze koning Achab openlijk weerstaat. Symbool voor profetische tegenspraak tegenover politieke macht.
- 72 Discipelen die weigeren te zwichten voor politievoordening van Jeruzalem. Verwijzing naar Handelingen 4:18–20 en 5:29 (“Men moet God meer gehoorzamen dan mensen”). Illustratie van burgerlijke ongehoorzaamheid omwille van geloof.
- 73 Muntspreuk van hetgeen Godes en des Keizers is - Mattheüs 22:21 “Geef dan aan de keizer wat des keizers is, en aan God wat Godes is”. Klassieke bijbeltekst over de verhouding tussen kerk en staat.
- 74 magistratus inferiores – “lagere magistraten”. Calvijns leer dat lagere overheden weerstand mogen bieden aan een tiran.
- 75 De presbyteriale kerkorde is het gereformeerde bestuursmodel waarin de kerk wordt geleid door een raad van ouderlingen (presbyters) en predikanten, zonder bisschoppelijke hiërarchie. Kuyper beschouwde dit als een his-

torisch voorbeeld van zijn principe van soevereiniteit in eigen kring: elke gemeente bezit een eigen gezag dat niet door buitenstaanders kan worden aangetast

- 76 Kuyper wees het republikeinse staatsideaal af, maar gebruikte het begrip **confederatieve bestaanswijs** om de staatsrechtelijke verhouding aan te duiden waarin zelfstandige entiteiten (provincies, staten) zich vrijwillig verbinden in een bond. Als historische voorbeelden kunnen Zwitserland en de Verenigde Staten gelden; de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden kan in die zin ook als illustratie genoemd worden, al verwierp Kuyper haar republikeinse uitgangspunt.
- 77 Met “**issus de Calvin**” doelt Kuyper op de gemeenschappen die voortgekomen zijn uit de calvinistische traditie. Volgens hem is juist in deze context de autonomie van de burgerlijke gemeente het best gewaarborgd. Hij wijst daarmee op de historische invloed van het calvinisme op stedelijk zelfbestuur, zoals zichtbaar in de Lage Landen, Zwitserland en Schotland
- 78 Grieksche, Arabische, Scholastieke wetenschap - Grieks: wijsgerige wetenschap uit de oudheid (Plato, Aristoteles). Arabisch: middeleeuwse wetenschap in de islamitische wereld, vooral in filosofie, wiskunde, geneeskunde. Scholastiek: middeleeuwse rooms-katholieke theologie en filosofie (Aquinas).
- 79 **Immanuel Kant** (1724–1804), Duits filosoof. Zijn “kritische filosofie” leidde tot scheidslijnen in de moderne wetenschap: subjectief (idealistisch) versus objectief (materialistisch).
- 80 Monist en atomist - Monisme: filosofische leer dat alles één is (vaak idealistisch of pantheïstisch). Atomisme: leer dat de werkelijkheid uit ondeelbare deeltjes bestaat (materialistisch). Kuyper gebruikt dit om de onderlinge onverenigbaarheid van wereldbeschouwingen in de wetenschap te illustreren.
- 81 Kuyper verwijst hier naar de rechtsfilosofie van Hegel (1770–1831), waarin het strafrecht een moment was van de zelfontplooiing van de Wereldgeest. Straf kreeg daardoor een bijna metafysische betekenis: het herstellen van de objectieve orde, niet primair het beschermen van het individu.
- 82 **Burgerlijk recht in Herbarts school:** Johann Friedrich Herbart (1776–1841), filosoof en pedagoog, zag het recht als een psychologische of pedagogische categorie, iets wat men kan inleiden in de opvoeding en in de burgerlijke samenleving. Daarmee vervaagde het onderscheid tussen objectief recht (juridisch bindend) en subjectieve moraal of opvoeding. Kuyper’s oordeel: wie recht zo opvat, maakt het recht willekeurig en ondergeschikt aan filosofische systemen. Dat “verwarrt alle rechtsbesef”, omdat het individu dan geen vast houvast meer heeft.
- 83 Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) was een Duitse idealistische filosoof en voorganger van Hegel. Zijn Wissenschaftslehre (leer van de wetenschap) stelde het zelfbewustzijn van het “Ik” centraal en werd gezien als een diepgaand levensbeginsel dat cultuur en politiek vormde. Kuyper gebruikt Fichte hier als voorbeeld om te betogen dat levensbeginselen alleen door andere levensbeginselen kunnen worden bestreden, niet door losse argumenten.
- 84 Met de “Rabbi van Nazareth” doelt Kuyper op Jezus Christus, en met “Zijn apostelen” op diens leerlingen. Jeruzalem en Athene fungeren hier als symbolen voor respectievelijk de Joodse schriftgeleerdheid en de Griekse wijsbegeerte. Kuyper benadrukt dat het christelijk geloof niet voortkomt uit deze vormen van wereldse wetenschap, maar een eigen, hoger weten introduceert.
- 85 De “wetenschappelijk gevormde Paulus” verwijst naar de apostel Paulus (Saulus van Tarsus), die als jongeman werd onderwezen door de beroemde schriftgeleerde Gamaliël (Handelingen 22:3). Kuyper wijst erop dat Paulus’ gedegen Joodse en culturele vorming uiteindelijk in botsing kwam met het nieuwe christelijke geloof dat hij omhelsde
- 86 Kuyper verwijst hier naar het Bijbelboek Spreuken (o.a. Spr. 1:7; 10:23; 17:16), waar wordt gezegd dat de dwazen geen wijsheid of kennis verstaan. Met “wetenschap” bedoelt hij niet academische wetenschap, maar ware kennis of wijsheid in bijbelse zin.
- 87 Thomas Robert Malthus (1766–1834), Engels econoom en demograaf, bekend van zijn theorie dat bevolkingsgroei sneller gaat dan voedselproductie. Hij pleitte voor beperking van geboorten, wat in Kuyper’s ogen neerkwam op een “vloek” over de vruchtbaarheid, tegenover de Bijbelse zegen van het moederschap (Gen. 1:28).
- 88 Verwijzing naar de toenmalige psychiatrische discussie: moet men geesteszieken pastoraal/psychisch begeleiden (via gesprek, opvoeding, religie) of lichamelijk/medisch verdoven (door middelen of dwang)? Kuyper bekritiseert hier de materialistische benadering van de ziel.
- 89 In de 19e eeuw werd crematie (lijkverbranding) door voorstanders gezien als hygiënisch en modern, maar door orthodoxe christenen fel bestreden als strijdig met de opstanding der doden en met christelijke traditie.

- 90 Vivisectie = het uitvoeren van operaties of experimenten op levende dieren voor wetenschappelijk onderzoek. In Kuyper's tijd een heftig maatschappelijk debat: voorstanders zagen er vooruitgang in, tegenstanders (waar- onder veel christenen) veroordeelden het als wreed.
- 91 Kuyper doelt hier op de Contagious Diseases Acts (Engeland, 1860s) en soortgelijke voorstellen in Nederland, waarbij prostituees verplicht werden medisch gekeurd om syfilis in te dammen. In de praktijk leidde dit tot stig- matisering, gezagsmisbruik en aantasting van vrouwenrechten. Kuyper verwerpt deze "verfoeilijke keuringen" als onmenselijk en onwaardig.
- 92 Met "drie vóór één" doelt Kuyper op de 19e-eeuwse situatie waarin zich in de Nederlandse politiek drie afzon- derlijke christelijke stromingen manifesteerden: de antirevolutionairen, de christelijk-historischen en de katho- lieken. Tegenover hen stond de liberale meerderheid als één blok.
- 93 **Robert Fruin** (1823–1899), hoogleraar te Leiden en de eerste moderne Nederlandse historicus. Bekend om zijn liberale visie op de Nederlandse geschiedenis, met nadruk op staatsrechtelijke ontwikkeling en objectieve me- thode.
- 94 **Willem Jan Frans Nuyens** (1823–1894), katholiek arts en historicus, die de Nederlandse geschiedenis schreef vanuit katholiek perspectief. Voor Kuyper het contrapunt van Fruin: confessionele interpretatie tegenover libe- rale objectiviteit.
- 95 **Guillaume Groen van Prinsterer** (1801–1876), staatsman en historicus, grondlegger van de antirevolutionaire beweging en een belangrijk inspirator voor Kuyper zelf. Kuyper betreurt hier diens overlijden en roept hem op als moreel voorbeeld.
- 96 Met "een deel onze eigen broederen" doelt Kuyper op gereformeerden die zich in de jaren 1860–1870 verzet- ten tegen zijn oproep tot het stichten van eigen instellingen (school, universiteit, krant, partij). Zij gaven de voorkeur om binnen de bestaande, humanistisch-liberale instellingen te blijven functioneren, in plaats van een zelfstandige gereformeerde infrastructuur op te bouwen.
- 97 Met "hoogovens" bedoelt Kuyper niet de 20e-eeuwse staalfabrieken bij IJmuiden, maar de smelt- en gietovens van de 19e eeuw. Het is een beeldspraak: wat in de studeerkamer bedacht wordt, vindt navolging tot in de werk- plaatsen van de arbeiders.
- 98 noblesse oblige – "adeldom verplicht".
- 99 Met de "banier van Golgotha" bedoelt Kuyper het kruis van Christus, symbool van de christelijke strijd. Hij stelt dat dit vaandel nooit in de handen van de vijand (ongeloof, revolutie) mag vallen zolang niet het uiterste is geprobeerd, er nog middelen over zijn ("een pijl onverschoten") en er nog gelovigen ("een lijfgarde") op aarde trouw blijven aan de gekroonde Heer van Golgotha.
- 100 cum effectu civili – "met burgerlijk rechtsgevolg" (juridische erkenning van diploma's).
- 101 Pallas Athene / Minerva – Griekse (Athene) en Romeinse (Minerva) godin van wijsheid, kennis en kunsten. In de traditie vaak symbool voor wetenschap en geleerdheid. Kuyper gebruikt dit beeld om wetenschap als een ge- schenken van de godin der wijsheid te beschrijven.
- 102 "Aan Uw Voorganger geschonken" – Verwijzing naar koning Willem II, die in 1836 de gemeentelijke Univer- siteit van Amsterdam (toen nog Athenaeum Illustre) het recht verleende om graden uit te reiken, waardoor zij de status van universiteit kreeg. Kuyper zet daar tegenover dat de Vrije Universiteit, opgericht door zijn achter- ban, zonder staatsmiddelen tot stand kwam.
- 103 zonder prijs en zonder geld" – Bijbelse uitdrukking (Jesaja 55:1: "Komt, koopt zonder geld en zonder prijs, wijn en melk"). Kuyper gebruikt het om te benadrukken dat de nieuwe universiteit niet door staatssteun of fi- nanciële macht tot stand komt, maar uit geloof en vrijwillige offers
- 104 Respublica litterarum – Latijn: "republiek der letteren". Aanduiding die sinds de 16e eeuw werd gebruikt voor de internationale gemeenschap van geleerden, schrijvers en wetenschappers die via brieven, tijdschriften en uit- wisselingen met elkaar in contact stonden. Deze "republiek" kende in principe geen grenzen van staat of volk, maar werd gedragen door de gedeelde taal van de wetenschap en geleerdheid. Kuyper merkt op dat in die respu- blica litterarum rangstrijd of jaloezie om status en voorrang van oudsher zeldzaam was, ook al bestonden er wel verschillen tussen scholen of faculteiten.
- 105 **Willem Moll** (1812–1894), hoogleraar theologie in Amsterdam, vertegenwoordiger van de ethische richting in de Hervormde Kerk. Hij had eerder in de Senaat van de Amsterdamse universiteit gepleit voor een 'vrije uni- versiteit'. Kuyper verwijst ironisch naar dit pleidooi, dat toen natuurlijk heel anders bedoeld was dan de gere- formeerde universiteit die hij hier inaugureert.

- 106 Volkstribunaat – Verwijzing naar de tribuni plebis (volkstribunen) in het oude Rome. Dit waren gekozen vertegenwoordigers van het volk (plebejers), die een vetorecht hadden om wetten of besluiten van de senaat tegen te houden die tegen de belangen van het volk ingingen. Kuyper gebruikt de term om zijn eigen rol (of die van zijn politieke bondgenoten) te typeren als een vertegenwoordiger die voor de vrijheid van de universiteiten opkomt.
- 107 “Tribunaat van den Zone Gods” – Bedoeld is Christus als ultieme beschermer en vertegenwoordiger van de gelovigen. Kuyper plaatst zijn eigen of andermans optreden als volksvertegenwoordiger in lijn met het “tribunaat” van Christus, die opkomt voor de vrijheid en rechten van zijn volgelingen.
- 108 Christus Consolator – Latijn: “Christus de Trooster”. Bekende benaming voor Jezus Christus als degene die lijden en verdrukking verzacht. In de 19e eeuw ook verbonden met het schilderij Christus Consolator (1851) van Ary Scheffer, waarop Christus afgebeeld wordt temidden van zieken, gevangenen en verdrukten. Het beeld werd in Kuyper’s tijd breed herkend als symbool voor de barmhartige, troostende Christus die aanwezig is bij het volk en de kleinen.
- 109 Guillaume Groen van Prinsterer (1801–1876) - Nederlands staatsman, historicus en voorman van het Réveil. Bekend door zijn boek Ongeloof en Revolutie (1847), waarin hij betoogde dat de Franse Revolutie voortkwam uit de verwerping van het christelijk geloof. Directe geestelijke en politieke inspiratiebron voor Kuyper.
- 110 Dordrecht – Verwijzing naar de Nationale Synode van Dordrecht (1618–1619), een cruciaal moment in de Nederlandse kerkgeschiedenis. Op deze synode werden de leer van de Dordtse Leerregels vastgesteld en de remonstranten veroordeeld. Voor Kuyper en de gereformeerden gold Dordrecht als het fundament en “stichtingsbrief” van de Gereformeerde Kerk in Nederland. Door te spreken van een stichtingsbrief “uit Dordrecht” benadrukt Kuyper dat de Vrije Universiteit voortkwam uit diezelfde gereformeerde traditie.
- 111 Willem Elout van Soeterwoude (1799–1893) – Nederlandse jurist, staatsman en boezemvriend van Groen van Prinsterer. Hij behoorde tot de kring van het Réveil en bleef tot hoge leeftijd actief als belijder van de gereformeerde overtuiging. Kuyper richtte zich in zijn redevoering bij de opening van de Vrije Universiteit (1880) rechtstreeks tot de hoogbejaarde Elout, om hem als levende getuige van de strijd van Groen en zijn generatie te eren.

